

BİLİMSEL EKSEN

SCIENTIFIC AXIS - НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Bahar-Yaz/Spring-Summer / Весна-Лето 2017 • Yıl/Year/Год 7 • Sayı/Number/Число 21

DÖRT AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

[İletişim-Arkeoloji-Sosyoloji-Felsefe-Tarih-Antropoloji-Etnoloji-Onomastik-Sanat Tarihi-Hukuk]

FOUR MONTH INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

[communication- archeology -sociology- philosophy- history-anthropology- ethnology - onomastic- art history-law.]

РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЖУРНАЛ ИЗДАВАЕМЫЙ ОДИН РАЗ В ЧЕТЫРЕ МЕСЯЦА

[Социальные науки- Археология- Социология- Философия- История- Антропология- Этнография- Ономастика- Искусствоведение- Юриспуденция]

ISSN: 1309-5811

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. - Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA
Tel: 0090.312 4259353 – bilimseleksendergisi@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editörler Kurulu/ Editorial Board/

Руководитель работы

Hayrettin İVGİN

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Osman BAŞ – Ayşe İKİZ

Yayın Kurulu/Editorial Board/Редколлегия

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY ▪ Dr. Yaşar KALAFAT ▪ Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU
Prof. Dr. Taciser ONUK ▪ Prof. Dr. İsmail PARLATIR ▪ Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
Nail TAN ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) - Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: bilimseleksendergisi@gmail.com

www.bilimseleksen.com

Fiyatı / Price /

Стоимость

20 TL (Yurt içi / Domestic)

20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Abone Bedeli / Subscription Price/ Стоимость

подписки

80 TL (Yurt içi / Domestic)

80 \$ / 60 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date/ Год Издания

25 Kasım 2017

Baskı / Pres / Типография

Atalay Matbaası

Kapak Resmi:

Semerkant'ta Medrese kuran (1417) Emir Uluğ Bey

Temsilcilikler / Representative / Представители

■
AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

■
NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

Akd. Prof. Dr. Ebulfaz AMANOĞLU

e-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com Tel: 00994503218726

■
KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

■
TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

■
KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0038129231108

■
RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SİBGATULLIONA

e-mail: alfine2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

■
ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@gmail.ru Tel: 00998712241310

■
GÜRCİSTAN

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ

e-mail: roinkav@rambler.ru Tel: 00995599588461

Bilimsel Eksen dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler,
yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for
manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии
с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Danışma Kurulu

Advisory Board

Консультативный Совет

Akd. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)

Akd. Prof. Dr. İsmayil HACIYEV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölmesi/AZERBAYCAN)

Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)

- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Amanjol KALISH (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Asker KARTARI (Kadir Has Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bereket KARİBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversite/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Juliboy ELTEZAROV (Semerkant Devlet Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Maarife HACİYEVA (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Madiyar ELEUOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK (Hitit Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi-/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin ERGUN (Gazi Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muhtar KUTLU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nabijan MUHAMETHAN (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Niğde Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nevzat GÖZAYDIN (Ankara Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nikolos AKHALKATSİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştina Üniversite Em. /KOSOVA)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Sağingali AYDARBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Suphi SAATÇİ (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tacida HAFİZ (Piriştina Üniversitesi. em./KOSOVA)
Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Telgoja JANUZAKOV (Ahmet Baytursunuly Dil Bilimi Enstitüsü/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi. Em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tülay ER (Başkent Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Iryna M. DİRYGA (Ukrayna Bilimler Akademisi/UKRAYNA)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Vasili MOSİAŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KILDIROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Yazar/TÜRKİYE)

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Makbule SABZİYEYEV (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Gül Mükerrrem ÖZTÜRK (Artvin/TÜRKİYE)
Dr. Reşide GÜRSES (Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)

Not : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

* * *

Bilimsel Eksen Dergisi'ne, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.

•

Ministry of Turkish republic Culture and Tourism is a subscriber to Scientific Axis Magazine

•

Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Bilimsel Eksen» («Научный Меридиан»)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Editör'den/From The Editor/ От Редактора Hayrettin İvgin/Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak	7
Elginkan Vakfı ve Ödülleri: Türk Kültürü Araştırma ve Teknoloji Ödülleri Elginkan Foundation And Awards: Turkish Culture Research And Technology Awards Фонд Энгинкана И Его Премии: Премии За Исследования Тюркской Культуры И Технологии Prof. Dr. Saim Sakaoglu	9
Halk Kültüründe Albastı Simgesi ve Edigey Destanında Tesbitleri “Albastı” Symbol in Folk Culture And Some Determination About Edigey Epic Символ Албасты В Тюркской Культуре И Анализ Дестана «Эдиге» Dr. Gumru Şehriyar	16
12. Yüzyıl Büyük Türk Mimari Acemi Ebubekir Sanatında Tasvir Motifleri Decorative Elements In The Art Of The 12 th Centurys Great Turkish Architect Acemi Ebubekiroğlu Описательные Мотивы В Творчестве Видного Тюркского Зодчего XII Века Аджеми Абубекироғлы Akd.Prof. Dr. İsmail Muhtaroglu HACIYEV Akd. Prof.Dr.Ebülfez Amanoğlu GULİYEV	27
Halk Edebiyatı Ürünlerini Modern Edebiyata Uyarlamadaki Kriterler: Hayrettin İvgin'in “Manas-Altay Dağlarının Kaplanı” Romanı Örneğinde The Criteria To Adapt The Folk Literature Products To Modern Literature:Hayrettin İvgin's “The Tiger Of Manas-Altay Mountains” Novel Example Критерии Использования Элементов Фольклора В Современной Литературе: На Примере Романа Хайреттина Иргина «Тигр Гор Манас-Алтая» Prof. Dr. Gülzure Cumakunova	33
Kadirli Masalından Hareketle Türk Kültüründe Ayna Mirror In Turkish Culture: Stemming From A Kadirli Tale Через Призму Одной Уникальной Сказки В Мир Турецкой Культуры Prof. Dr. Ali Berat Alptekin	40

Diyarbakır ve Çevresinden Bir Kısım Arketiplerin Antropomorfik Yansımalarına Dair Karşılaştırmalar

Comparative Examples About Some Archetype's Antropomorphic Reflections in Diyarbakır And its Environs
Сопоставление Группы Антропоморфических Архетипов В Окрестностях Диярбакыра

Dr. Yaşar Kalafat53

Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde At

Horse, On Our Traditional Culture And Ashiks' Speechs
Образ Коня В Нашей Традиционной Культуре И Языке Ашыков

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı.....75

Halk Köy Tiyatrosu Çalışmaları Nasıl Olmalıdır ?

How Public Village Theater Studies Should Be?
Какой Должна Быть Работа Народного Сельского Театра?

Hayrettin İvgin90

Bir Anadolu Bilgesi Türk Edebiyatının Evrensel Romancısı

Yaşar Kemal (Ekim 1923-28 Şubat 2015)

An Anatolian Wise, The Universal Novelist Of Turkish Literature:
Yaşar Kemal (October 1923-28 February)
Яшар Кемал Один Из Ярких Представителей Анатолийской Турецкой Литературной Прозы(Октябрь 1923- 28 Февраля 2015 Гг)

Yrd. Doç. Dr. Ramazan Çiftlikçi.....96

Gürcüstan Azərbaycanlılarının Mədəniyyət Ənənələri

Cultural Values Of Azerbaijanis in Georgia
Культурные Ценности Азербайджанцев Грузии

Ehtiram Emirhanli Aliyev113

Masalların Eğitimdeki Yeri

Fairy Tales' Role In Education
Место Сказки В Образовании

Yrd. Doç. Dr. Ümit Kapı122

Kitap Tanıtımı/ Book Launches/ Знакомство Книги

Bir Şâirden Bir Roman

A Novel From A Poet
Один Роман Одного Поэта

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy127

Kaybettiklerimiz/ Our Deceased Ones/ Наши Утраты

Prof. Dr. H. Örcün Barışta'nın Ardından

After Prof. Dr. Örcün Barışta
Посвящение Проф. Др. Х. Оргюну

Nail Tan130

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucularımız,

Bilimsel Eksen dergisinin 21. sayısıyla sizlerle birlikteyiz.

Bu sayımızda 10 adet bilimsel makale, bir kitap tanıtımı, bu yılın ağustos ayında kaybettiğimiz bir bilim insanının ölüm haberi yer alıyor.

Bu 21. sayımızda, Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU, Dr. Gumru ŞEHİRİYAR, Akd. Prof. Dr. İsmail Muhtaroglu HACIYEV-Akd. Prof. Dr. Ebülfez Amanoğlu GULİYEV, Prof. Dr. Gülzure CUMAKUNOVA, Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN, Dr. Yaşar KALAFAT, Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI, Hayrettin İVGİN, Yrd. Doç. Dr. Ramazan ÇİFTLİKÇİ, Ehtiram Emirhanlı ALİYEV'in birbirinden değerli yazıları bulunuyor.

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY'un İlter YEŞİLAY'ın kaleme aldığı "Yağmur Taşı" adlı romanını tanıtan bir yazısı; Nail TAN'ın 16 Ağustos 2017 günü Ankara'da kaybettiğimiz Prof. Dr. H. Örcün BARIŞTA ile ilgili bir yazısı da yer almaktadır.

Bu yazıları, derginin web sitesinden okuyabilir ve indirebilirsiniz.

Her dergide olduğu gibi bu sayıda yine derginin sonunda Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak "Yayın İlkeleri" yer almaktadır. Yazı göndermek isteyenlerin bu yayın ilkelerine göre hazırlayacakları yazıları göndermelerini diliyoruz.

Dergimizin bu sayısının da bilim dünyasına hayırlı ve yararlı olmasını diliyoruz, selâm ve saygılarımızı iletiyoruz.

(Prof. Dr. h.c) Hayrettin İVGİN
Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

FROM THE EDITOR

Esteemed Reader,

We are with you with the 21st issue of Scientific Axis magazine.

This issue includes 10 scientific papers, a book presentation, news about a scientist who died in August on this year.

In this 21st issue there are valuable articles of Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU, Dr. Gumru ŞEHİRİYAR, Akd. Prof. Dr. İsmail Muhtaroglu HACIYEV-Akd. Prof. Dr. Ebülfez Amanoğlu GULİYEV, Prof. Dr. Gülzure CUMAKUNOVA, Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN, Dr. Yaşar KALAFAT, Asst. Assoc. Dr. Mehmet YARDIMCI, Hayrettin İVGİN, Asst. Assoc. Dr. Ramazan ÇİFTLİKÇİ and Ehtiram Emirhanlı ALİYEV.

There are also the introduction letter of Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY's novel "Yağmur Taşı (*Rainstone*)" that written by İlter YEŞİLAY and Nail TAN's article about Prof. Dr. H. Örcün BARIŞTA who died in Ankara on 16 August 2017.

You can read and download these articles from the website of the magazine.

As in every issue, “Publication Principles” are available in Turkish, English and Russian languages at the end of the magazine. We hope that who want to send the article to us, will prepare and send them according to these publishing principles.

We wish that this issue of our magazine to be useful and beneficial to the world of science, and send our esteem and regards.

Hayrettin İVGİN
Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ОТ РЕДАКТОРА

Дорогие читатели,

21 номер журнала «Научная ось» снова с Вами.

Этот выпуск содержит 10 научных статей, знакомство с одной книгой, соболезнования умершим коллегам в августе этого года.

В 21 номере представлены научные труды известных ученых: проф. Др. Саим Сакаоглу, др. Гумру Шехрияр, проф. др. Исмамл Мухтароглу Хаджиев, проф. др. Эбулфес Аманоглу Гулиев, проф. др. Гульзире Джумакулова, проф. др. Берат Альтекин, др. Яшар Калафат, доц. др. Мехмет Ярдымджи, Хайреттин Ивгин, доц. др. Рамазан Чифтликчи, Эхтирам Эмирханлы Алиев.

В номере – рецензия проф. др. Тунджера Гуленсоя на роман Ильтера Эшилъя «Дождевой камень», соболезнования в связи со смертью проф. др. Орчуна Баришта 16 августа 2017 г., выраженные Наилем Таном.

Все публикации этого номера размещены на веб-сайте и вы можете их скачать.

Как правило, в конце выпуска содержится рубрика «Yayın İlkeleri» на турецком, английском и русском языках.

От имени редакции журнала и всего научного мира приносим поздравления и надеемся, что он вам принесет пользу.

С добрыми пожеланиями и уважением,

Hayrettin İVGİN
Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

ELGİNKAN VAKFI VE ÖDÜLLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA VE TEKNOLOJİ ÖDÜLLERİ

ELGİNKAN FOUNDATION AND AWARDS: TURKISH CULTURE RESEARCH AND TECHNOLOGY AWARDS

ФОНД ЭНГИНКАНА И ЕГО ПРЕМИИ: ПРЕМИИ ЗА ИССЛЕДОВАНИЯ ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ТЕХНОЛОГИИ

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU*

Öz

Elginkan Vakfı bir sanayi kuruluşunun sivil toplum örgütüdür. Elginkan Ailesi'nin çabaları ile hayata geçirilmiş ve günümüzde belki de alanının dışındaki konulara eğilerek, pek çok kurumu kışkındıracak etkinliklere imza atan bir kuruluş haline gelmiştir. Aşağıda kısaca tanıtacağımız vakfın ödüllерinin dışındaki, bizce son derece önemli kurultay etkinliklerini de kısaca hatırlatacağız.

Anahtar Kelimeler: Elginkan Vakfı, Türk Kültürü Araştırma Ödülü, Teknoloji Ödülü, Elginkan Kurultayları.

Abstract

The Elginkan Foundation is the product of an industrial foundation. With the efforts of the Elginkan family was carried info effect and nowadays perhaps it has become an institution that has been leaning on the issues outside its field and signing events that will make many institutions envious. We will remind you of the very important conference events outside of our foundation's awards, which we will briefly introduce below.

Keywords: Elginkan Foundation, Turkish Culture Research Award, Technology Award, Elginkan Congresses.

ELGİNKAN VAKFI'NIN KURULUŞU VE KURUCULARI

Elimizin altında bir broşür var: *Toplumun Hizmetinde 32 Yıl*. Oradan alacağımız aydınlatıcı bilgiler bize yol gösterecektir. Orada, **Kurucularımız** başlığı altında dört güzel insanın birer fotoğrafı ve altında da yaşadıkları yıllar yazılmış.

*Selçuk Üniversitesi em. Öğretim Üyesi. Konya/TÜRKİYE
(saimsakaoglu@hotmail.com)

Ahmet Elginkan: 1893-1972, **H. Ümmehan Elginkan:** 1901-1985, **H. Ekrem Elginkan:** 1924-1999, **H. Cahit Elginkan:** 1926-1964.

Sayfanın altında, H. Ekrem Elginkan'ın, *Elginkan Topluluğu Kurucusu* olarak dile getirdiği güzel bir söze yer verilmiştir. Onu da almak istiyoruz: *Allah'tan bütün dileğim, kurduğum bütün müesseselerin devamlılığının sağlanması, memlekete faydalı birer kuruluş olarak insanlara iş imkânı yaratması, devlete vergi vermesi ve bizden sonra gelecek olanlara da örnek olmasıdır.*

Elginkan Topluluğu Manisalı Elginkan Ailesi'nin tarafından kurulmuştur. Elginkan soyadını taşıyan aile, anne Ümmehan Elginkan tarafından Saruhanlılara bağlıdır. Baba Ahmet Elginkan tarafından aile kökeni ise bugün Bulgaristan hudutları içinde kalan Şumnu yakınlarındaki Rusçuk'tur. Aile "Rusçuklu Necipzade" olarak bilinmektedir.

İzmir'de kereste ticareti ile uğraşan ailenin Hüseyin Ekrem (1924) ve Hüseyin Cahit (1926) adlı iki oğulları dünyaya gelir. Hüseyin Ekrem ve Hüseyin Cahit Elginkan kardeşlerin üniversite eğitimleri çalışma alanlarının belirlenmesinde ve Elginkan Topluluğu'nun temellerinin atılmasında önemli bir rol oynar.

İstanbul Teknik Üniversitesi'nde eğitimlerini tamamlayan Hüseyin Ekrem Elginkan 1948'de Makine Yüksek Mühendisi, Hüseyin Cahit Elginkan ise 1950'de İnşaat Yüksek Mühendisi olarak mezun olurlar.

Ankara'da tamamladıkları yedek subaylık dönemlerinden sonra Hüseyin Ekrem ve Hüseyin Cahit Elginkan Kardeşler orada küçük büro hizmetleri ve tesisat projeleri yaparak, müteahhit olarak iş hayatına atılırlar. 1953'te müteahhitlik alanındaki çalışmalarını büyüten kardeşler Anadolu'ya açılan ilk müteahhitler olarak tanınırlar. 1957'de Ekrem, Cahit ve babaları Ahmet Elginkan'ın adlarının ilk harflerinden hareketle E.C.A. Presdöküm A.Ş. tesis edilerek sanayi alanına adım atarlar.

1954 yılında anne Ümmehan Elginkan, Hüseyin Ekrem Elginkan ve Hüseyin Cahit Elginkan; Elginkan Vakfı'nın kurulma kararını alır; bu karar daha sonraki yıllarda çeşitli aşamaları geçerek 1985'te hayata geçer. Türkiye'de yerleşik işletme gruplarında vakıf kurma ve/veya vakıflarla bağ kurma sıklıkla karşılaşılan bir uygulama olmamakla birlikte, topluluğun yönetimini bir vakıf aracılığı ile yapmak sıra dışı bir uygulama olarak görülmektedir.

Vakıf ile hedeflenen, Elginkan Topluluğu'nun ebediyyen yaşaması ve millette hizmet edebilmesidir.

Bugün çeşitli sektörlerde yaklaşık 3000 çalışanı ve 19 şirketi ile faaliyet gösteren Elginkan Topluluğu'nun kurucusu Sayın Hüseyin Ekrem Elginkan 02 Nisan 1999 tarihinde ebediyete intikal etmiştir. Hüseyin Ekrem Elginkan'ın, Türkiye ekonomisindeki sanayileşme çabalarında önder rol üstlenmiş olmasının yanında, son yıllarda önemi giderek daha da anlaşılan Kurumsal Ahlak ve/veya Kurumsal Etik Değerler ile ilgili anlayışının da bizlere bırakılmış en önemli miras olduğunu düşünmekteyiz.

Vakıf, kurucuları saygıdeğer insan Hüseyin Ekrem Elginkan'dan aldığı emaneti, Elginkan Ailesi'nin kendilerine ışıktan tutan ilkeleri ve EBEDÎ MÜESSESE EBEDÎ HİZMET ülküsü doğrultusunda inanç ve gururla taşımaktadır.

ELGİNKAN ÖDÜLLERİ

Ülkemizde her yıl pek çok ödül dağıtılır, törenler yapılır ve kazananlar ödüllendirilir. Doğrusu ülkemizdeki ilk ödül ne zaman verildi, kimler verdi veya kimler layık bulundu, bilmiyorum. Bu başlı başına bir araştırma konusu olabilir. Zaten günümüzde de edebiyat ve sanat dallarında verilen bir hayli ödül vardır. Ancak, yarışmalarla elde edilen ödüllerle değişik kurumlarca önerilen adaylar arasında belirlenen ödül kazananları ayırt etmemiz gerekir. Biz bu yazımızda ikinci grupta yer alan çok önemli bir ödül den söz etmek istiyoruz. Çünkü bu ödül, sadece bir alanı değil çok farklı iki alanı içine alan son derece ilgi çekici bir ödüldür.

Ödüllerimiz, *ELGİNKAN Vakfı Türk Kültürü Araştırma ve Teknoloji Ödülleri* adını taşımaktadır.

ÖDÜLLER HAKKINDA GENEL BİLGİ

ELGİNKAN Vakfı, 2006 yılında *Türk Kültürü Araştırma ve Teknoloji Ödülleri Programı* adı altında anlamlı bir ödüle imzasını atmış, böylece bu alanlardaki araştırma, çalışma ve hizmetlere destek olmayı amaçlanmıştır. Değişik yaş ve bilim dalı gruplarından kişiler veya topluluklar ödüllere layık bulunmuşlar ve 11 yılın ödülünün ardından edebiyat, dil, tarih, sanat gibi sosyal dalların yanında teknik, sağlık ve fen dallarında da pek çok çalışma ve proje ödüle layık bulunmuştur..

Ödüllere layık bulunan araştırmacı veya araştırmacı grubuna Türk kültürü ve teknoloji alanlarında, her biri için belirli miktarda para ödülü verilmiştir. Bu ödül tutarı ilerleyen yıllarda artarak günümüze kadar süregelmiştir.

Vakfın da belirttiği üzere bu ödüllere başvuru kişi ve gruplarca yapılmamakta, ülkemizin önde gelen kurum ve kuruluşlarının gösterdikleri adaylar arasında belirlenmektedir..

ELGİNKAN Vakfı Türk Kültürü Araştırma Ödülü Komisyonu ile Teknoloji Ödülü Komisyonu her yıl yaptıkları değerlendirmeler sonucunda Vakıf Yönetim Kurulu'nun onayına sunulan ve Vakıf Yönetim Kurulu tarafından da uygun bulunan araştırmacı veya araştırmacı grubuna ödülleri verilmiştir.

Biz aşağıda, yazımızın yer alacağı derginin bir kültür dergisi olduğunu düşünerek sadece başlangıcından beri Türk Kültürü Araştırma Ödüllerine layık bulunan kişi ve gruplara yer vereceğiz. Ancak bir örnek olması açısından sadece ilk yılın teknoloji ödüllerini de hatırlatmayı yararlı buluyoruz.

2007 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA VE TEKNOLOJİ ÖDÜLLERİ

Vakfın büyük hizmetlerine bir yenisini daha eklemesi, farklı alanlardaki etkinliklerine bilim dünyasının iki ana dalına ödül vermeye başlaması ilk ödülün verilmesiyle ilgili olarak hazırlanan bültende aşağıdaki şekilde duyuruluyordu:

Bugüne kadar eğitim alanındaki büyük projeleriyle tanınan ve son iki yılda 10 trilyonun üzerinde yatırım gerçekleştirerek eğitim camiasına bağışlayan Elginkan Vakfı, bundan böyle adını bilim ve teknoloji alanındaki faaliyetlerin

teşvik edilmesi ve desteklenmesiyle duyuracak. Bu yıl ilki verilen ve geleneksel hale getirilecek olan Türk Kültürü Araştırma ve Teknoloji Ödülleri, Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in katıldığı törenle sahiplerini buldu.

Merhum Cumhurbaşkanı Demirel'in katılmasının ayrı bir anlamı daha vardı. Çünkü bu ilk tören 23 Şubat 2006 tarihinde, onun mezun olduğu üniversitede, kendi adını taşıyan, İstanbul Teknik Üniversitesi Süleyman Demirel Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilmişti.

Bu ilk ödülün tanıtılması konusunda anılan bültenden bazı satırları aktararak ödülün ve törenin daha anlamlı olarak gündeme taşınmasını amaçlıyoruz.

Törende açılış konuşması yapan Elginkan Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı Prof. Dr. Halim Doğrusöz, "Eğitim alanındaki büyük projelerini tamamlayan Elginkan Vakfı, bu alandaki çalışmalarını sürdürmekle birlikte kültür, bilim ve teknoloji alanındaki faaliyetlerin teşvik edilmesi ve desteklenmesine daha fazla odaklanma kararı almıştır. Ödül Programımız bunun işaretidir. Bu yıldan sonra geleneksel hale getireceğimiz Türk Kültürü Araştırma ve Teknoloji Ödülleri bu yaklaşımın ilk meyvesidir" dedi.

İTÜ Rektörü Prof. Dr. H. Faruk Karadoğan'ın konuşmasının ardından, kürsüye gelen Süleyman Demirel, ödülleri sahiplerine takdim etti.

Ödüle layık bulunanların tanıtılması aşamasında bilimsel kimlikleri de dile getirilmiş, arkasından adları anılarak kamuoyuna duyurulmuştur. Bu ilk kültür ödülünün iki bilim kadınına verilmesi uygun görülmüştür. İlerleyen yıllarda başka bilim kadınları da başarılı çalışmalarıyla ödüllendirilecektir.

Türk Kültürü Araştırma Ödülü

Bu ödül İki de Boğaziçi Üniversitesi'nce öneriler **Prof. Dr. Günay KUT** ile **Prof. Dr. İnci ENGİNÜN**'e verilmiştir. Kararın gerekçesinde şöyle denilmektedir:

Üniversitede yaptıkları çalışmalar, yetiştirdikleri öğrenciler ve akademisyenler, yayınladıkları kitaplar ve makaleler, katıldıkları bilimsel toplantılarla Türk kültürüne yaptıkları katkı ve hizmetlerden dolayı.

Teknoloji Ödülü

Eskişehir Teknoloji Geliştirme Bölgesi'nde faaliyet gösteren MDA İleri Teknoloji Seramikleri San. ve Tic. Ltd. Şti Girişimcilerinden Anadolu Üniversitesi Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Hasan Mandal, Prof. Dr. Ferhat Kara, Prof. Dr. Servet Turan ve Doç. Dr. Alpagut Kara'nın oluşturduğu araştırma grubunun "SİAION Seramik Kesici Uç Malzemelerinin ve Üretim Teknolojileri'nin Geliştirilmesi Projesi"ne teknolojiye bulundukları katkı nedeniyle verildi.

Araştırma grubunun bu çalışmaları sonucu, yenilikçi ileri teknoloji ürünü olan malzemelerin geliştirilmesinin yanında seramik uç üretim teknolojisi ülkemize kazandırılmış olup, işlenecek malzemeye göre istenen kompozisyonda, istenen mikroyapıda ve geometride kesici uç üretimi yapabilecektir.

2007 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ

1. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı dalında; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi bünyesinde, Yüksek Kurum Başkanı **Prof. Dr. Sadık TURAL**'a verilmesi uygun bulunmuştur.

2008 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ

Türk Kültürü alanında;

1. **Prof. Dr. Bozkurt GÜVENÇ**, *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları* adlı kitabından dolayı,

1. **Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU**, Türk kültürü ve Türk dili üzerine yapmış olduğu çalışmaları ve Türk kültürüne katkılarından dolayı ödüyeye layık bulunmuşlardır.,

Türk Dili alanında;

1. **İlhan AYVERDİ**'nin hazırladığı *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'üne,

2. **Prof. Dr. Bülent SANKUR**'un *İngilizce-Türkçe Ansiklopedik Bilişim Sözlüğü*'ne verilmesi uygun bulunmuştur.

2009 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ

1. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürü ve Türk Halk Bilim Anabilim Dalı Başkanı **Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN**,

2. Mimar Sinan Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi **Prof. h.c. Uğur DERMAN**,

3. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Türk Dili Anabilim Dalı Başkanı **Yrd. Doç. Dr. Hatice Şirin USER** layık bulunmuşlardır.

2010 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ

1. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Emekli öğretim üyesi ve Türkoloji dünyasının tanınmış isimlerinden **Prof. Dr. Kemal ERASLAN**'a, Türk Dili ve Kültürü'ne hizmetlerinden ve eserlerinden dolayı,

2. İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı **Prof. Dr. Günay KARAĞAÇ**, özellikle Türk Dili konusunda öncü eserler hazırlayıp gerek Türkiye Türkolojisi, gerekse uluslararası Türkoloji için yaptığı çalışmalarından dolayı,

3. Celal Bayar Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi **Yrd. Doç. Dr. Cahit TELCİ**'ye, Türk şehir hayatı, mimarlık tarihi, meslekler gibi konulara ışık tutan "Ücra Yerde ve Deniz Kenarında, İhtiyatlı Mahalde Bir Şehir: Ayasuluğ" adlı eseriyle, ödüle layık bulunmuşlardır.

2011 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ

1. Özellikle tarih alanında yapmış olduğu araştırmalar ve vermiş olduğu eserleri ile kültürümüze yapmış olduğu katkılarından dolayı **Prof. Dr. Ali AKYILDIZ**,

2. Yurtdışındaki çocuklarımızın Türkçe okumasını, kültürümüzle bağ kurmasını sağlamak amacıyla, duru bir Türkçe kullanarak yazdığı masal kitapları ile **Yücel FEYZİOĞLU**,

3. Türk diline ve kültürüne önemli hizmetleri ve katkılarından dolayı **Nevzat KÖSOĞLU**,

4. Eski Türk Edebiyatı, Kültür Tarihi, Kütüphanecilik ve Arşivcilik konularında yapmış olduğu bilimsel çalışmalar ile Prof. **Dr. İsmail ERÜNSAL**'a verilmesi uygun bulunmuştur.

2012 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ

1. Türk bilim ve kültür tarihine yapmış olduğu katkılar dolayısıyla **Prof. Dr. Fuat SEZGİN**,

2. Türk Edebiyatına yapmış olduğu katkılar dolayısıyla **Prof. Dr. Orhan OKAY**,

3. Eski Türk Edebiyatına yaptığı katkılar ve Sözlükçülük çalışmaları dolayısıyla **Prof. Dr. Cem DİLÇİN**'e verilmesi uygun bulunmuştur.

2013 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi başta olmak üzere, İngiliz, İtalyan ve Amerikan arşivlerinde yapmış olduğu çalışmalar neticesinde "**Osmanlı Belgelerinin Di-İl**" isimli kitabının yanı sıra Türk kültürüne yapmış olduğu üstün hizmet ve katkılarından dolayı **Prof. Dr. Mübahat KÜTÜKOĞLU**,

2. Yaptığı bilimsel araştırma ve yayınlarla Türk kültür tarihine yapmış olduğu katkılarından dolayı **Prof. Dr. Ali BİRİNCİ**,

3. Türklüğün ve Türkçenin binlerce yıllık gelişme sürecinin şifrelerini, Sibirya'dan Anadolu'ya üstün bir gayretle tespit edip, bu bulgularını dünya ve Türklük biliminin istifadesine sunmasından dolayı **Servet SOMUNCUOĞLU**'na verilmesi uygun bulunmuştur.

2014 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ

1. Yaşamı boyunca yaptığı çalışmalar ile bilim ve sanat dünyasına önemli katkılar sağlayan **Prof. Dr. Özdemir NUTKU**,

2. Türk kültürüne ve tarihine yönelik araştırmaları ve yetiştirdiği öğrencilerle akademik hayata katkılarından **Prof. Dr. Feridun EMECEN**

3. Türk musikisi alanındaki çalışmaları ve oluşturduğu arşivden dolayı **San. Öğr. Gör. Süleyman ŞENEL**'e verilmesi uygun bulunmuştur.

2015 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ

1. Türk Kültürüne yapmış olduğu hizmetler ve halk bilimi alanında yapmış olduğu çalışmalar ve yetiştirdiği öğrencileri gerekçesi ile **Prof. Dr. Dursun YILDIRIM**,

2. Türk halk edebiyatı ve kültürü alanında yapmış olduğu çalışmalar ve yetiştirdiği öğrencileri dolayısıyla **Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN**,

3. Gerek Türkiye Türkolojisi gerekse uluslararası Türkoloji için önemli boşlukların kapatılması yolunda yaptığı çalışmalar kazandırdığı eserlerden dolayı **Prof. Dr. Mustafa ÖNER**,

4. 18. yüzyıl Osmanlı Devletinin tarihi ve sosyo-kültürel yapısı hakkındaki araştırmalara kaynak olacak nitelikte olan kitabı “Osmanlı Lale Şenlikleri/Çerağan” ve genç araştırmacıların desteklenmesi sebebiyle **Dr. Neslihan KOÇ KESKİN’e** verilmesi uygun görülmüştür.

2016 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ

1. Yaşamı boyunca ülkemize ve halkımıza; yazdığı kitaplar ve makaleler, katıldığı muhtelif bilimsel toplantılar, yetiştirdiği yüzlerce öğrenci yoluyla yaptığı üstün hizmetlerinden dolayı **Prof. Dr. Nurhan ATASOY,**

2. *Gobustan’ın Gizemi (Kıpçaklar’a Giden Yol)* adlı kitabından dolayı **Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ** ödüle layık bulunmuşlardır.

Bu yazımızın tamamlandığı günlerde **2017 YILI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA ÖDÜLLERİ’nin** başvuruları devam ediyordu. İnanıyorum ki, Elginkan Vakfı’nın idealleri doğrultusunda nice Türk bilgini bu ödüllerle şeref-lenecek ve çocuklarına anlamlı miraslar bırakacaklardır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz, iki yılda bir farklı konularla gerçekleştirilen Elginkan kurultaylarını da kısaca tanıtmak istiyoruz. Bu satırların yazarı ilk iki toplantıya bildirileriyle katılış, sonuncusunda ise özel konuk olarak yer almıştır. Bu toplantıların en önemli ve ayırıcı özelliği oturumların bir salonda gerçekleştirilmesidir. Böylece bütün konuşmacı ve dinleyiciler bir arada bulunmakta, odalar/salonlar arasında dinleyici transferi yapılmamaktadır. Biz, bu üç toplantının biri dışında bütün bildirilerini dinleyen belki de pek az kişiden biriyiz. Büyük bir keyifle dinlenen bildiriler, aynı güzellikteki tartışmalarla da daha anlamlı bir havaya bürünmektedir. Aşağıda, toplantılar hakkında çok kısa bilgi verilecek, bildirimimizin de yer aldığı kitaplar da künyeleriyle birlikte sunulacaktır.

1. *Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı: Geçmişten Geleceğe Türkçe*, 17-19 Nisan 2013, İstanbul. Marmara Üniversitesi Sultanahmet Yerleşkesi Prof. Dr. Nihat Sayar Konferans Salonu.

Saim Sakaoglu, “Geleceğin Türkçesini Bekleyen Tehlikeler”, *Geçmişten Geleceğe Türkçe/Elginkan Vakfı 1. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, 17-19 Nisan 2013*, İstanbul 2014, 15-24, Elginkan Vakfı, Kitabevi yayını. (Tamamı, XVIII-417 s.)

2. *Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı: Gelenekten Geleceğe Türk Edebiyatı*, 15-17 Nisan 2015, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi Cibali Yerleşkesi.

Saim Sakaoglu, “Kırsaldan Şehire: Karaca Oğlan Sahne ve Perdede”, *Gelenekten Geleceğe Türk Edebiyatı/ Elginkan Vakfı 2. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri/15-17 Nisan 2015* [İstanbul], İstanbul 2016, 557-565.

3. *Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı: Geçmişten Bugüne Türk Sözlükçülüğünden Bir Kesit-Türkiye Türkçesi Sözlükleri*, 19-21 Nisan 2017, İstanbul. İstanbul Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezi Konferans Salonu, Beyazıt Yerleşkesi. Bildiriler basım aşamasındadır.

Bu vesile ile vakfı kuranlara, onların adına çalışmaları yürütenlere, bu ödül düşüncesini gündeme getirip hayata geçirenlere ne kadar teşekkür etsek azdır.

HALK KÜLTÜRÜNDE ALBASTI SİMGESİ VE EDİGEY DESTANINDA TESBİTLERİ

“ALBASTI” SYMBOL IN FOLK CULTURE AND SOME DETERMINATION ABOUT EDIGEY EPIC

СИМВОЛ АЛБАСТЫ В ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРЕ И АНАЛИЗ ДЕСТАНА «ЭДИГЕ»

Dr. Gumru ŞEHİRİYAR*

Öz

Türkler Albastı simgesi ile ilgili çok geniş tasavvurlara sahiptirler. Onlar günlük hayatlarında bile Albastı ile ilgili inançlara çok önem veriyorlar. Albastı simgesi farklı Türk halklarının folklorunda kendine özgü yerlerden birini tutmaktadır. Farklı isimlerle gösterilmesine rağmen, Albastı bütün Türk halklarının sözlü halk edebiyatında aynı misyonu yerine yetirmektedir. Yalnız efsane ve rivayetlerde değil, aynı zamanda destanlarda, masallarda vb. da bu simge karşımıza çıkmaktadır.

Türk halklarının kahramanlık destanı olan «Edigey» destanının bir sıra varyantlarında da Albastı simgesi şu veya diğer şekilde tesbit edilmektedir. Bu yazımızda Karabağ'dan derlediğimiz folklor metinlerindeki Albastı simgesinden bahsedilecek ve bu simgenin «Edigey» destanındaki tesbitleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Halk Edebiyatı, Alkarısı, Albastı, «Edigey» destanı.

Abstract

Turks have many different ideas about the symbol of Albasti. Even in their daily lives, they are very important to beliefs about Albasti. The symbol of Albasti is one of the unique places in the folklore of different Turkic peoples. Although it is shown with different names, Albasti is the same in the oral folk literature of all Turkic peoples. Not only in myths and legends, but also in an epic tale, this image also appears.

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi (AMEA) Folklor Enstitüsü İlmi İşçi.
Bakü/AZERBAYCAN

In many variants of the «Edigey» saga, the heroic legend of the Turkic people, the Albastian symbol is found differently. In this article we will talk about the symbol of Albasti in the folklore texts which we have compiled from Karabagh and will be examined in the «Edigey» saga.

Keywords: Miphological, folk-lore, Alkarisi, Albasti, «Edigey» saga

Giriş

Hem halkta, hem de mitoloji metinlerde sık sık rasgeldiğimiz Albastı aslında kimdir veya nedir?

Azerbaycan halkbiliminde kendine özgü yerlerden birini tutan Albastı simgesi aslında bütün Türk halklarının folklorunda mevcuttur. Farklı isimlerle gösterilmesine rağmen, Albastı bütün Türk halklarının sözlü edebiyatında aynı misyonu taşımaktadır. Türkiye Türkleri Albastıya «Alkarısı», Tuvalar «Albısı», Altaylılar «Almısı», Yakutlar «Albası», Kırgızlar, Kazaklar ve Tatarlar ise «Albastı» veya «Albaslı» diyorlar. Azerbaycan folklorunda ise bu simge «Al arvadı», «Hal arvadı», «Hal nenesi», «Hal» gibi gösterilmektedir. Ebdülkadir İnan bu simgenin aslında «Al» varyantında olduğunu belirtmiştir. Mireli Seyidof ise bu fikirlere katılmayıp «Al» varyantının belki en eskisi, en ilkinidir, sonradan bu kelimeye «bısı», «karı», «arvad» sözleri de ilave edilmiştir» diye yazıyor. Loğusa hanımların başlarına kırmızı bağlanması, eski Türklerde gelin giysilerinin al renkte olması, gelinin çehizlerine kırmızı bant bağlanması, murat almadan ölen gençlerin tabutunun kızıl veya kırmızıyla örtülmesi tesadüf değildir. Karabağ'da Nevruz bayramında bütün bayanlar başlarına kırmızı, al örtüler veya bant bağlarlar. İnança göre Cebrail a.s. o gün gelip evlerin üzerinde gezer, kimin başörtüsünün ve ya gençlerde bantının kırmızı veya al olduğunu görürse, gönlü hoş olur, o eve bereket getirir. Görüldüğü gibi, «Al» kırmızı, kızılı anlamları ile Türk mitoloji düşüncede önemli yere sahiptir.

Albastı, adeta Türk halklarında sarışın veya esmer kız, bazen de geçi şeklinde gösterilmektedir. Azerbaycan'ın Karabağ sahasından derlenmiş folklor örneklerinde ise Albastı tabanı önde, pencesi arka tarafta, çok yüksek, büyük kulakları olan, uzun memeleri olan, sağ memesini sol çiyine, sol memesini sağ çiyine atan, tüylü (kıllı), korkunç bir yaratık gibi gösterilir. Albastını teşhis eden folklor örneklerinden birinde deyilir: «İğne veya kilitli iğne görüb ağlayan Hal arvadı Hal anasıdır, Cindir. Halın saçları dağınık, başı büyük, boyu uca, elbiseleri beyaz olar, memeleri yerle sürünür, boynundan boncuk sallanır».

Albastını tutuklamak için onun üzerine toka, kilitli iğne veya kullanılmamış iğne takarlar. O, tokaya ve iğneye dokunamıyor. «Albastı atlara meyilli olduğundan onu bazen de atın beline zıft sürtmekle ele geçirirler». Bazı folklor örneklerinde Albastı bazen ahırda bağlı olan atları binerek terletir, onların yelesini ve kuyruğunu örer.

Albastıdan konuşurken mutlaka onun boğazına takdığı boncuklardan da söz etmeliyiz. Derlediğimiz bir sıra folklor örneklerinde Albastı illa da boynundaki boncukları korumaya çalışıyor. Mesela: «Yeni doğum yapan bir kadın evde yalnızmış. Bir de görür ki, bacadan bir arvad başı sallandı, boynunda da boncuklar. Kadın bir şişle bu boncukları kırıp döker, zira onun Hal olduğunu anlamıştır. Bu boncukların içerisinde bir tanesi bir başka Halın tabanı imiş. Halın canı tabanında olur. O yüzden de Hal tabanını çıkarıp verir bir başka Hal tutsun. Kadın boncukları kırdı, halın tabanını aldı, öbür Hal öldü. Sonra bu boncukları insanlara dağıttı. Kimin çocuğu varsa, o boncukları onun üzerine bağlar, ondan sonra hiç bir zaman Hal o çocukların yanına yaklaşılamaz». İlginç olan o ki, Karabağ'da bir insan öldüğü zaman boynu durmazsa (yana eğilse), onun ağzına mavi boncuk koyarlar. Kendimiz bunun defalarca şahidi olduk. Boncuğu insanın ağzına koyar koymaz boynu düz kalır. Bu boncuk olayının Halın boynundaki ile her hangi bir ilişkisini şu an için tesbit edemedik ama her halde mavi boncuk veya boncuğun inançlarda önemli yerinin olması göz önündedir.

Albastı simgesinin halk edebiyatında tesbitleri

Albastı ile ilgili gittiğimiz folklor derlemelerinin birinde kolları morarmış bir genç kızıdan neden kollarının böyle morardığını sordüğümüz zaman «Hal (Albastı veya Alkarısı – G.Şehriyar) beni akşam kendi düğününe götürmüş, ellerime hena koymuş» dedi. Bu çağda bir genç kızın bu morarmaların her hangi bir hastalığın mevcut olmasına işaret olduğu değil de, özellikle bir Albastının düğününe gitmesine, hatta Albastının onun ellerine, kollarına kına yakmasına inanması çok ilginçtir. Aslında bu, halkın günlük hayatında Albastı ile ilgili inançların hala mevcut olduğunun göstergesidir. Halkın bazı inançlarına göre Cinlerin veya Albastıların geceleri düğünleri oluyor, ateş yakar, çalar, oynarlar.

Albastıyla ilgili Karabağ'dan (Zengilan bölgesinden) derlediğimiz folklor örneklerinden birinde deyilir: «Bir defasında gece yarı atın belinde ihtiyar birisi kadın doktorunun (ebenin – G.Şehriyar) kapısını döyüp gelininin ağrı çektiğini (ana olmaya hazırlaştığını – G.Şehriyar) söyler. Doktor da cabucak ağrı çeken kadına yardım etmek amacı ile yola çıkar. İşini bitirdikten sonra doktor geri döner. Onun arkasınca gelen ihtiyar ona minnet borcunu bildirmek için elbisesinin eteyini kaldırmasını ister. Doktor da korkarak ihtiyar adamın dediklerini yapar. Onun karaklıkta elbisesinin eteyine ne dökdüğünü bilmeyen doktor arkasına bakmadan oradan uzaklaşır. Evine yetişende bahçenin ışıklarının altında ihtiyar adamın onun elbisesinin eteyine ne dökdüğüne bakıyor ve orada çok sayıda soğan kabuğunun olduğunu görür. Çok sinirlenerek elbisesinin eteyini duvarın dibine döküp üstünü çırpır. Gelip yatar. Sabah açılarda elbiselerini geyinerken eteyine kızıl sikke (altın para – G.Şehriyar) yapıştığını görür. Hemin soğanların kızıl sikke olduğunu anlayan kadın hemen duvarın dibine dökdüklerini götürmek için bahçeye çıkar. Orada hiç bir şey olmadığını görünce akşam onu Albastının götürdüğünü anlar».

Karabağ'ın başka bir bölgesinden (Cebrayıl bölgesinden) derlediğimiz folklor örneğinde ise deyilir: «Hemişe evi seliqesiz (dağınık – G.Şehriyar) olan bir nefer evinde tesadüfen bir Albastının olduğunu görür ve onun üzerine toka takarak

ona hizmet etmesini emreder. Bu adam uzun zaman Albastını evinde hizmetçi gibi çalıştırır. Evde bütün işleri gören Albastı günün birinde evin küçük kızını aldadıp ona elma vereceğini ved eder. Çocuk elmanı gören gibi Albastının söylediklerini yapacağına söz verir. Albastı ondan üzerindeki tokayı açmayı rica eder. Çocuk tokayı açan gibi Albastı evi alt-üst edib (dağıtarak – G.Şehriyar) evden kaçır. Ev sahibi gelende evin bu halini görüp meselenin ne yerde olduğunu anlar».

Bu gün Karabağ'da evini derleyip toplamasına rağmen, daima dağınk olan kişiye «evine sanki Hal (Albastı – G.Şehriyar) tabanı deymiş» derler. Görülür, bu ifade de halkın yaddaşına şu şekildeki hikâyelerden göçmüştür.

Yine Karabağ'dan derlediğimiz bir folklor metninde deyilir: «Deyirler ki, Araz'ın kenarında Albastı bir arvadın içalatını (iç organlarını – G.Şehriyar) yuyub yeyirmiş. Adeta Albastı yeni doğan kadınların içalatını çıkartıp aparıb akarsuda yuyub yeyir. Bu da onlardan biri imiş. Çoban da o etrafda koyunları otarırmış. Bunu gören çoban onu çomağı ile vurur, o da düşer suya. Çoban onun Albastı olduğunu anlayar anlamaz üstüne bir toka takıp evine aparır. Bir hefte evinde tuttuktan sonra onu uca bir dağın başına aparıb orada onun için büyük bir imaret (saray – G.Şehriyar) dikmesini (inşa etmesini – G.Şehriyar) ister. Albastı da orada büyük sal taşlardan kısa zaman içinde o kadar büyük ve güzel bir kasr (saray – G.Şehriyar) dikmiş ki, çoban hayran kalmış. Bir müddet de ona hizmet etdikten sonra Albastı rica ederek der ki, o, sahibinin her isteyini yerine yetirmiş, artık onu bıraksın. Çoban da der ki, bir şartım var, ele yap ki, bu ev bereketli olsun. Albastı da «evin bereketli olsun» deyib berken ufleyib. Sonra çoban Albastını bırakır. Onun evi, hakikatan da, bereketli olur, zira Albastı uflediğine göre bütün bereket göye sovrulmuş, kazandıklarından yerde heç ne kalmazmış. Sonra çoban Araz'ın kenarına o Albastını tutmak için çok gitmiş, ama onu orada bulamamıştır».

Türk halklarının inançına göre, Albastı vuran kadını 7 defa coşgun çaydan geçirirler ki, kısır kalmasın. Hatta bazı folklor örneklerinde gösterilir ki, Albastı vuran adam ölüyor. Bizim Karabağ efşarları arasından derlediğimiz metinlerde ise Albastının yeni doğan kadının içalatını (iç orqanlarını) yediği gösterilir. Önceki metinde de gösterildiği gibi, eğer yeni doğan kadın tek kalırsa, Albastı hemen onun iç organlarını alarak nehirde yuyup temizler ve yeyer. Düşünürük ki, bu, doğuş zamanı kan kaybından dünyasını değişen kadınlar için halk arasında söylenilen bir hikâyedir. Tıppı bilimsel araştırmalardan da görüldüğü gibi kırk gün içerisinde annenin kan damarları henüz açık olduğu için kan kaybı olağanı yüksek oluyor, buna bağlantılı ölüm olayları da zaman-zaman yaşanıyor. Bu olayı da halk kendine özgü bir şekilde – Albastı ile bağlayarak inançlarda yaşatmaktadır. Bunun karşısını almak için de birçok vasıtalar denerler. Mesela, «Hal anası başını bacadan uzadı deyir ki, ay arvad, ver uşağını emizdirim. Hal anasının uzun emcekleri (memeleri – G.Şehriyar) var, dizine deydiyinden dalına atar (çiyinlerine salar – G.Şehriyar). Eger loğusa kadın çocuğu Hal anasına emzirmek için verirse, çocuk Halın sütünü emse, o andaca ölür veya deli olur. Loğusa kadın çocuğu vermezse, Hal anası onun ciğerini alıp nehire yıkamak için götürür, loğusa kadın ölür. O zaman derler ki, loğusa kadını Hal apardı. Bu zaman çabuk gidip suyu kılınçlarlar. Göke gülle atar-

lar, evdeki suları boşaltırlar ki, Hal loğusa kadının ciğerini suda yıkayamasın. Böyle yaparlarsa, loğusa kadın uyanır».

Albastını loğusa kadından uzak tutmak için onlarla yollar denedikten sonra bir de kadının yattığı odanın duvarlarını ucu şiş demirle çizerler ki, Albastı içeriye giremesin. Bu, Albastı için sınır sayılmaktadır. Bu çizgiyi mutlaka bir bayan çizmelidir. Bununla ilgili örneklerden birinde deyilir: «Günlerin bir günü komşuda bir kadın doğum yapıyor. Hal anası da gelemesini diye gelinin sahibi eline bir demir şiş alarak duvarı çizmeye başlar. Duvar baştan ayağa kadar ele çizilmeli ki, Hal anası oradan içeriye geçemesin. Öyle söylerler ki, demirle çizilen yerden Hal anası geçemezmiş, loğusa kadın da sağ kalmış. Zira bir de görürler ki, loğusa kadının hali o hal değil, dili ağzından çıkıyor, nefesi kesiliyor. O andaca anlıyorlar ki, Hal anası nasılsa bu çizgiden geçebilmiş, loğusa kadına yaklaşımıştır. Ciğerini almaya çalışıyor. Adamlardan bir kaç tanesi köyden akan nehre koşarlar. Ellerindeki hançerle nehrin suyunu doğramaya başlarlar. Derler ki, Hal anası ciğeri çıkararak çıkarmaz nehre götürür, orada çocukları ile yerleşmiş. Adamlar da suyu hançerle doğramakla Hal anasını korkutarak ciğeri yerine geri vermesini isterler ama ne kadar çalışırlarsa, ciğeri Hal anasından alamamıyorlar. Loğusa kadın da ölüyor».

Halkın inançları arasında Albastı ile ilgili her zaman korkulu hikâyeler söylenmez. Daha önce de söylediyimiz dualizmin getirdiği bir kaç önemli hususlar bu durumda Albastıya da ait edilmektedir. Bir taraftan Albastıdan korkarak ondan korunmanın yollarını ararken öbür yandan da onunla ilgili fıkralar da mevcuttur. Derlediğimiz birçok folklor örneklerinde Albastı Cin, Ruh, Şeytan gibi de gösterilmektedir. Özellikle belirtmek isteriz ki, dini hikâye ve rivayetlerin dışında halk inançları arasında Cini, Ruhu, Şeytanı ve Albastını bir birinden ayıracak kesin bir sınır yoktur. Mesela, bununla ilgili derlediğimiz folklor metinleri arasında mizah şekilli öneklere de rastgelinir: «Günlerin bir günü bir Mollaya arkadaşlarından biri «kırk yıl günah iş yapmadan kim namaz kılsa, Allahu-Taala Şeytanı cam kavanoza salıp ona verir» diyor. Bu Molla da bunu duyar duymaz eşyalarını da toplayarak dağa çıkar ve orada durmadan kırk yıl namaz kılmaya başlar. Kırk yıldan sonra hakikatan da cam kavanozda Şeytanı ona veriyorlar. O da çok mutlu bir şekilde kavanozu alıp eve gelir. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra bu Molla Hacc'a gitmek istiyor. Hazırlık yaptıktan sonra bu şişe kavanozu eşine verip ona dokunmamasını, ağzını hiç bir şekilde açmamasını tenbihliyor. Ama kavanozun içerisinde neyin olduğunu söylemiyor. O kadar berk-berk tenbihliyor ki, kadını merak sarıyor. Gelip kulağını kavanozun kapağına koyup dinliyor. Oradan bir inilti ve ağlama sesleri duyuyor, ama kavanoz boşdu, orada hiç bir şey gözüküyor. Kadın da kavanozun kapağını açmaya karar veriyor. Kadın kapağı açar açmaz Şeytan o andaca dışarı çıkıp gülmeye başlar ve der:

• Senin eşin beni buraya salmak için kırk sene durmadan namaz kılmış, ama sen bir dakikada açıp beni özgür bıraktın.

Kadın Şeytanın o kavanozdan çıktığına inanmadığını söylüyor:

- Sen o kavanoza sığamazsın. Bana yalan söyleme.
- Ama ben ordan çıktım, görmedin mi? – diye Şeytan soruyor.

• Sen kocaman birisin, oraya nasıl sığarsın? Sen yalancısın, bana yalan söylüyorsun. – diye kadın cevap veriyor.

Şeytan diyor, kadın diyor, Şeytan diyor, kadın diyor. Sonda Şeytan sinirlenerek kadına kavanoza girip çıkarak oradan çıktığını isbatlamayı düşünüyor ve diyor:

• Hadi ben şimdi kavanoza girip çıkacağım. Sen de göreceksin.

Şeytan kavanoza girer girmez kadın kavanozun ağzını bağlayarak Şeytanı yeniden tutsak ediyor ve diyor:

• Bak gördün mü, benim eşimin kırk senede yaptığını ben beş dakikada yaptım.

Şeytan yeniden inildeverek ağlıyor. Kadın Şeytandan soruyor:

• Ne oldu, neden ağlıyorsun?

• Hiiiç, Allahu-Taaladan soruyorum ki, kadını yaratmışsa, daha beni neden yaratmış?».

Bazı Türk halkları gibi Azerbaycan`lılar da Albastını sarışın tasvir ederler. Mireli Seyidov'un fikrinde, mitoloji açısından bu, ilginç bir olaydır ve hemin simgenin ilkin hangi inamla bağlılığını isbat eden tekzibolunmaz delildir.

Araştırmacılar Albastı simgesinin sarışın olmasını onun Od`la, Güneş`le bağlı olmasını göstermektedirler. Sarı (bazen kırmızı) Güneş`in ve onun yerdeki atributu olan Od`un remzidir. Mutluluk olarak kabul edilen atın bir zamanlar Güneş İlahesine ait olması Albastının atlara meyilliyini belki de izah edebilir. Bu da o anlama geliyor ki, eski «düşüncede Albastı hayırsever, od-alovla, ocaqla ilgili İlahe imiş, zira zaman geçtikçe, dinler deyistikçe (Ateşperestlik`in yerine İslam dini geçtikten sonra) Albastı da öz arkaik anlamını değışerek olumsuz simge gibi akıllara göçmüştür». Bu anlamda hakkında sözaçacağımız «Edigey» destanında da Albastı kendi arkaik anlamını korumuştur.

Edigey destanında Albastı simgesinin tesbitleri

Türkler Albastı simgesi ile bağlı çok geniş tasavvurlara sahiptirler. Onlar öz günlük hayatlarında da Albastıyla ilgili inançlara çok ciddi şekilde uyarlar. Albastı simgesi, belirttiğimiz gibi, Türk halklarının folklorunda kendine özgü yerlerden birini tutmaktadır. Yalnız efsane ve rivayetlerde değil, aynı zamanda destanlarda, masallarda vb. da bu simgeye rasgelinir. Sözaçacağımız «Edigey» destanında da Albastını farklı şekillerde görmemize rağmen, bu simge kendi arkaik anlamını koruyarak kahramanın annesi olarak karşımıza çıkmaktadır. En ilginç olanı da odur ki, «Edigey» destanında kahraman üç nesil ardı ardına mucizeli şekilde doğmaktadır. Özellikle belirtmek isteriz ki, Türk halk edebiyatında bu durum çok nadiren karşılaşılandır. İlk defa bir kelle kemiğini ezerek una dönüşmesi ve kızın o undan yemesinden sonra hamile kalması ve oğlan çocuğu doğurması, ikincisi o oğlanın bir Cinler padişahının kızı ile evlenerek o kızıdan yine bir oğlan doğurması ve üçüncü kez de bu oğlanın Albastının kızından daha bir oğlan doğurması kahramanın kendisinin, babasının ve dedesinin Periden, Gu kuşundan, Cinden, Albastıdan doğduğunu göstermektedir.

Destanın Noqay varyantlarının birinde deyilir:

«Kasıb bir çoban çölde koyunlarını otarırken karşısına kuru bir kelle çıktı... Kelle kemiğini götürüp evine geldi, çekikle iyice kimiği ezdi, sonra toplayıp bir yükün arasına koydu, avradına oraya bakmamağı tenbihledi. Ona da bunun nə olduğu, nereden bulduğu ile ilgili hiç bir söz söylemedi.

Çoban koyunları otarmaya gittiği zaman kızı yükün arasını arayıp bağlamasının arasına baktı. Orada yalnızca beyaz un vardı. Kız dilini vurup unu yaladı. Tadı yoktu. Kız bu undan hamile kaldı. Zamanı yetişende bu kız bir oğlan doğurdu. O da çabuk büyüdü. Bu çocuğu Barkaya adlandırıdılar. O, çok akıllı, yiğit bir çocuk oldu».

Destanın aynı varyantının bir diğer yerinde çocuğun kaderi bir başka şekilde tekrarlanmaktadır:

«Bir defa Baba Tuklas Şaşlı Aziz (o, Barkayanın kendisidir. Destanın hem bu varyantının bir başka yerinde, hem de diğer varyantlarında bu, açık şekilde belirtilmektedir – G.Şehriyar) Şekerli gölde dan yeri sökülen zaman torla balık tutarken gölün sahiline dokuz Gu kuşu gelib kondu. Birden kanadlarını açıp Gu kuşu geyimlerini soyunup dokuzu da boğazları ince, uzun, yüzükten geçen kızlar oldular. Barkaya bunları görüp yavaşca kıyıda saklandı ve onları gözetlemeye başladı. Dokuz kızın hepsinin güzelliğine söz yok idi, Gu kuşları giysilerini gölün sahillinde bırakıp göle girip çimmeye başladılar.

Barkaya kızlardan bir tanesine aşık oldu ve onlardan habersiz o kızın Gu kuşu giysilerini sakladı. Kızlar sudan çıkıp elbiselerini geyinmeye başladılar. Kızlardan biri gördü ki, elbiseleri yoktur. Ne yapsınlar, sekizi giyindi, Gu kuşuna dönüşüp uçup gittiler. Biri ise ağlaya ağlaya kaldı. Birden kamışların arasından Barkaya çıktı. O, kıza dedi:

- Ben sana aşık oldum. Sen gitsen, ben dertten ölürüm. Senin elbiselerin bendedir. Sen benim avradım olursan, ben senin giysilerini geri veririm.

Kız gördü ki, başka çare yoktur, dedi:

- Tamam, ben senin avradın olurum, ama sen yılda bir kere elbiselerimi vermelisin, ben gidib kardeşlerimi görüp gelim.

- Tamam, – Barkaya dedi.

Bunlar şu şekilde yaşadılar: Barkaya balık tuttu, geyik avladı. Avradı da onları kurutdu. Uzun zaman geçtikten sonra avradı hamile kaldı. Bir gün Barkaya balık ovundan eve geri dönende gördü ki, avradı evde yoktur, çalının dibinde bir çocuk var. Çocuk yeni doğmuştu. Barkaya avradını aradı, sesledi – o, yok idi. Sonra gedip Gu kuşu giysilerini sakladığı yere baktı. Malesef Gu kuşu elbiseleri de yok idi. O, Gu kuşu olan kızın her şeyi atarak gittiğini anladı».

Destanın aynı varyantının bir diğer yerinde yine aynı kader üçüncü nesilde çocuğu takip ediyor:

«Kutlu Kaya bunu eşidip meşeliye kaçdı. O, uzun yıllar ormanda avcılık ederek yaşadı. Günlerin bir günü ona Albaslının kızı rast geldi. Kutlu Kaya Albaslının kızı ile evlendi. Kız dedi:

- Ben sana avrat olurum, ama ben soyunduğum zaman sen benim kolumun altına ve ayaklarıma bakmamalısın.

- Tamam, – Kutlu Kaya dedi.

Albaslının kızı çok güzeldi. Bunlar yaşamaya başladılar. Günlerin bir günü Albaslının kızı çıplak yatırırken Kutlu Kaya dözmeyip avradının kolunun altına ve ayaklarına baktı. Kolunun altı delikdi. Sol delikten ökkesi-bağrı görünüyordu. Ayakları ise kuş ayağı idi.

Son anda Albaslının kızı Kutlu Kayanın emelinden haberdar olup dedi:

• Sen yeminini tutmadın, benim «bakma!» dediyim yerlerime baktın. Bu saatden sonra ben senin avradın değilim, sen de benim eşim. Ben hamileyim, bir müddet sonra çocuk doğuracağım. Eğer kız olursa, o evlat bende kalıcak, eğer oğlan olursa, o zaman bu ağacın altına koyup gideceğim, gelip evladını alırsın.

Albaslının kızı sözünü bitiren gibi gözden itdi. Çare yok idi, Kutlu Kaya yalnız kaldı. Günler bir-birini evezledi. Vakit yetişende gelib gördü ki, ağacın altında bir çocuk var. Kutlu Kaya oğlunu götürdü».

Edigey Albastının kızı ile Kutlu Kayanın oğludur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Albastının arkaik anlamı hayırseverlik İlahesi idi. Destanın bu varyantında Albastının arkaik anlamı korunmuştur. Getirdiğimiz örneklerde Albastı veya Peri insanlara zarar vermez, zira onlarla birlikte yaşayır, aile kurur, nesil artırır.

Destanın bir diğer ilginç, o kadar da dikkatçekici yönü yukarıda da belirttiğimiz gibi üç neslin ardı ardına efsanevi simgeden doğmuş olmasıdır. Bildiğimiz gibi, Edigey 1352 yılında doğmuş tarihi bir kişiliye sahiptir. Cengizhan şeceresinin içerisinde onun ve oğullarının da ismi geçmektedir. Ama sırf folklorik özelliğe bağlı olan Albastı, Peri veya Cin olayı hemen hemen bütün Türk halklarının milli varyantlarında mevcuttur.

Edigeye kadar büyük dedesi, dedesi ve babası bir Perini, Cini veya Albastını sevmiş, ondan vaz geçe bilmemiş, zorlukları göze alıp onlarla evlenmişler. Ama Edigey bir kaç defa evlenmesine rağmen her defasında da insanoğlu ile evlenmiş ve mucizeli doğuluş anlamı onunla da bitmiştir. Edigeyin hayatını destanlaştıran halk aslında onun insanoğlu olmadığını, sıradışı bir kişiliye sahip olmasını öne çekmek için arkaik düşüncedeki Albastının iyi Ruh, hami olmasından yararlanmıştı. Daha önce belirttiğimiz Albastının çocuklara ve loğusa kadınlara zarar vermesi aslında bu destanın simasında onun bir insanoğlundan çocuk sahibi ola bilmesini göstermektedir.

Folklor örneklerinden birinde deyilir: «Bir kişi ormanla gidermiş. Birden karşısına Hal anası çıkar. Kişi de tez onun yakasına kilitli iğne takıp eve götürür, onunla evlenir. Bir zamana kadar Hal burada kalır, sonra iki çocuğu olur. Hal her hangi bir işin arkasınca gitdiği zaman söylermiş ki, çocuklar beşikte oldukları zaman beşiyin altını süpürmesinler. Bir gün Hal ormana odun getirmek için gider. Kişi de ne baş vereceğini görmek için evdekilere beşiyin altını süpürmelerini söyler. O andaca çocuklar donmuş kan parçasına dönüşür. Hal o andaca geri dönür. Beşiye bakıp ağlamaya başlar, saçını-başını yolar. Sonra kişiye yalvarır ki, daha ben bu evde kalamam, bırak beni gideyim...».

Görüldüğü gibi Edigey destanının evvelinde verilmiş efsaneler hemen hemen her Türk halkında mevcuttur. Destanda Edigey sahneye çıktığı zaman sona kadar annesi ile hiç bir bağı olmamış, hatta yaşadığı zorluklar, hanlarla, paşalarla,

knyazlarla savaşlarında, kendi oğulları ile savaşarken bile annesi onu kollayamamış, korumak için kendi mucizeli güçlerini kullanmamışlar. Bu durum aslında destanın sonu ile başlarını bağlamaktadır. Başlangıçta Albastı, Cin, Ruh, Peri vb. kendilerini bir insanoğlundan koruyamamışlar. Biri elbisesini insanoğlundan alamamış, öbürü insanoğluna aşık olmuş, bir diğeri de «bakma» dediği yerlerine bakarak ona ihanet ettiğini düşünmüş, ama hiç biri insanoğlundan çocuk doğurmamak için ona karşı koymamışlar. Bu da aslında daha sonralar Edigeyin yaşadığı çok acı ve kanlı olaylarda annesinin ona yardıma koşmamasını izah etmektedir. Albastı arkaik düşüncede kendini insanlardan koruyamıyordu.

Yukarıda Edigey destanından getirdiğimiz örnekler yalnız destanın noqay varyantının Aşım Sikaliyev derlemesindendir, amma destanın Kazak varyantlarından birinde de Albastı aynen şu şekilde tasvir edilmektedir, zira orada onun pencesi ön tarafda, ayağı arkada gösteriliyor. Destanın Anadolu türkçesi ile Romanya derlemesinde de denir: «Kaya Bey döner evine iki gözsüz. Kadını kocasını böyle görünce ne yapacağını bilemez öfkesinden, «dünyaya bir oğlan getirmek üzereyim, bu kör baba oğlunu bile göremeyecek artık. Bu kör adamla ben artık nasıl hayat geçiririm?» diye düşünür. Kocasına: «Artık ben sana yokum, sen de bana yoksun» der, evden çıkar gider.

Gider gider, sazlı bir göl kenarına varır. Ağrısı orada tutar. Çocuğu orada doğurur. Sonra kanatlanır, Cin ülkesine uçar gider. Çünkü bu kadın bir Cin padişahının kızı imiş. Peri kızı uçar gider, çocuk sazlık içinde yapı-yalnız kalır».

Destanın Tatar varyantında ise Edigey'in bir Periden doğduğu aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

Periden aldığı kadını,
Beşikde yatan yavrusu.
Onu da bırakıb giden
Periden olan yavrusu.

Görüldüyü gibi, «Edigey» destanının örnek getirdiğimiz bütün milli varyantlarında Peri, Cin, Albastı simdelerine raslamaktayız. Özellikle belirtmek isteriz ki, destanın örnek getirmediğimiz onlarla varyantında Albastı, Peri veya Cin simgesi mevcuttur ve destanı mitolojik açıdan inceledikte bu simge çok önemli yere sahiptir. Eminlikle diye biliriz ki, Sovyet rejimi «Edigey» gibi onlarla destanı tahrif etdikten sonra destanın içeriğinde kalan tek değişmeyen Albastı, Peri veya Cin simgesidir ve bu da destanı kendi arkaik tipine daha da yaklaştırmaktadır.

SONUÇ

Destanın Karakalpak, Tatar, Kazak vb. varyantlarında Albastı, Cin, Peri olarak geçen bu simge eski Türk düşüncesini kendine özgü bir şekilde yansıtmaktadır. Yaşar Çoruhlu'nun fikrince, «Albastı», «Al Ruh», «Al Karısı», «Al», «Al Ana» gibi isimlerle anılan ruh, Umay'ın sonradan gelişen ikici ilkelere göre olumsuz anlamda başkalaşmış şeklidir veya ondan töretilmiş bir ruh ya da ilahtır. Yaşar Kalafat'ın bir dönemki açıklamalarına göre ise, «Alkarısı, Umay koruyucu iyenin zıddıdır; üremenin ve çoğalmanın adeta düşmanı gibidir». Bazı inançlarda bu ruhlar, insanlara daima kötülük, hatta ölüm bile getirirler.

Kalafat'ın bu konudaki ayrıntılı açıklamalarına göre ise", ve onların dünyası olan yukarı dünya, gök, gök iyeleri arasında da muhtemelen kara iyeler ve ak iyelerin kem davranabilecekleri haller vardır. Ne var ki, onlarda ak özelliği daha yoğun-
dur.¹

Al ruhu, al iyesinin renk simgesi kızıl/aldır. Al avradına karşı al renk ile korunuma sağlanmaktadır. Al Ocakları al karısının tutuklandıktan sonra el verdiği ailelerde oluşur. Al/Kızıl'ın taşıyana güç üstünlük verdiği muhatabını güçsüz, zayıf bıraktığı inancı vardır. Al/Kızıl'ın bu fonksiyonu halk inançlarında Kara ve ak iyeler yer aldıkları varlıklarda ve tezahür ettikleri yerlerde birlikte de var olabilmektedirler. Ak iyelerin yapısında onların karakterini belirleyen "ak" lık hayır haklık nispeti daha çoktur, daha baskın durumdadır. Bunun için onlar "ak" dırlar. Ama onlarda da "kara" etkinliği gösterebilecek bir cihet vardır. Ak iyeler de gerekli gördükleri hallerde, onlara aykırı bir durum olduğunda, onlar da kara iye fonksiyonu gösterebilir. Onlara da kanlı, kansız kurban verilebilmekte, onlardan da icazet alınabilmekte, onlara da şükran duyguları ifade edilebilmektedir. Kara iyeler de keza her zaman ve tüm tutumlarında şer kaynağı değildirler. Onların yaradılışlarında "kara" faktöre daha yoğun daha önceliklidir. Onlara da verilen kurban ve saçlarla muhtemel zararlarından korunmak mümkündür. Erlik yeraltı âlemine emrindeki kara iyelerle birlikte hâkimidir. Ancak yer altında da az sayıda da olsa ak iyeler vardır. Ak iyeler yaşamaktadır. Ulu zatların mezar taşlarına ve ulu çınarlara al bant bağlanmasının, murada ermemiş iken bu dünyadan göçen genç kızların tabutuna al kurdele bağlanması, baba evinden çıkan gelin kızın kuşağının al olması bununla izah edilmektedir.²

Alkarısının bugünkü haliyle yalnız kötülükler getirmesi anlamı fikrimizce, çok yanlış bir yaklaşımdır. Çünkü hem Karabağ'dan derlediğimiz folklor örneklerinde, hem de Edigey destanında Albastı ailenin içerisinde çok iyi bir şekilde yer almaktadır ve insanlara çoğu zaman zarar vermez. Mesela, yukarıda gösterdiğimiz Albastı veya Alkarısı küçük kızla arkadaş olmuş, kızı aldatarak onu bırakırsa elma vereceğini söğlemiş veya ebe kadını Alkarısının çocuğunu doğurmak için apardığında ona minnet borcu olarak soğan kabuğu şeklinde altın vermesi vb. örneklerde insanlara zarar vermez, bazen cilt değiştirerek onlarla birlikte yaşayır. Ama yukarıda gösterdiğimiz derlemelerin birinde «Albastı yeni doğan kadınların iç organlarını çıkartıp suda yıkayıp ye»mesi, gerçekten de, bu simgenin sonradan halk bilimindeki yerinin değiştiğini göstermektedir ki, hocamız Yaşar Kalafatın söylediği «üremenin ve çoğalmanın düşmanı gibidir» ifadesi de burada doğrulanmaktadır. «Edigey» destanının bir sıra varyantlarında Albastının «kızım olursa, bende kalır, oğlum olursa, sana bırakırım» sözleri üremeye, çoğalmaya nezaret etmelerini veya Türk düşüncesindeki kadının, kızın korunmasına işaretdir.

Albastının halk edebiyatına yansıyan bazen iyi, bazen kötü «kişiliği» folklor metinlerine özgü dualizmi – iyilik ve kötülük, hayır ve şer düalizmini göster-

¹ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnançları Araştırmaları IV. Memoratlar-Astral Dünya Mito-
lojik Boyut**, Berikan yayınları, Ankara, 2017

² Yaşar Kalafat, a..g.e.

mektedir. Bu da insanların hayatında ve ağız edebiyatında özellikle belirtilmektedir. Yukarıda gösterilen folklor örnekleri arasında Albastı hem yardım etmeyi seven, hem küfr eden, hem çocuklarla oynayan, hem annelerini öldüren biri kimi – iki bir birine zıd bir şekilde gösterilmiştir. Metinlerden de görüldüğü gibi Alkarısı, diğer adıyla Albastı uçabilme, sihir yapabilme, don değiştirme gibi bir çok özel yeteneklere sahip olmaları nedeniyle onların hikayelerde, Türk inançlarında iyi ve kötü ruhların yerine geçtiği söylenebilir.

EDEBİYAT

1. Çoruhlu Y. Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2002, s. 54
2. Gösterilen folklor örnekleri kendi arşivimizde muhafaza edilmektedir ve Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin Zengilan ve Cebrayıl ilçelerinden derlenmiştir.
3. İnan. A. Makaleler ve araştırmalar. Ankara, 1968
4. Kalafat Y. Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara, AKM Başkanlığı Yayınları, 1996, s.24
5. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soy-kökünü düşünərkən. Bakı, 1989.
6. Şehriyar Q. Mifoloji hal obrazı. «Xezer» qezeti, 15 aprel 2006
7. Edigey destanı. Nogay varyantı (Nogaycadan çevireni G.Şehriyar). Dede Korkut dergisi, 2017/1
8. Edigey destanı. Hazırlayan Rüstəm Sultı, İstanbul, yayınlandığı yıl yoktur.
9. Esatirler, efsaneler ve revayetler (tertib edeni: Arif Acaloğlu, Celal Beydili). Bakı, Şerq-Qerb, 2005, 304 seh.
10. Ногайша-Орысша соьзлик (Тематикалык) (Составитель А.Р.Курманалиевич), уауын уегі yok, 2005
11. Русско-ногайский разговорник (Составители: И.С.Капаев, К.И.Кумратова). Черкесск, Союз Писателей КЧР, уауынландığı yıl yok.
12. <http://edigey.blogspot.com/2014/06/edige-romanya-derlemesi-anadolu-turkcesi.html>

12. YÜZYIL BÜYÜK TÜRK MİMARİ ACEMİ EBUBEKİR SANATINDA TASVİR MOTİFLERİ

**DECORATIVE ELEMENTS IN THE ART OF THE 12TH
CENTURYS GREAT TURKISH ARCHITEST ACEMİ
EBUBEKİROĞLU**

**ОПИСАТЕЛЬНЫЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ВИДНОГО
ТЮРКСКОГО ЗОДЧЕГО XII ВЕКА АДЖЕМИ
АБУБЕКІРОГЛЫ**

Akd.Prof. Dr. İsmail Muhtaroglu HACIYEV*

Akd. Prof.Dr.Ebülfez Amanoğlu GULİYEV**

Öz

XII.yüzyılın II. devri Azerbaycanın güneyinde Eldegezler devletinin kurulması ve Nahçıvanın bu devletin başkentine dönüşmesi şehrin politika, ekonomisi ve kültürel hayatında dönüm noktası oldu. XII. yüzyıl Azerbaycan güzel sanatına, o sıradan da mimarlık sanatımıza dünya çapında ün kazandırmıştır. Bunlar içinde Acemi Abubekr oğlu Nahçıvanlının diktikleri - bu gün de kendi önemini kaybetmeyen abideler daha fazla dikkat çekmektedir. Acemi Abubekir oğlu Türk mimarisinde kendine özgü ekol yaratmıştır.Makalede bu taş ustasının eserleri hakkında ayrıntılı bilgi aktarılmış,onun sanatının Türk dünyasında yansımalarından söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Acemi Abubekir, Türk sanatı, mimarı, Nahçıvan, türbe

Abstract

The second half of XII century stablishment of the Eldegezler state in the south of Azerbaijan and the transformation of Nakhchivan into the capital of this state became the turning point in the city's political, economic and cultural life. XII century brought fame to the Azerbaijani art, including our architectural art in the world. Among them are the monuments built by the son of Ajami Abubekr Nakhchivani, which do not lose their significance today. Ajami Abubekir's son has created a unique school in the Turkish architecture. The article gives detailed

* Azerbaycan Bilimler Akademisi (AMEA) Nahçıvan Bölümü Başkanı/AZERBAYCAN

** Azerbaycan Bilimler Akademisi (AMEA) Nahçıvan Bölümü/AZERBAYCAN
(ebulfezamanoglu@yahoo.com)

information about the works of this stone master, and the resonance of his art in the turkish world.

Keywords: Ajami Abubekir, Turkish art, architecture, Nakhichevan, mausoleum

XII. yüzyıl, Azerbaycanda Türk kültürü ve güzel sanatların gelişmesi açısından yükselme dönemi olarak görülür. O zaman yaşamış, yaratmış seçkin bilim adamı, filozof, mütefekkir ve mimarların büyük bir neslinin faaliyetinde yüzyılın en büyük ilmi başarıları yansıtılıyordu. Çeşitli ilim ve güzel sanat dallarının bir bilim adamının veya yetenekli sanatkarın faaliyetinde karşılıklı olarak kavuşması tabii idi. Böyle bir ortam mimarlık sanatının kalkınmasına yardım etmeye bilmezdi. Tam o zamanda Azerbaycanda kendi yöresel özelliği, orjinalliği, tarz özellikleriyle farklılaşan mimarlık ekolleri formalaşırdı. Böyle ekollerden biri de Selçuklu dönemi Türk mimarisinin genel özelliklerini taşıyan, fakat yöresel inşaat gelenekleri arasında gelişen Azerbaycan, öncelikle Nahçıvan mimarlık ekolu idi ki onun da temelcisi Acemi Abubekr oğlu Nahçıvanlı (Nahçıvanı) idi.

XII.yüzyılın II. devri Azerbaycanın güneyinde Eldegezler devletini kurulması ve Nahçıvanın bu devletin başkentine dönüşmesi şehrin politika, ekonimisi ve kültürel hayatında dönüm noktası oldu. Önemli esnafçılık merkezi gibi esas kervan yollarının birleştiği yerde bulunan Nahçıvanda istihsal kuvvetlerinin gelişmesi ile ilgili mimarlık sanatı da benzersiz oranda kalktı. XII. yüzyıl Azerbaycan güzel sanatına, o sıradan da mimarlık sanatımıza dünya çapında ün kazandırmıştır. Bunlar içinde Acemi Abubekr oğlu Nahçıvanlının diktikleri - bu gün de kendi önemini kaybetmeyen abideler daha fazla dikkat çekmektedir.

XII. yüzyılda Eldegez hakimleri Azerbaycan Atabeylerinin merkezlerinden biri olan Nahçıvan mimarlığının kalkınması ve gelişmesi dalında fazla çalışma ve çaba göstermiştir.¹

Şehrin tam merkezinde baş mimar Acemi Ebubekr oğlunun diktiği Atabeyler kompleksi şehre özel bir güzellik getiriyor. Kompleksin üç esas inşalarından iki tanesi (giriş baş tağı ve Came camisi) XX.yüzyılın başlarında yıkılmıştır. Elimizde bulunan kaynaklara göre bu abidelerin (giriş baş tağı, Came camisi ve Mümine Hatun Türbesi) bir birine benzer olduklarını söyleyebiliriz. Yusif İbn Kuseyr Türbesinden (1162) 24 yıl sonra yapılan Mümine Hatun Türbesi (1186) mimarın yaratıcılık düşüncesinin daha da zenginleşmesine, genellikle sanatkarlık oranının daha da yükselmesine delildir. Böyle bir gelişme “şeyhül-mühendisin”, yani mühendislerin şeyhi, başkanı ünvanına layik görülmüş nüfuzlu bir mimar için doğal idi.² (Elm ve Hyat 1976:2). Acemi sanatının kendi döneminin son derece zengin ilmi felsefi bilgilerinin sentezinde ortaya çıkması ile yalnız bir elden çıktığını belli eden ortak prensiplere dayanıyor. Bu bin yıllık tarihi olan mimarlıkta İslam ilkesi, İslam düşüncesi ve İslam ahlakı hakimdir.

¹ Nahçıvan MSSR, Bakü, 1975, s. 29.

² Tarih Dergisi, 5 (1945), Moskova

Mehmet Emin Resuzadenin Nizami Gencelinin yaratıcılığı hakkında söylediklerinin hepsi tamamen Acemi faaliyetine de aittir. Acemi Nahçıvanlı klasik Azerbaycan mimarlığında özel yeri olan mimardır. Onun yaratıcılığı hem yarattığı mimarlık janrı (türü), bu janr ile bağlı olan mezmun ve anlam, hem kendine özgü mimarlık stili hem de hiç bir şeyi gözden kaçırmayan kavrayışdı, hem de geniş teheyhül parlak suret ve teşbihler, hem de raslantıya yol vermeden her şeyi kesinleştirip anlatan ve bir tek kökene bağlayan kavrayışlı felsefe “Vahdeti –vücut” (tek varlık) teorisıyla eni ile uzunluğu ölçülmeyen kocaman bir eserdir”.

Rus bilim adamı M. Dyakonov Acemi sanatını Nizami şiirleri ile kıyaslamış, böyle bir mutabıkata varmıştır: “Gerek edebiyatta, gerek mimarlıkta genel fikrin uyumu, konstruksiyon muhteşemliği ve kısımların ince, nefisesine süslenmesi tükenmez fantezi ve nakışlarda yenilik-tüm bunlar iki sanatçıyı birleştirir”.³

Acemi Ebubekr oğlu Nahçıvanlının eserlerinin günümüze kadar ulaşan örnekleri Nahçıvan mimarlık ekolu ve Acemi sanatının ferdi yaratıcı usulu ile ilgili söz söylemeye imkan veriyor. Acemi kendi eserlerinde nakışlarda kompozisyonlardan, kilitbentlerden, geçiş kavşaklarından, matamatiksel hesaplamalardan, hendesi bölümlerinden yararlanmıştır. Aynı zamanda o gerektiğinde nakış silsilelerinin yapılmasından inşa sureci ile ilgili bir takım improvizasyonlar kullanmıştır. Onlar abidenin güzelliğini zenginleştirmiştir. Onun mimarlık eserleri üzerindeki nakışlar arasında kanuna benzerlik, uygunluk bulunması bir rastlantı olamaz. Yalnız nakışların dziliş düzeni kanıtlıyor ki, Acemi çok yönlü bilgiye sahip bir şahsiyet olmuş, hendesi ve matamatik ilminin güzel bilicisi gibi bilinmiştir (Salamzade 1976: 27). Acemi sanatının ilginç özelliklerinden biri onun eserlerinde yapı yönleriyle beraber düşünülmüş nakışların bulunmasıdır. Mümine Hatun ve Yusif İbn Kuseyr türbelerinin örneğinde bu yönlerin en ilginç özellikleri tüm çeşitliliği ile kendini gösteriyor.

Sanat tarihi üzerine ünlü bilim adamı Abdulvahab Selamzade Acemi Abubekr oğlu Nahçıvanlının mimarlık ve onun türbelerde kullandığı çalışma usulunun bedii ve tekniksel özelliklerini esaslı olarak incelemiş, önemli ve inandırıcı sonuçlara varmıştır (Salamzade 1976). Acemi sanatına ait özelliklerden biride şudur ki, o önceden özel proje hazırlamış, nakışların kompozisyon yapısında, onların kilitbent ve geçmiş kavşaklarında kesin matematik hesaplamalar yapmış, karışık geometri bölgüler uygulamıştır (Zamanov 1981: 12). Aynı zamanda sırası geldikçe improvizasyonları da kullanmıştır. Bunlar projenin bu veya diğer kavşağında abidenin umumi görünüşünü zenginleştiren değişikliklerle sonuçlanmıştır. Bu usul ile bulunan bedii buluntular abide için, onun duygusal bakımdan etkinliği için ve kompozisyon yetkinliği bakımından çok önemlidir. Tüm bunlar mimarın şahaseri sayılan, Türk dünyası ve genellikle Yakın Doğu mimarisinin süsü ve dünya mimarlığının çok yüksek değerlendirdiği Mümine Hatun Türbesinde tam olarak yansıtılmıştır. Halk arasında “Atabey Kümbedi” gibi

³ *Şark Kapısı*, 290 (14 aralık 1981).

bilinen Mümine Hatun Türbesinin yüksekliği zamanında yaklaşık 35 m. kadar imiş (Zamanov 1981: 13). Günümüze ulaşan kısmı 26 m. dir. Bu muhteşem ve zarif türbe yer altı serdabe ve yerüstü pirizma yapısından oluşmuştur. Abidenin çok ince ve nefis süslenmesi onun bayan hatırasına vakfedilmesi ile açıklanır.

Türbe esasen kırmızı tuğladan inşa edilmiştir. Ornömanların düğüm notlarına ve üst kurşaktaki kufi hattı yazıların üzerine şefaf furuzeyi renkli kaşı çekilmiştir. Türbe on köşeli olup üst kubbe ile örtülmüştür. İçerisi çok büyük yuvarlak bir boşluktur. Burada yukarıda İslam halifeleri Ebubekr, Ömer, Osman ve Alinin adları çizilmiştir. Dışarıdan abidenin her köşesi çeşitli geometrik süsler ve kufi yazısı ile yazılmış sözlerle süslenmiştir. Tuğla ve kaşilerle yapılmış bu figürler nakış ve yazılar öyle yetenekle yapılmıştır ki, güneşin hareketi, havanın değişmesi ile abide renkten renge geçiyor, insanı hayrete getiren, onu düşündüren mükemmel bir hal alıyor. Abidenin bu sihirli özelliği Nizami Gencevinin mısralarında şöyle yansıtılmıştır.

*“Pamuktan diktiği süslü tağı
Yıldızın gözünden kopar çırağı
Düşseydi üstüne güneşin nuru
Yumardı gözünü cenette huri.”*

Türbenin on yüzünün tüm çerçevelerinde yukarıdan aşağıya doğru kufi yazısı ile “Elmalikül lillahül vahidül gehhar (yani bir Allaktan başka alemde hükümdar yoktur) yazılmıştır.⁴

Acemi Abubekiroğlu kendi türbelerinin yüzüne baştan başa çeşitli nakışlar çekmiş, kufi yazıları ile kitabeler yazmıştır. Onun sanatında kufi yazıları nakışlarla öyle kavuşturulup birleştirilmiştir ki, bu usul Acemi sanatının karakteristik özelliği gibi geniş şöhret kazanmıştır. Mümine Hatun Türbesinin tüm on köşesinin birbirini tekrarlamayan, birbirine azıcık da benzemeyen mürekkep geometrik nakışlarla süslenmesi mimarın zengin düşüncesini, onun büyük yeteneğini kanıtlıyor.

Aceminin bu eserinin interyerinde, iç künbedinin yüzeyinde her birinin kutru 1,5 m. olan 4 madalyon (yuvarlak çerçeveli kabartma) kalmıştır. Büyük zorluklara rağmen bu madalyonlardaki yazıları okumak mümkün olmuştur. Bunu seçkin bilim adamı A.Salamzade yapmıştır. Bu işte ona nisbeten kolay okunabilen Sultaniyedeki Olcaytu Türbesindeki madalyon yardım etmiştir. 1. Madalyon 8 kez Allah sözünün tekrarıdır. Müellifin burada başardığı dekor etki (efekt), plastik nebatat ornömanın bıraktığı tesiri sanatkarlık yeteneğine göre emsalsızdır. 1. Madalyondan farklı olarak 2. Madalyon çeşitli kelimelerden, sözcüklerden oluşmaktadır. Burada kompozisyonun merkezini beşköşeli yıldız teşkil etmektedir. Yıldızın kenarları Allah kelimesini tekrar ediyor. Burada aynı zamanda “Ömer” kelimesinden de istifade edilmiştir. 3. Madalyonda diğer süs araçlarının yani sıra sekiz ad, yani ilk haliflerin adları kufi hattı ile yazılmıştır. 4. Madalyonda da süs vasıtası olarak Allah sözcüğünden yararlanılmıştır.

⁴ Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, c.4, Baku, 1980, s. 260.

Mimarlık sanatında Acemi kesin simetri, uygunluk, harika nakış, örnömanlar ustası olmuştur. Onun örnömanlarında ince bir lirizm, vusset, orjinallik ve renkler uygunluğu kendini gösteriyor. Eserlerinin hacmine, mimarlık özelliklerine göre, örnöman ve renklerine göre Acemi Nahçıvanlı büyük imkanlara sahip olduğunu göstermiştir (Muradov 1983: 59). O kendi sanat eserlerinde hem mimarlık bölümlerin, hem de süslerden ustaca kullanmıştır. Mimarlık bölgeleri bakımından dış yüzeyler çıkıntılı biçimde gösterilmiş, köşelere ve iç orta yüzlere ayrılmıştır. İç yüzeylerin her biri örnömanlarla süslendiği halde köşelerdeki çıkıntılar kitabelerle örtülmüştür. Acemi sanatında yüksek seviyede mimarlık yeteneği, orjinal stil, nadir süslemenin güzel özelliklerinin birikmesi kendini açıkça ortaya koymuştur.

Aceminin eserleri, özellikle Mümine Hatun Türbesi onun mimarlık sitilinin humanizm özelliklerini yansıtır. Mimarlık bölümlerinden insana uygun olan ölçü, kompozisyonun abideviligi, esashiligi ile ayrıntıların inceliği, mimarlık kompozisyonun iyimserlik duygusunun açılması mimarlıkta insanlığın (insanseverliğin) ortaya çıkması gibi anlaşılır.

Acemi Abubekir oğlu Nahçıvanlının sanatkarlık stilinde örnömanın uygulamasının özel yeri var. Her şeyden önce mimarın elinde örnöman mimarlık kompozisyonun genel tesir gücünü artırmasını, mimarlık bölümlerinin tektonik uygunluğunu gösteren bir araçtır.⁵ Elbette, örnömanlar aynı zamanda abidelerin bedii tesir gücünü artıran tasviri sanat araçlarıdır. Mümine Hatun türbesinin örnömanlarının düzenlenmesinde Acemi mimarlıkla örnöman arasında tam uygunluk temin edebilmiş sentetik sanat eseri yaratmıştır. Acemi geometrik kanunlarından doğan ve yüksek estetiksel görünüşten canlandırılmış karışık nakış şebeke örtmüştür. Mümine Hatun türbesindeki ressamlık ve mimarlığın sentezi, tuğlaların, nakışın, kirecin yeni çeşitleriyle tamamlanan yeni kuruluştaki kabartmaların tomurcuklar, oymalar, nebati süsler, hendesi örnömanlar, uzunluğu 500 m. ye ulaşan kitabeler⁶, yıldızlar, madolyonlar, nakışlar, çeşitli ayrıntılar yalnız Acemi zekasının, Acemi anlayışının bitmeyen düşüncesinin eseridir.

Acemi Abubekir oğlu Nahçıvanlının sanatı ölmez bir ekoldür. Onun sanatında Orta Asya Türk mimarisi ile uygun gelen, kaynaklanan özellikler olduğu gibi, Anadolu mimarisi özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemi Anadolu mimarisi ile benzeyen özellikleri dikkati çekmektedir. Mimar Sinanın İrana Sultan Süleymanın 1535-1536 yılı seferine katılması, Osamanlı ordusu ile birlikte Nahçıvana gelmesi, burada Acemi eserlerini görmesi kaynaklarda belirtilmektedir (Dalokay 1968). Burada o yeniçeri güçlerinin mühendisi sıfatı ile katılmıştır. Bu yüzden mimar Vedat Dalokayın Sinanın İstanbulda diktiği Hüsrev Paşa Türbesi hakkında sohbet ederken “burada Atabeylerden kalma kümbetlerden bir soluk gelir” yazması rast gele sayılamaz. Bunun dışında Uzun Hasanın oğlu Zeynel Beyin hatırasına Mardin civarında yaptırılmış türbede de Nahçıvan Ekolünün uslubu açıkça görülmektedir (Salamzade – Mehmedzade, 1985: 53). Yine Azeri

⁵ Populyar Dergisi, 4 (1997), s. 38.

⁶ Jon Hoy, islamische Architectur.

mimar Ahmetin 1219 yılında Sivasta Keykavus şerefine diktiği türbenin giriş baş tağı kendi üslubu ile Nahçıvan mimarlık ekolünün etkisini açıkça yansıtmaktadır. Avstriya bilim adamı da bu özelliği iyice fark etmiş ve eserinde dile getirmiştir.⁶ Bunun dışında Anadolu Kemahda dikilmiş Mengücek Gazi, Yozgattaki Şah Sultan Hatun ve Çerkez Bey türbelerinin de Nahçıvan abideleri ile genetik ilişkisi olduğu zamanında tesbit edilmiştir (Arık 1967).

Azerbaycan mimarlık ekolu Acemi geleneklerinden yararlanıp günümüze kadar gelmiştir. Hala dikilen mimarlık eserlerinde Aceminin kullandığı usuller milli özellik taşır.

KAYNAKÇA

Arık, M. O. (1967), “Erken Devir Anadolu –Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri”, Anadolu (Anatolian), XI,s. 57-100.

Dalokay, V. (1968), Toplumcu Sinan “, İstanbul Elm ve Hayat (1976), Elm ve Hayat Dergisi,10, Bakü.

Muradov, V. (1983), Orta Esr Azerbaycan Şehirleri, Bakü.

Salamzade, E. (1976), Acemi Abubekiroğlu ve Nahçıvan mimarlık Abideleri, Bakü.

Salamzade, A. K. Memedzade. (1985), Azerbaycan mimarlığının Nahçıvan Mektebi Abideleri, Bakü.

Zamanov N. (1981), Düşündüren Nakışlar, Bakü.

**Halk Edebiyatı Ürünlerini Modern Edebiyata
Uyarlamadaki Kriterler:
HAYRETTİN İVGİN'İN “MANAS-ALTAY
DAĞLARININ KAPLANI” ROMANI ÖRNEĞİNDE**

**The Criteria to Adapt the Folk Literature Products
to Modern Literature:
HAYRETTİN İVGİN'S “THE TIGER OF MANAS-ALTAY
MOUNTAINS” NOVEL EXAMPLE**

**Критерии использования элементов фольклора в
современной литературе:
НА ПРИМЕРЕ РОМАНА ХАЙРЕТТИНА ИРГИНА «ТИГР ГОР
МАНАС-АЛТАЯ»**

Prof. Dr. Gülzure CUMAKUNOVA*

Öz

10. yüzyıldan bu yana yazılı ve sözlü kaynaklardan beslenerek dünyanın en uzun ve büyük destanı olan Manas'la ilgili olarak Hayrettin İvgin'in romanından hareket ederek bu tahlil ortaya konmuştur.

1000 yıldan daha fazla geçmişi bulunan bu Kırgız destanı, manzum olarak 500 binden fazla mısra sayısına sahiptir. Bütün varyantları okuyarak destanı anlaşıp ve herkesin okuyabileceği bir roman haline getiren Hayrettin İvgin'in eserinden hareketle; halk edebiyatı ürünlerinin modern edebiyata uyarlanmasındaki kriterler belirlenmektedir.

Romana uyarlamanın, sade bir anlatımla destanın özüne sadık kalınarak yazılmış olmasına da vurgu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Manas destanı, Kırgız destanı, manzum destan, sade üslupla roman.

Abstract

Since the 10th century to today, this analysis has been carried out on the basis of Hayrettin İvgin's novel about Manas epic, the longest and greatest epic of the world, nourished from written and verbal sources.

* Ankara Üniversitesi DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Ankara/TÜRKİYE
(gulzura@gmail.com)

This Kyrgyz epic, with more than 1,000 years of history, has more than 500 verses. Moving from the work of Hayrettin İvgin, who has read all variants and made the book into a novel that everyone can read, the criticisms in the adaptation of modern literature to folk literature products are determined.

It is also emphasized that the adaptation of the novel is written with a simple narration, faithful to the essence of the epic.

Key Words: Manas epic, Kyrgyz epic, poetic epic, novel in simple style.

Biz bu yazımızda; Kırgız ve Türk Dünyası edebiyatı açısından önemli bir olaya tanıklık etmekteyiz. Sayın Hocamız (Prof. Dr.) Hayrettin İvgin'in "Altay Dağlarının Kapları Manas" adlı Manas Destanı'ndan uyarlanan romanı üzerinde düşüncelerimizi yazacağız. Bu vesileyle sevgili Hocamıza, Manas'a olan sevgisinden ve bu uğurda sarfettiği emeklerinden ötürü bütün Kırgızlar adına şükranlarımızı sunuyoruz. Hocamızla çok uzun zamandır tanışıyoruz ve ortak gayemizin de, davamızın da Manas Destanı üzerine yoğunlaştığını burada belirtmeliyim.

Manas Destanı'nın Kırgızlar için, Türk Dünyası ve dünya edebi mirası için ne anlama geldiği sorusu üzerine çok tartışılmış, kitaplar, araştırmalar, tezler yazılmıştır. Özellikle de bu mesele 1952 yılında destanın ölüm kalım savaşı verildiği sırada çokça gündeme gelmiş, aynı zamanda cevabı da onu yok edilmekten kurtaran önemli tezlerden biri olmuş. Manas Destanı, "Pantürkist içerikli" suçlaması ile toplatılması ve yok edilmesi gündeme geldiği sırada onu savunuculardan biri olan Kazak alimi Muhtar Avezov'un "Peki, Manas yok edildikten sonra Kırgızların bu bin yıllık manevi yadigarının yeri ne ile dolduracak?" sorusuna karşı tarafın tatmin edici cevap veremeyişi, olayın seyrini değiştirmiş ve Manas Destanına yaşama şansı verilmiştir.¹

Dünya edebiyatının ta milattan önceki mit, destan, efsane, masal türlerinin günümüzde sanatın her dalında hala esin kaynağı olmaya devam ettiği göz önünde bulundurulsa, dünyanın en hacimli, aynı zamanda ansiklopedik bilgi içerikli destanı Manas'ın günümüz koşullarına göre uyarlanma meselesi de fevkalade gündeme gelmelidir. Bugün Manas'ın UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miraslar listesinde yer alması, onu dünyanın göz bebeği gibi korunması gereken evrensel değerlerinden birine dönüştürmüş durumda.

Evet, Manas fenomeni, yarım milyon satırlık eseri ezbere söyleyen olağanüstü manasçılık geleneği dışında, hala da canlı icra edilmekte olan tek destan olması ile de kendi sınıfında özel bir yere sahiptir. Destanın tam varyantını söyleyen ve Çinde 18 cilt olarak yayımlanan büyük Manasçı ekolünün sonuncusu Cusup Mamay, sadece iki yıl önce aramızdan ayrılmıştır. Fakat destan ruhunun Ümöt

¹ 1952 yılının Haziran ayında Frunze'de Sovyetler çapında tanınmış ediplerin katıldığı çok önemli bir konferans düzenlenmiştir. Orada Manas Destanı'nın bir halk eseri olup olmadığı yani ideolojik muhtevası görüşülmekteydi. Olumsuz karar çıkarsa o da Alpamış, Köroğlu, Edigey destanları gibi toplatılıp yok edilecekti. Ne var ki iki farklı görüşü savunan grubun kıyasıya verdiği tartışmalar sonucunda, destanın en iyi şekilde "gözden geçirilmiş" tam varyantının yayımlanması kararı çıkmış ve destan hayatta kalmıştır.

Bolot uulu gibi daha bazı sesleri tam konuşamayan 5 yaşındaki çocuğun bile diline girmiş olması, günümüz Kırgız gençliği arasında Manasçılık sanatını meslek edinenlerin sayısının artış içinde olması, Manasçılık geleneğinin Kırgız halkının yaşantısından kolay kolay terkedilmeyeceğinin göstergesidir.

Manas Destanı'nda sadece Kırgızların değil bütün Türk boyları mensuplarının Manas'ın en yakın kurmayları sıfatıyla temsil edilmesi, ondan Türk Dünyası'nın ortak eseri ve ortak kaynağı olarak yararlanılmasını ve araştırılmasını fevkalade gündeme getirmektedir. Destanın temeli, 10. asırda Merkezi Asya'nın büyük bölümüne hakim olan Büyük Kırgız Kağanlığı'nın çöküşünden hemen sonra meydana gelmiştir. Dolayısıyla destanın olaylar zincirini, Kırgızların bu devleti tekrar birleştirme, Çin, Mançu, Karakitay gibi dış düşmanlarına karşı koyma çabaları oluşturuşor.

Türklerin geçmişinin 10. asırda hiçbir başka yazılı veya sözlü kaynakta bir bütün vücut şeklinde bulunmayacak tarihi bilgiler, o zamanki Türk yurtları, bir arada yaşayan kardeş ya da savaştıkları düşman kavimlerin adları, Orta Doğu'dan Çin ve Moğolistan topraklarına kadar uzanan binlerce yer su adları, etnografik ve kültürel bilgiler, bir gezgin günlüğü titizliğiyle Manas Destanı'nın bünyesine satır satır işlenmiştir. Destana temas eden araştırmacıların hepsi onun bir destandan çok ansiklopedik değere sahip kaynak olduğunu boşuna belirtmemişlerdir. Sağ olsun Hayrettin Hocamız da o bilgileri destana yakışır titizlikle kendi romanına aktarmış.

Hayrettin İvgin'in roman-kitabını okurken daha çok Manas'ın dili ve edebi özellikleri üzerinde uzmanlaşmış birisi olarak önce biraz daha eleştirimsel yaklaşığımı itiraf etmeliyim. Kitabın düz yazıyla, üstelik çok sade dille yapılan anlatımını da başta biraz yadırgamıştım. Çünkü 1000 yıllık destanın dili de, onca asrın süzgeçinden geçirilerek, tıpkı atasözleri gibi billur bir güzellik ve netlik kazanmıştır. O nedenle Manas, Kırgız sözvarlığının, şiir sanatının bugün dahi erişilmesi güç eşsiz örneği ve kaynağı sayılır. K. K. Yudahin sözlüğünün çağdaş Türk leksikografyasının en mükemmel sözlüğü olarak kabul edilmiş olması, Cengiz Aytmatov dilinin destansı, şiirsel akışının sırrı da, kendilerinin de itiraf ettikleri gibi, Manas'ın diline borçludur.

Hayrettin İvgin'in kitabını okudukça ve onun destanın olaylar zincirine sadık kalarak, onlarla iletilen fikir ve öğretileri özenle koruduğunun farkına varınca, acaba destanı günümüz şartlarında farklı edebi janrlarda, farklı dillerde tanıtmanın uygun yollarından biri böyle mi olmalı diye düşünmeye başladım. Bir sözlü gelenek ürününü modern edebiyat türüne uyarlamanın birçok yolu vardır. C. Aytmatov eserleri bunun en güzel örneğidir. Hayrettin Hoca da bu zahmetli görevi üstlenirken destanı geniş Türk kitlesine roman olarak tanıtması dışında, benzer yapıtlar için örnek teşkil edecek birçok hususa da imza atmıştır, fazla zaman almamak için izni- nizle onlardan maddeler şeklinde kısaca bahsedelim.

1. Manas üçlüsünün esas bölümü olan Alp Manas'ın doğumundan ölümüne kadarki olaylar zinciri romanda hemen hemen korunmuştur. Kırgız Bilimler Akademisi Elyazmalar fonundaki Manas'ın 63 varyantının hepsinde de bu dizine genelde riyayet edilir. Romanda bunların içinden sadece Manas'ın Akkula'ya sahip olması ve Altı hanın kavgası bölümleri eksiktir.

Manas Destanı'nın Geleneksel Olaylar Dizini

Destanda	Romanda
1. Manas'ın dünyaya gelişi	Manas'ın dünyaya gelişi
2. Kırgızların Ala-Too'ya göçü	Kırgızların Ala-Too'ya göçü
3. Manas'ın Akkula'ya kavuşması	- - -
4. Almambet'in gelişi	Almambet'in gelişi
5. Manas'ın evlenmesi	Manas'ın evlenmesi
6. Közkamanlar olayı	Közkamanlar olayı
7. Kökötöy'ün yoğ töreni	Kökötöy'ün yoğ töreni
8. Altı Han'ın kavgası	- - -
9. Büyük sefer	Büyük sefer
10. Manas'ın ölümü	Manas'ın ölümü

2. Yazar, romanı için bayağı bir sadeleştirilmiş dil kullanıyor. Ama olayları çok ince detaylarına kadar takip eden yaklaşımına bakılırsa, yazar bu sadeleştirme-yi yabancı bir okurun zorlanmadan anlayabileceği akıcılığı sağlamak için yaptığı düşünülebilir. Kırgız dilinin bütün zenginliğini sergileyen destandaki mecazi anlamlar, çevrilmesi zor deyimler, metaforlar, kafiyelere bağlı kelime kalıpları romanda daha kolay algılanır hale getirildiği anlaşıyor. Bu yanıyla romanın dil üslubu, acaba Kırgızistan'da Manas öğretilerini okul öncesi, orta okul yaşındaki çocuklara, toplumun farklı kesimlerine daha akıcı bir üslupla uyarlanması için örnek teşkil edebilir miydi fikrini uyandırdı.

3. Romanda Kırgız toplumunun eski inançlarından Gök Tanrıçılık inancına güçlü vurgu yapıldığı gözlemlenir. Aslında Manas bir zamanlar Panislamist damgası ile de suçlanmasına rağmen, birçok araştırmalara göre İslam unsurlarının yüzeysel katman olarak sonradan eklendiği görüşü ağırlıklıdır. Örneğin, Manas'ın Çin'e düzenlediği seferinin ve Almambet'in vatanını terk edip Kırgızlara sığınmasının asıl nedeninin İslam inancı sevdası olduğunu iddia eden varyantlar da vardır. Fakat olayların akışı bu fikri destekleyici yönde değildir. Yazar, Manas'taki Göktanrıçılık inancı tezini kahramanların davranış biçimlerinden, toplum bireyle-rinin günlük hayatından veya savaşta yere, suya, mazar adı verilen bitkilere, ateşe, Aya, Güneşe ve bazı hamilere tapmalarından örnekler vererek ön plana çıkarıyor.

4. Alp Manas'ın başbuğluğunu yaptığı devletin yönetimi, aslında bir askeri demokrasidir. Yerli yönetimlerin başındaki hanlar aynı zamanda birer tümen ku-mandanlarıdır. Kadınlar bile silah kullanmasını bilen, gerek görüldüğünde savaşabilen bireylerdir. Kanıkey, Kız Saykal, Karabörk gibi Manas'ın etrafındaki kadın karakterler gibi. Savaş ganimetleri ordu mensuplarına eşit paylaştırılır. Esir düşen kızları bile Manas'ın çoraları değil, kızlar çoraları seçip evlenirler.

5. Romanın başkahramanı Alp Manas, destanda da olduğu gibi abartılı, bü-yülü sıfatlarla donatılmamış. Sıradan insan gibi sevinir, üzülür, küser, utanır, kan-dırılır, hata yapar ve hatasını canıyla öder. Manas, milleti, vatani uğruna gözünü kırpmadan ölüme gidebilecek bahadır, 15 yaşından itibaren halkını esaretten kur-tarmak, sürüldükleri yurtlarını geri kazandırmak için taa Altaylardan Ala-Too'ya

göç ettirmeyi göze alan ileri görüşlü bir önderdir. Babasına ters düşeceğini bile bile varını yoğunu fakir fukaraya dağıtan cömert babayığit, Çinli, Mancu, Kalmukların sürekli saldırı ve çapullarından kurtulmak için Çin'e büyük sefer düzenleyecek kadar gözü kara kumandandır.

Fakat bu sıfatlarının yanında destanda “Erdiği bar, esi yok Manas” diye eleştirildiği gibi hem iç hem dış düşmanlarının tuzağına kolayca düşebilecek kadar saf, uyuyunca ancak mızrakla uyandırılabilir kadar rahat, bazı seferlerde sıradan bir er olarak onbaşı emrine girebilecek kadar tevazu sahibi, umursamazlığı yüzünden aldığı yanlış kararları ile sadece en yakın çoralarından, Akkula atından değil, kendi hayatından da olan trajik bir kahramandır.

6. Manas'ın kendisine yanılma payı veren destan, Kanıkey, Almambet ve Bakay gibi onun en yakınındaki şahıslara hata yapma şansını hiç tanımaz. Manas esas gücünü işte bu üç insandan ve Çubak, Sırgak gibi çoralarından alır. Hatta hanımı Kanıkey, romanda Manas'tan daha akıllı ve daha öngörüşlü ideal karakter olarak resmedilmiş. Güzelliği, kahramanlığı yanında Manas'ın emniyeti için her zaman tetikte duran koruyucu meleği, danışmanıdır Kanıkey. Ayrıca ordunun teçhizatı, uzun yola gidecek azığı, ilaçları dahi Kanıkey'in sorumluluğundadır. Manas'ın zehirlenmesi, yaralanmaları hatta ölümü bile Kanıkey'i ve Almambet'i dinlememesi ile ilişkilendirilir.

7. Ama Manas Destanı'nda çok ince işlenen bir kahraman vardır ki, onun ruh halini ancak Fedor Dostoevski'nin “Suç ve Ceza” romanındaki Raskol'nikov tiplmesi ile kıyaslayabiliriz. Almambet, Çin'in en etkili eyaletinin prensi olarak çok yönlü yetiştirilmiş bir kumandandır, babası ve imparator Esen Han ile anlaşmazlık sonucu ülkesini terk eder ve Kırgızlara sığınır. Manas'ın kan ve süt kardeşi olmasıyla ondan en üstün ilgi görmesine rağmen kendisiyle barışmakta güçlük çeken, içindeki sadakat ile ihanet savaşını dindiremeyen çelişkili bir kahramandır. Romanda da en dikkat çeken tipleme bence Almambet olmuş. (Yazar da onu çok sevmiş olmalı). Doğup büyüdüğü, altmış çeşit hünere sahip olduğu vatanını terk etmenin, o vatana tekrar bir düşman ordusu başında gelmenin ızdırabını çekse de seçimine her zaman sadık kalır. Doğduğu vatanında ölümünü bulur fakat Talas'a gömülme vasiyet eder.²

8. Her ne kadar romanda destanın muhtevasına uygun olarak savaş sahnele-ri ağırlıklı yer alsa da Kırgızların sosyo-kültürel yaşantısını, tabiatla iç içe olmalarının verdiği bilgelik, gelenek-görenekler tüm detayları ile yansıtılan sahneler de çoktur. Roman, okuyucusuna, Manas'ın Kanıkey'le evlenmesi bölümünde Kırgızların evlilik geleneklerini; Kökötöy'ün yoğ aşında Kırgız ziyafetini, milli müsabakalarını; Manas'ın ölümü bölümünde ise ölüm merasimlerini en ince ayrıntılarına kadar anlatıyor.

9. Hocamız bana farketmediğim eksikliklerden de bahsetmemi özellikle rica etmişti. Şu şekilde olsa iyi olur muydu diyebileceğim bazı tipik eksikliklerden biraz

² Almambet karakteri M.Ö. Hunlar tarafından Kırgızları fethetmeye gönderilen fakat esir düşerek orada kalıp bütün ömrünü Kırgızlara adayan tarihi şahsiyet Çinli kumandan Li-Lin ile özleştirilir.

bahsedeyim. Yeni baskısı olursa veya başka dillere çevrilmesi gündeme gelirse, faydalı olur. Romandaki özel isimlerin: kişi, at, yer-su adlarının çoğu orijinalden çok farklı verildiği göze çarpıyor. Bazıları belki yazarın dayandığı kaynak hatalarından ileri gelmiş olabilir, fakat bazı isimlerin 3-4 türlü şekline de rastladığımız oldu. Özellikle V.V.Radlow varyantında kahramanların isimleri çok özensiz verildiği bilinir, maalesef o varyantın Türkçe çevrilerinde de aynı hatalardan kaçınılmamıştır.

Romanda kahraman adlarındaki farklılıklar:

Cakıp – Yakup
Alooke – Alevke
Esen Han – Eser Han
Oyrat – Oyrak
Maaniker –Meniker
Koşoy – Koşay –Koşar
Tazbaymat – Tazmaybat –Tozmaybat
Sarala –Sarı Kula
Sırgak – Sırçak
Neskara - Niskara
Coloy - Yolay

10. Çevrilerde özel isimlerin hedef dile çevrilmesi doğru olmaz. Özellikle Manas Destanı gibi Kırgızların kahraman isimlerini yediden yetmişe kadar herkesin ezbere bildiği ortamda Bokmurun'un - Sümüklüburun, Çoncindi (Manas'ın takma adı) - Devcinli olarak çevrilmesi yadırganmıyor değil. Çünkü bu isimler, Kırgızın eski inancından ve belli sakıncalardan dolayı konulmuş anlamlı isimlerdir. Bu iki takma ismin özel hikayeleri vardır. Erkek çocuğu olmayan Kökötöy Han, ileride kötü ruhların musallat etmelerinden korumak için biricik oğluna bilerek Bokmurun (Sümüklüburun) adını vermiştir. Manas'a Çoncindi (Koca Deli) adı ise Manas adlı çocuğun doğacağından haberdar olup her yerde onun izini süren Çinlilerden korumak amaçlı verilmiştir.

11. Bazı batı dillerinden geçen modern kelimelerin kullanılması destan odaklı romanın diline pek yakışmamıştır:

... on padişah bütçesi ancak karşılar;
... herkes fenelerle mücadelesi takip etti;
... arasında çok iyi yetiştirilmiş teknik adamları vardı;
... ölü töreni provası yapıldı. gibi.

12. Destandaki alpların atları ile bütünleşmiş karakterlerini fevkalade güzel anlatan romanda, destanın en düğümlü noktalarında atlarla ilgili bazı noksanlara yer verildiği görülüyor. Akkula'nın elde edilişi bölümü romanda yoktur. O, Manas Destanı'nın olaylar zincirinin en önemli bölümlerinden biridir. Bu nedenle onun Kanıkey'in atı olarak yarışa katılması Manas'ın atı olarak kutsallaştırılmış Akkula tiplemesine aykırı olur.

Kökötöy'ün yoğ aşına Manas çağrılmaz. Bunu fırsat bilen Kalmuklar Kökötöy'ün meşhur Maaniker atını isterler. Vermezse Kırgız yurdunu yerle bir edeceklerini söyleyip tehdit savururlar. Bunun üzerine Manas'a haber verilir. Bunu duyunca küskünlüğünü unutup küplere binen Manas, "Maanikeri vereceğine Manas'ı öldü desene" diyerek çileden çıkar ve ordusuyla gelip yoğ aşını basar. Ayrıca Kökötöy'ün yoğ aşındaki Kalmuk, Kıtayların davranışları Manas'ın sabrını taşıran ve Çin'e sefer düzenlemeye götüren destanın en esaslı karar anıdır.

Gösterdiğimiz bazı eksiklikler, Manas Destanı'nın değişik varyantlarında yer alan aksaklıkların yansımasıdır. Yazar, eserini Manas üzerine Türkçe yayımlanan kaynakların hepsini tarayarak yazdığını söylüyor. Maalesef, destanın bugüne kadarki Türkçe çevrilerinde ve bazı incelemelerde birçok yanlışlıklara yol verilmiştir. O yüzden uyarlamalarda mümkün mertebe original metinlere dayanılmasının önemine bir kez daha vurgu yapmalıyız.

Manas Destanı'nı bir roman olarak yayımlayıp, geniş Türk okur kitlesine tanıtmayı amaçlayan (Prof. Dr.) Hayrettin İvgin'in "Altay Dağlarının Kaplı Manas" romanı hem Türk Dünyası edebiyat alanına örnek teşkil etmesi, hem de Manas Destanı ile verilmiş fikirleri geniş okur kitlesine doğru aksettirmesi yönünden büyük önem taşıyor. Romanın 2009 yılında Rusya'nın en önemli ödülllerinden Aleksandr Puşkin ödülüne layık görülmesi de bu eserin ehemmiyetine verilen değerdir. Sayın Hocamızdan bu kadar tutku ve sevgi ile başladığı bu işi yarı bırakmadan Manas trilojisinin Semetey ve Seytek bölümlerini de romanlaştırarak Türk okuyucusuna armağan etmesini bekleriz. Eline ve yüreğine sağlık!

KAYNAKLAR

- Cakıpbek A., *Teñiri Manas*. Roman. Bişkek:Kırgızstan, 1995.
- Cumakunova G., *Manas Destanı Kırgız Edebi Dilinin Tarihi Kaynağı*. Ankara: TİKA yay., 1995.
- Cumakunova G., Manas Destanında Türklük Fikri. 3. Uluslararası Türk Şöleni Sempozyumu Bildirileri. Erzurum: Güneş Vakfı, s.169-179.
- Encyclopaedical Phenomenon of Epos "Manas"*. Articles Collection. Bishkek, 1995.
- İvgin H., *Manas - Altay Dağlarının Kaplı*. Ankara 2016.
- Manas*. Karma varyant. I.kitap, Frunze: Kırgızmbas, 1958.
- Manas*. Karma varyant. II.kitap, Frunze: Kırgızmbas, 1959.
- Manas*. Sağınbay Orozbekov varyantı. I.kitap, Frunze: Kırgızstan,1978.
- Manas*. Sağınbay Orozbekov varyantı. I.kitap, Frunze: Kırgızstan,1980.
- Manas*. Cusup Mamay varyantı.I.Bölüm, I.kitap, Oş,1995.
- Manas*. Roman. Keneş Cusupov. Bişkek: Kırgız Ensiklopediyasının Baskı redaksiyası, 1995.

KADİRLİ MASALINDAN HAREKETLE TÜRK KÜLTÜRÜNDE AYNA

MIRROR IN TURKISH CULTURE: STEMMING FROM A KADİRLİ TALE

ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОДНОЙ УНИКАЛЬНОЙ СКАЗКИ В МИР ТУРЕЦКОЙ КУЛЬТУРЫ

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN*

Öz

Türk masalları içerisinde geçen en yaygın motiflerden birisi üç kardeşin/arkadaşın gurbette yüksek bir meblağ ödeyerek olağanüstü özellikleri olan eşyalara (halı, ayna, şemsiye vs.) veya meyveye (elma) sahip olmasıdır. Bu tür masallarda, kardeşlerden/arkadaşlardan birisinde sihirli ayna vardır ki, bununla çok uzaklar görülebilmektedir. İkincisinde halı (killim, seccade vb.) bulunmaktadır. Bu halının üzerine binilerek göz açıp kapayıncaya kadar ulaşılması gereken hedefe varılmaktadır. Üçüncü kardeş veya arkadaşta elma ise koklandığında (yenildiğinde) hastalıktan veya ölümden kurtulma söz konusudur.

Sözünü ettiğimiz masal, Prof. Dr. Esma Şimşek tarafından Kadırlı'den; "Aynı Kızı Seven Üç Kardeş" adıyla derlenmiştir. Bu masaldaki üç ana motiften biri, ayna ile çok uzakların görülmesidir ki aynı özellik şamanlarda da vardır. Belki bir şamanın davul ve manyağı olmayabilir ancak aynasız olması asla düşünülemez.

Makalemizde aynanın Şamanizmle ilişkisi, çeşitli inanışlara (*Çeyiz sandığı ve beşik ayna ile süslenir, kırılmış (çatlak) ayna taşımak uğursuzluk getirir*, vb.) destanlara (Dede Korkut, Saltukname), atasözleri-deyimlere (*Ayna al da yüzüne bak*, vb.) bilmecelere (*Bir küçük miçinçe / dünya âlem içinde*), divan şiirine, tarihi kaynaklara, fıkralara ve masallara yansımaları üzerinde durulacaktır.

Örnekleme yöntemiyle Türkiye ve Türk dünyasından seçeceğimiz ayna ile ilgili inanışlar, kalıplaşmış ifadeler, destanlar ve anlatılardaki konu çeşitli yönleriyle tartışılacaktır. Böylece bir masal metnindeki aynadan hareketle kültürün geçmiş ve günümüze yansımadaki benzerlik ve ayrıcalıkları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ayna, masal, inanış, halk kültürü, Kadırlı

* Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. Konya/TÜRKİYE
(abalptekin@yahoo.com)

Abstract

One of the most common motifs in Turkish stories is the three brothers/friends' obtaining a good (carpet, mirror, umbrella, etc.) or a fruit (apple) with extraordinary powers by paying a large sum. In these kinds of stories, one of the brothers (or friends) has a magic mirror that shows the faraway lands. The second one holds a carpet (or similar). By riding this carpet, destinations can be achieved within the blink of an eye. The apple owned by the third promises the healing even from deathly cases when smelled (or eaten).

The aforementioned story was compiled from Kadirli by Prof. Dr. Esma Şimşek with the title "Three Brothers Who Loved The Same Girl". One of the three main motifs in this story is seeing faraway lands through the mirror, a property which is of shamans as well. A shaman may exist without a drum or a robe, but never without a mirror.

This study focuses on the mirror emphasis and reflection on shamanism, different beliefs (*dowry chest and cradle are decorated with mirror, carrying a broken/cracked mirror brings bad luck, etc.*), on legends (Dede Korkut, Sal-tukname), proverbs (*get a mirror and check your face, etc.*), divan poetry, historical resources, jokes and stories.

Topics related to mirror in beliefs, clichés, legends and narratives will be discussed from several perspectives using the samples chosen from Turkey and Turkish world. By this way, stemming from a part in a story text, the differences and similarities of the mirror's reflection on the past and modern culture will be emphasized.

Keywords: Mirror, story, belief, folk culture, Kadirli.

GİRİŞ:

İnsan hayatının vazgeçilmez eşyalarından birisi aynadır. Her sabah kalktığımızda, işimize hazırlandığımızda, giyinip süslenmek istediğimizde, vb. pek çok yerde hep aynadan yararlanmışızdır. Türkçe Sözlük'te; "*Işığı yansıtan, varlıkların görüntüsünü veren cilalı ve sırlı cam, gözgü, mirat*" şeklinde tarif edilen aynanın, "*Karagöz oyununda perde*"nin adı olduğu da anlatılmıştır. Tanımın devamında ayna çeşitlerinden (ayna taşı, ayna tırnağı, döner ayna, boy aynası, cüce aynası, dikiz aynası, ışık aynası, endam aynası) (*Türkçe Sözlük* Ankara 2009: 161) söz edilmiştir.

Ayna al da yüzüne bak, Aynaya bak da kendini gör, Aynaya da zıpzip paraya da zıpzip, Aynayı alsın da yüzüne baksın, Ayna gibi parlıyor (Ötüken 1991: 43) vb. atasözleri ve deyimlerde, *Mü'min mü'minin aynasıdır* hadisinde sık sık kullandığımız aynayla ilgili sözler zaman zaman da uzun kış gecelerinin bilmecelerine konu olmuştur:

Bir küçücük miçinçe / dünya âlem içinde; O odanın içinde, oda onun içinde; Berberlerin önünde, kadınların elinde; Bir Allah'ın hikmeti değil, resim alır makine değil; Bir sahan haşıl, ortası yeşil; Cebimden çıkardım, dünyaya saldım; Sarı sandal üstünde sarı kadıncığım; Gide gide gittim, altun suya battım, güzellere bak-

tım; Bilmece bildirmece / resim yapar gündüz gece / duvarlara asılır / her gün ona bakılır, resim yapan bakınca /hemen siler kaçınca / hatta gülsen ona sen / o da güler cevaben; Bir kızım var köşeden köşeye gezer; Ne şurda ne burada, ne u yanda, ne bu yanda, cümle âlem içinde; Tap nedir/ tapış nedir / tap üstünde gümüş nedir / ne yerdedir / ne göktedir / cümle âlem içindedir vb. (Başgöz 1993: 65-68).

TÜRK HALK ANLATILARI VE İNANIŞLARINDA AYNA

Türk kültür hayatında ayna ve onunla ilgili inanışlar, kalıp sözler ve anlatılara etkisi çok gerilere götürülebilir. İslam öncesi inanç sisteminde şaman kostümünü tamamlayan eşyalardan birisi de aynadır. *Tunguz, Mançu, Tuva, Hakas, Yakut* şamanlarıyla ilgili anlatılarda aynadan söz edildiğini yakından bilmekteyiz. *Davulsuz, manyaksız* şamanlık yapılabilir ancak aynasız şamanlık yapılamaz. Ayrıca, Sibirya'da M. Ö. 2000 yılına ait aynalar bulunmuştur.

Şaman efsanelerinden öğrendiğimize göre, aynanın bulunduğu yer nehirlerin eski yatakları ve kaya dipleridir. Yine Fuzuli Bayat'ın tespitlerine göre gökten indiğine inanılan aynaların arkasında 12 hayvanlı Türk takvimi bulunmaktadır (Bayat 2006: 192).

Ayna, evin en saygılı yerinde (ocağın üst kısmı, kapının karşısı) saklanır. Bazı şamanlar aynayı bir deri kılıfın içerisine yerleştirirler ve kemerlerine asarak yanlarında taşırlar.

Ayna bir canlı gibi düşünüldüğünden şaman ve şamanın eşi tarafından sütlü çayla beslenir. Şamanın eşi aynaya selam verir.

Şaman inancına göre ayna, altın ve demirle kaplanmış olup bakırdan yapılmıştır:

Azaların hayırızı

Azalarımın hediyesi

Aldın hüler küzüngüm bar

Altın kaplı bakır aynam var

Deerlernin hayırızı

Göklerin hediyesi

Demir hüler küzüngüm bar

Demir kaplı bakır aynam var (Bayat 2006:

193).

Ayna, şamanın ölümünden sonra yakın akrabalarında birisine kalır ki bu durum bu Anadolu'daki ocak ve ocaklık geleneğiyle paralellikler göstermektedir. Eğer şamanın akrabası yoksa ayna şamanın mezarının üzerine konulur. Benzer uygulamalar Anadolu'da da görülmektedir. İnanişe göre ayna gökten geldiği için, yine göğe döner ve şaman tarafından bulunur.

Ayna ile ilgili inanışlar bütün Türk boylarında olmasına karşılık Tuva şamanlığında daha belirgin olarak görülmektedir. Diğer Türk topluluklarında aynanın etkisi pek bilinmez. Bunun sebebi Tuva şamanlığının Moğol şamanlığının etkisinde kalmasında aranmalıdır.

Şamanlar için ayna önemlidir, çünkü ayna sayesinde:

a) Şamanlar, öteki dünyayı görürler ve oradaki ruhlar hakkında bilgi elde ederler b) Şamanlar, aynı zamanda iyi bir falcı oldukları için kaybettikleri eşyaları bulmak için aynaya başvururlar.

c) Şamanların bir görevi de hekimlik olduğu için tedavi ettiği hastaların iyi olup olmadığını ayna sayesinde öğrenirler.

d) Tuvalıların inancına göre, göklerden insanlara gönderilen ayna, *baş ağrısı, felç* gibi hastalıkların tedavisinde şamanın yardımcısıdır.

e) Bütün hastalıkların şamanın aynasında toplandığına inanılmaktadır. Bu sebepten aynayı hastalık deposu olarak düşünebiliriz.

f) Şaman, aynanın yardımıyla hastalıklara tanı koymakta ve gelecek hakkın-da kehanette bulunmaktadır (Bayat 2006: 190).

Görülüyor ki şamanın elindeki ayna bilinmezliklerin çözümü için başvuru-lan kutsal bir nesnedir. Öyle ki şaman aynayı; öte âleme açılan kapı, hastanın iç dünya-sının yansıması, geleceğin habercisi başta olmak üzere çeşitli amaçlar için kullan-maktadır.

Günümüzde Şamanizm inancının devamı niteliğindeki falcılar çeşitli unsur-lardan yararlanarak kaybedilen bir eşyayı ararlar ki, bunda en çok başvuru-lan yön-tem su ve aynaya bakmadır. Falcı, suya veya aynaya baktıktan sonra sonuç alamaz-sa cinlerinin gelmediğinden söz eder. Hatta cinlerin gelmemesi üzerine falcı *arılık* atan kimseye, “Sen buraya abdestli mi geldin, bak benim cinlerim gelmiyor” diye-rek özür beyan etmeye çalışır. Soğuk hava depolarının gelişmediği dönemlerde peynir ve yağ derilere basılarak obruklara (yer altı mağaralarına) konulurdu. Bu obruklarda bütün köyün, hatta obruğun serinlik durumuna göre komşu köylerin yüzlerce peynir ve yağ derileri olurdu. Zaman zaman obrukları ziyaret eden hırsız-lar derileri çalınca ilk başvurulacak yer de falcılardan başkası değildi. Bu da bize gösteriyor ki aynayla alt ve üst dünyada olup bitenler geçmişte şamanlar tarafından takip edilmekteydi, günümüzde ise az da olsa *falcılar, cindarlar, şıhlar* bu işi yap-maya devam etmektedirler (Boratav 2003: 137).

Ayna, destanî metinlerde görülmektedir. Bilhassa *Dede Korkut* hikâyelerinin “giriş” kısmı diyebileceğimiz yerde, “*Sağış gününde ayna görklü; Ayna günü oku-nanda kutbe görklü*” (Ergin 1994: 75; Gökyay 2006: 22) denilmektedir ki burada kastedilen gün cumadır.

Ebu’l Hayr-ı Rumî tarafından yedi yılda (1473-1481) derlenen *Saltuknâme*’de, Sarı Saltuk’un Ankabil adlı atı ve tahta kılıcıyla yaptığı gazalardan söz edilirken az da olsa folklorik bilgilerin verildiğini yakından bilmekteyiz. İşte bu bilgilerden birinde de aynanın *İskender-i Zü’l-karneyn* tarafından yaptırılarak İs-kenderiye’nin burcuna konulduğundan, Anadolu’ya Cengiz Han tarafından getiril-diğinden söz edilmektedir:

“*Meğer Ayine didüğümüz ol imiş kim İskender-i Zü’l-karneyn hikmetle düz-dürüp İskenderiye burcında kondurmuştu. İskender’den sonra bu kâfirlere gelüp yitişmişti. Cengiz Rûm’a getirmişti. Bağdat’tan getirüp, Ayine şehrinde konmuştu*” (Akalin 1990: 97).

Ayna *mazmun* olarak divan şiirinde de görülmekte olup, tespit ettiğimiz be-yitlerden bazıları aşağıdadır:

Âyine-i İskenderî:

İskender-i Yunanî zamanında Aristo’nun icat ettiği bir aynadır. Bu ayna va-sıtası ile, gelen düşman henüz uzakta iken görülür, ona göre müdafaa tertibi alı-nırmış.

*Bir âyîneyle İskender nice benzer sona cânâ
Senin her baktığın mir'at olur âlemnümâ cânâ

*Cilâ virmiş ise âyîne-i İskender'e Risto
Benim sen saykal-ı âyîne-i re'y-i savâbımsın

Görüp la'l-i lebin hayrân-ı ruhsârın olan bîdil

Bi ûr câm-ı cem ü mir'at-ı İskender nedir cânâ (Levend 1980: 177-179).

Tarihi kaynaklarda aynanın ad bilimine girmesinden söz edilmektedir ki Avşar ilinin padişahı olarak gösterilen Ayna-Han'dır:

“O çağda Avşar ilinin de bir padişahı var idi. Bu Han'ın adı da Ayna-Han idi. Ayna-Han adlı bu han, bu kızı daha önce kendi oğluna istemişti” (Ögel 1989: 237).

“(Köl –Erki) Ayna-Han'ı mağlup etti ve Ayna'nın oğlunu öldürdü. Avşar ilinin askerini kırdı. Ayna-Han'ı da kovararak onun yurduna vardı. Yurdunu alarak altı ay orada oturdu. Ayna-Han da kaçıp başka bir ile gitti. Köl-Erki and içti ve Ayna-Han'a bir elçi göndererek şöyle dedi:” (Ögel 1989: 237-238).

Ayna halk anlatılarından fıkralara da konu olmuştur. Ömrü boyunca kendisini ni görmeyen bir kimsenin kırık bir aynadaki şekliyle karşı karşıya gelmesi gerçeğin ortaya çıkmasının güzel bir örneği olarak değerlendirilebilir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için tespit ettiğimiz metni aşağıya alıyoruz:

Kasabada çok güzel olduğunu sanan bir kadın yaşar. Bu kadın günün birinde Ağı Pınarı'na varır. Orada bir ayna bulur. Aynada kendi yüzünü görür. Yere oturup ağlamağa başlar. Ağlarken de üzüntüsünü şöyle dile getirir:

Ağı Pınarı'na varmasaydım

Kırık aynayı bulmasaydım

Güzel yüzümü çirkin görmeseydim (Erdek 1998: 186).

Konuyla ilgili bir fıkra Azerbaycan Türkleri arasında da tespit edilmiştir:

Bir lezgi yolla gedirmiş. Bahur ki, yere bir şüşe parçası düşüb. Tez eyilib yerden şüşe parçasını götürür. Öz eksini orada görünce yere atıb deyir:

“Bağışla, can, ele bildim yiyesi yohdur (Ezizqızı 2015: 81).

Fıkra, kendisini çok güzel sanan kadın, aynaya baktığında kendi gerçekleyle yüzleşme fırsatı bulur. Lezgi fıkrasında da hemen hemen aynı konu işlenmiş olup değişiklik kahramanlardadır.

Ayna, aslında insanoğlunun kalbidir. Düşüncelerimiz kötüleştikçe kalbimiz de kararır, bunun aksine düşüncelerimizin güzelliği kalbimizi cilalar. Hz. Muhammed (A.S)'ın hadis-i şerifinde belirttiği gibi *“Herşeyi pastan kurtarıp parlatacak bir şey vardır. Kalbi tek bir şey parlatır: Allah'ı anmak (zikretmek; zikrullah)”* (Burckhard 1987: 128) Ayna, bir anlamda insanın kendi benliğini bulmasıdır. *“İslam tasavvufunda ayna şeffaflık, bağlılık, temizlik gibi özellikleri simgeler.”* (Yıldırım 2008: 113). Allah'ın sıfatlarını yansıtmakla yükümlü olan insanın benlik davasına girmesi, onu aslından uzaklaştırır. *“İnsanın merkezi olan kalp”* (Burckhard 1987: 128) ancak arındığı zaman hakikate ulaşabilir.

Yukarıda şamanların özellikleri arasında saydığımız kayıp bulma masallarımızda da görülmekte olup, bunun en güzel örneğini bir Kıbrıs masalında bulmaktayız. Masala göre; kahraman, aynayı eliyle oynadığında içinden devler çıkmaktadır (Alptekin-Şimşek 1991: 79-80). Bize göre yukarıda sözünü ettiğimiz şamanın ayna vasıtasıyla farklı yaratıkları görmesiyle onların masalcı tarafından çağırılması aynı şeylerdir. Masalcının aynayı eliyle okşaması ise bir çağırma, davet etme olgusu olsa gerektir. Mitolojik anlatılarda da insanı saf ve güzel olana ulaştırma kaygısı vardır. Ayna farkındalık olup, kişiyi madde dünyasından ayırarak manevi olana ulaştırır. Ayna kelimesi, “ayn (göz)” kökünden gelmekte olup, kendimize bakmamızı sağlayan bir göz gibidir. Fıkra da iç dünyasına yönelen insanın devleşen hatalarını görebileceği ve insan-ı kâmil olma yolunda ilerleyebileceği vurgulanmaktadır.

Ağlayan Nar ile Gülen Ayva masalında ise ayna devlerin koruması altındadır. Eğer şehzade devlerin aynasını getirebilirse padişahın en küçük kızıyla evlenecektir (Sakaoğlu 1973: 390-397).

Türk masalları arasındaki en yaygın motiflerden birisi de üç kardeşin (üç arkadaşın) gurbette yüksek bir meblağ ödeyerek olağanüstü özellikleri olan eşyalara ve meyveye (halı, ayna, elma) sahip olmasıdır. Buna göre bu kardeş (arkadaş)lardan birisinde ayna vardır ki bununla çok uzaklar görülebilmektedir. İkincisinde halı (killim, seccade, vb.) bulunmaktadır ki üzerine binilerek göz açıp kapama anında ulaşılması gereken hedeflere varılmaktadır. Üçüncü kardeşteki elma ise koklandığında (yenildiğinde) hastalıktan veya ölümden kurtulunmaktadır.

Üzerinde durulan masal Türk masallarının tip kataloğunda 291 (Eberhard-Boratav 1953: 335-336), dünya masalarının tip kataloğunda 653 (Aarne-Thompson 1964: 229-230) numarada kayıtlıdır. Metin, Türkiye ve Türk dünyasında çok bilinen bir anlatma olup TTV’de 12 varyantı tespit edilmiştir. Yeni derlenen masalarla varyant sayısı bugün 30’u geçmiştir. Aarne-Thompson kataloğundan öğrendiğimize göre masal dünyanın pek çok ülkesinde bilinmektedir.

Prof. Şimşek tarafından derlenen masalda konumuzu ilgilendiren motifler, *Motif Indeks*’te; H621.2. Kız becerikli arkadaşlar tarafından kurtarılır; o kime aittir? ve D1163. Sihirli ayna, D1155 Sihirli halı, D981. 1. Sihirli elma, olarak verilmiştir.

Yukarıda genelleyerek verdiğimiz metni şimdi de Kadirli’den derlenen bir masalla desteklemek istiyoruz:

“Size biner lira veririm, hangınız tez gazancını getirirse, ben gızımı ona veririm.” diyor.

“Tamam”

Amcaları, biner lira para vermiş, bu üç gardaşa. Üç tarafa da birer taş atmış. Bu gardaşlar, daşın düştüğü yerlerden ayrılıp, yola düşmüşler. Büyük oğlan bir yere varmış ki, birisi:

“Halı halı halı” diye diye halı satıyor.

“Gaça veriyon gardaş bunu?”

“Bin liraya veriyom.”

“Aman gardaş, bin liraya bir halı olur mu?”

“Marifeti var gardaş” demiş.

“Marifeti neci?”

“Burdan halıya bindin mi, üsdüne de bir çibık vurdun mu, seni istediğin yere götürür” demiş.

Bu oğlan, bin lirasını halıcıya verip, halıyı almış.

Öteki oğlan da, getdiği yerden bakıyor ki, bir adam **ayna** satıyor!

“Gardaş gaça veriyon bu **aynayı**?”

“Bin liraya”

“Gardaş, bir **ayna** bin lira olur mu?”

“Olur bunun marifeti var.”

“Marifeti neci?”

“Bu **ayniye** bakınca, nerede kim ölüyor, hemen görseidir.”

“Tamam” diyor.

Bu aynayı da oğlan alıyor.

Güccük oğlan da giderken bakıyor ki, birisi yolda alma satıyor.”

“Bir almayı gaça veriyon gardaş?”

“Bin lira”

“Gardaş, bir elma bin lira olur mu?”

“Olur. Bu almalarından birini, bir ölüye yedirdin miydi, o ölü hemen geri dirilir.”

O zaman bu almiye bana sat” diyor oğlan.

Şimdi, halıyı alan da, aynayı alan da, almayı alan da, üç gardaşın üçü de yol çatına geliyorlar. Bunnar, birbirlerine başlarından geçenneri annadıyorlar (Şimşek 2001: 256-257).

Esmâ Şimşek’in derlemesinde gördüğümüz *ayna*, *halı* ve *elmanın* masalda üstlendikleri özellikler Kazakistan Türklerinin masallarında da görülmektedir (Alptekin 2004: 268-270).

Mustafa Gültekin tarafından hazırlanan Kazan-Tatar Masalları adlı çalışmada da ayna iki fonksiyonu ile öne çıkmakta olup bunlardan birincisinde, aynanın yer atılmasıyla denize dönüşmedir ki bu Anadolu masallarında testi ve su bardağı ile olmaktadır.

“Ahmet, aynayı yola atar, ayna dalgalanıp duran çok bir denize dönüşür” (Gültekin 2013: 602).

İkincisinde ise üzerinde durduğumuz Kadirli masalında olduğu gibi ayna ile çok uzaklar kolaylıkla görülebilmektedir.

Onlar işte, onları alıp gelmek lazımdı. Kendim gitmeden olmaz der. Sonra patron, kendisini takip etmek için çıkar. Kız aynaya bakar:

“Babam geliyor” der delikanlı (Gültekin 2013: 688).

Kadirli’den derlenen masalın devamında kızın kime verildiği tartışılmaktadır. Halı, ayna ve elma sahipleri kızın kendi haklarını olduğunu söylüyorlarsa da amca, kızını basit bir gerekçeyle; “Gızı sana verdim oğlum. Çünkü senin elindeki alma bitti. Amma ağbileriyin halısı da, aynası da duruyor. Senin elinde bir şey galmadı. Hepsini gızım uçun harcadığından gızımı sana veriyom” diyor.

Güccük oğlan gızı alıyor, yiyip içip muratlarına geçiyorlar (Şimşek 2001: 258).

Unutulmamalıdır ki, şaman aksesuarında ayna, öteki dünyayı görmek ve ruhların yerini tespit etmek için kullanılır” (Bayat 2006: 190).

Mitolojide ayna evrensel anlamda “eğitici, öğretici ve yol gösterici bir araçtır” (Ersoy 2007: 195) Masalda aynaya bakmak, bilinçlenme yolundaki ilk adımın ifadesidir. Bilge fonksiyonundaki kahraman, elindeki ayna objesiyle, diğer kardeşlere yol gösterip onları aydınlatır. Bu anlamda ayna bilinçlenmenin, diğerlerini aydınlattığı/yol gösterdiği için “güneşin ve ayın” (Ersoy 2007: 196) sembolüdür.

Gerek Türkiye’de gerekse Türk boylarında aynaya bağlı olarak pek çok inanış oluşmuştur. Bunlardan önce meslektaşım Prof. Dr. Esmâ Şimşek’in Kadirli ve çevresinden tespit ettiklerimizi sıralamak istiyoruz:

Genç kız, ayna kırarsa evde kalacağına inanılır.

Ölen kişinin gerçekten ölüp ölmediğini anlamak için ağzına ayna konur. Nefes alıp almadığı kontrol edilir.

Düğünlerde gelin götürülürken, yanında ayna ve Kur’an-ı Kerim de taşınır.

Bebeğin ilk kez yıkanmasının ardından bebeği kırk basmaması için başucuna makas, bıçak, soğan, sarımsak, ayna konur.

Şimdi de bunların benzerlerinin Türkiye’nin farklı bölgelerinde olup olmadığını örneklemeye yöntemiyle karşılaştırmak istiyoruz.

“Şişmesin diye ölünün göğsüne ayna (ekseri köylerde denilebilir), bazı köylerde hatta çelik, hançer, bıçak da konulurdu” (Doğan 2005: 73).

“Ayna merhumun şişmemesi için, keskin aleti ise kötü ruhları korkutmak içindir. Benzer adet Orta Asya halkları arasında da vardır (Doğan 2005: 74).

Kırık ayna uğursuzluktur.

Yeni doğmuş çocuklar aynaya baktırılmaz (Artun, Tekirdağ).

Yeni doğan çocuk aynaya baktırılmaz, bakarsa lal olacağına inanılır (Silifke, Ayşe Alptekin).

Akşamları çocuklara ayna-tarak verilmez. Bebekler aynaya gösterilmez. Aydaş olacağına, aktarmaya karacağına inanılır. (Beyşehir, Hatice Şan).*

Hamile kadın aynaya bakarsa çocuk deli olur (Ermenek, Naile Kocaman).

Doğum anında ve doğumdan sonra odadaki aynalar ters çevrilir (Artun, Tekirdağ).

Çukurova’da, çocuğun veya lohusanın yastığının altına soğan, ayna, tarak, ekmek, bıçak, hamaylı konulur (Şenesen, Çukurova).

Ayna’ya hamile kadınlar, bakmazlar. Çünkü doğacak bebeklerinin çirkin olacağına inanılır (Yozgat, Atiye Nazlı).

Yeni doğan bebeklerin kötü ruhlardan korunması için beşiğe ayna konulur (Yozgat, Atiye Nazlı).

Yeni doğan çocuk kendini görünce kötü şeylerin olacağı düşünüldüğünden aynaya baktırılmaz (Adıyaman, Fatma Karaman).

Lohusa kadınları aynaya bakarlarsa albastı dediğimiz habis ruh tarafından korkutulacağına inanılır (Yozgat, Atiye Nazlı).

* Aydaş olma veya aktarmaya karmadan kasıt, çocuğun cansız, hastalıklı ve zayıf olmasıdır.

Aynaya çok bakanın bahtının da kapalı olacağına inanılır (Beyşehir, Gül Şan).

Akşam genç kızlar aynaya bakmaz. Baktıkları takdirde evlenemeyeceklerine inanılır (Beyşehir, Fatma Karadağ).

Yaşını doldurmamış çocukların aynaya bakmaları iyi karşılanmaz. Aynaya bakan çocukların dillerinin tutulacağına inanılır (Zonguldak-Ereğli, Meryem Özdemir).

Hamile kadın aynaya çok bakarsa bebeğinin kendine benzeyeceğine inanılır (Beyşehir, Tuğba Metin).

Elâzığ'da gelin ve damat, evlerine girmeden önce Kuran-ı Kerim ve ayna götürülür. Eve Kuran-ı Kerim'den sonra ayna götürülmesi, evliliğin aydınlık geçmesini dilemek içindir. Ayna, aydınlık bir geleceğin, mutlu bir evliliğin ifadesidir. Bu sebeple ayna olmadan eve girilmez (Elâzığ, Gülda Çetindağ Süme).

Çünkü ayna, gelinin mutlu geleceğinin habercisidir. Sadece yeni evlenen çiftler için değil yeni ev alan ve yerleşenler için de ayna eve getirilir. Ayna; bu yeni evin bereketi, huzuru, aydınlık yüzü olarak değerlendirilebilir.

Aynalı körük olmadan gelin gitmeyen kişi için de aynanın önemi yadsınamaz. Gelinin değişmez eşyası aynadır. Gelin bohçasında da ayna değişmez sembolik eşyadır (Elâzığ, Gülda Çetindağ Süme).

Ayna, insanın hem iç dünyasını hem dış dünyasını olduğu gibi yansıtır. Bu bakımdan ayna; mutluluğun, huzurun, güzelliğin gerçek görüntüsüdür.

Yozgat'ta gelin arabalarına ve bebek beşiklerine ayna takılır (Yozgat-Atiye Nazlı).

Gelin kaynanasının evine girerken testi kırdıktan sonra sırasıyla, önce koltuğunun altına Kur'an konur, yüzü aynaya baktırılır, diğer koltuğuna da eklemek verilir (Beyşehir, Esmâ Şan).

Gelin baba evinden çıktığında, karşılarna ayna tutulur ki sebebi, kızın geleceğinin parlak olması ve artık baba ocağının arkada kaldığını hatırlatmak içindir (Yozgat, Atiye Nazlı).

Evine girmek üzere olan gelinin eline kırması için; ayna, bardak veya herhangi bir cam verilir (Adıyaman, Fatma Karaman).

Gelinin çeyizinin iki değişmezi Kur'an ve aynadır (Ermenek, Naile Kocaman).

Giresun/ Görele'de gelinlik kızların çeyizine ayna konulmuş. Bu aynanın kırılmasının uğursuzluk getireceğine inanılmış (Giresun-Görele, Aslı Kozak).

Eskiden çeyiz sandıkları aynalarla süslenirdi (Beyşehir, Tuğba Metin).

Elâzığ'da gelinin değişmez çeyizi süpürgeye takılı aynanın olmasıdır. Gelin hem süpürge ile işini yapacak hem de işini yaparken kendi süsüne bakacaktır. Süpürge ve aynanın bir arada olması gelinin hem güzelliğinin hem de becerisinin işaretidir (Elâzığ, Gülda Çetindağ Süme).

Çeyiz sandığı ve beşik ayna ile süslenir (Ermenek, Naile Kocaman).

Elâzığ'da, gelin eve gelmeden önce ayna ve Kur'an konulur (Elâzığ, Gülda Çetindağ Süme).

Şeytanların cinleri çağıracağına inanıldığından geceleyin aynaya bakılmaz (İzmit, Sezen Boyacıoğlu).

Geceleri aynaya bakılmaz, bakılırsa, bakanların deli olacağına inanılır (Adıyaman, Selim Özkan).

Yatak odasında aynaya bakılmaz, eğer varsa üzeri beyaz örtü ile örtülür (İzmit, Sezen Boyacıoğlu).

Cenaze olan evde kimse aynaya bakmaz. Bütün aynalar bir bezle kapatılır (Elâzığ, Gülda Çetindağ Süme).

Namaz kılınan yerde ayna varsa üstü örtülür (Beyşehir, Talip Çoşar).

Aynaya bakarken dua okunması gerekir (İzmit, Sezen Boyacıoğlu).

Dışarıya çıkmadan önce aynaya bakılması gerekirse salavat getirilir (Adıyaman, Emine Ergün).

Genç kızın bulunduğu evde ayna kırılırsa yedi yıl boyunca evlenemeyeceğine inanılır (İzmit, Sezen Boyacıoğlu).

Elazığ'da yaygın inanışa göre evde aynanın kırılması yedi yıl boyunca o eve uğursuzluk geleceğine işarettir. Kırılan ayna parçaları hiç bekletilmeden toplanarak atılmalıdır (Elâzığ, Gülda Çetindağ Süme).

"Gece aynaya bakmanın uğursuzluk getireceğine inanılır" (Konya, Küçükbezirci 2006: 138).

Kırılmış (çatlak) ayna taşımak uğursuzluk getirir (İzmit, Sezen Boyacıoğlu).

Nazar değmemesi için hazırlanan evler, üzerlik otu ve ayna ile süslenir (Sifli, Ayşe Alptekin).

Diş göllesinde (diş çıktıktan sonra bebekler için yapılan tören) tepsi içinde çocuğa çeşitli malzemeler getirilir. Bu malzemelerin her biri bir mesleği sembolize eder. Ayna-tarak berberliği, makas terziliği, defter-kitap-kalem okumayı-memurluğu, altın bilezik zengin olmayı... vs. Bu tepside ayna veya tarak alan çocuğun ilerde berber olacağına inanılır. Aynayı tutan kız çocuğu ise bunu ilerde güzel olacağına yoramlar da olur (Beyşehir, Esmâ Şan).

Aynanın kırılması iyi sayılır, böylece nazarın çıkacağına ve kazanın önüne geçileceğine inanılır (Adıyaman, Emine Ergün).

Edirne'de yaşayan Pomak Türklerinde karanlıkta aynaya bakılmaz. Aynı inanış Yozgat'ta da vardır (Yozgat, Atiye Nazlı).

Görüldüğü gibi burada bir kısmını verdiğimiz ayna ile ilgili inanışlarda ayna ya demir de olduğu gibi koruyucu özelliğiyle, ya şamanın değişmeyenleri arasında sayıldığından insanın yanına bırakılan bir nesne, ya da kötü ruhların toplandığı eşya olarak değerlendirilmektedir ki bunların tamamı İslam öncesi inanışların Azerbaycan ve Anadolu'daki uzantısından başka bir şey değildir.

Kadirli'de tespit edilen ayna ile ilgili inanışlardan ikincisinin benzerleri tespit edilmezken, diğerleri derlemelerimizle benzerlikler göstermektedir. İnsanın ölüp ölmediğinin ayna ile tespiti ise şimdilik sadece Kadirli ve çevresine ait bir uygulamadır.

SONUÇ

Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Doğu Türkistan'da da bilinen masaldaki kavramların mitoloji ile yakın ilişkisi vardır. Nitekim

aynanın sayesinde çok uzaklar görülmekte olup aynı husus şaman için de geçerlidir. Elma ise bütün dünya mitolojilerinde üreme unsuru olarak karşımıza çıkarken, burada ölmek üzere olan bir insanın dirilmesine vesile olmaktadır. Unutulmamalıdır ki 'ölüp dirilme motifi' Türk mitolojisinin önemli konularından olup Hazreti İsa'nın ve peygamberimizin mucizelerindendir. Uçan halı (kilim) ise mitoloji ve masal dünyasının değişmez uzağı yakın etme vasıtasıdır.

Elbette masalların beynelmilel olma özelliği, olayı Kadirli veya başka bir yerleşim yerimizle bağdaştırmamaktadır. Bununla beraber bir masaldan, efsaneden ve inanıştan yararlanılarak o merkezin kültür yapısı ortaya çıkarılabilir ki bu da folklorun ayırıştırıcı özelliğini değil birleştirici vasfını ortaya koymaktadır.

Günlük hayatımızın bir parçası olan ayna ile ilgili çok sayıda inanış ortaya çıkmıştır ki bunların büyük bir kısmının kökeni eski Türk inanışı Şamanizmdir. Bize kalırsa masalda sözü edilen ayna zamanla metnin içerisinden çıkarılmış ve bazen inanış, bazen bir kalıplaşmış sözde kendisine yer bulmuştur.

Ayna, hediye olarak alınıp verilmiştir. Türkiye'de bundan 30-40 yıl önce genç kız ve oğlanın birbirlerine hediyeleri arasında ayna ve tarağın önemli bir yeri vardı. Aynı husus Kazak Türklerinde de görülmekte ve Nevruz'da gençler birbirlerine hediye olarak ayna, tarak, vb. vermektedirler.

Çalışmamızda ayna ile ilgili olarak tespit ettiğimiz gerek halk inanışları, gerekse Şamanizmdeki kullanımlar ve halk anlatılarındaki semboller olsun hepsinin kökenini mitolojiye kadar götürebiliriz. Görünen nesneyi yansıtarak, gerçeği gösteren ayna sembolizmi, İslamiyet öncesinden tasavvufa kadar hep aynı gerçeğin, hakikat arayışının ifadesidir. Mitolojiler, evrensel anlamda insanoğlunun ruhunu besleyen, ona yaşam kaynağı oluşturan eşsiz anlatılardır.

KAYNAKÇA

AARNE, Antti-Stith Thompson (1964), *The Teypes of the Folktale*, Helsinki: FF Communications.

ALPTEKİN, Ali Berat (2004), *Kazak Masallarından Seçmeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ALPTEKİN, Ali Berat-Esma Şimşek (1991), "Kıbrıs Türk Masallarının Motif Tip ve Formel Yapısı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (74), 63-138.

BAŞGÖZ, İlhan (1993), *Türk Bilmeceleeri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BAYAT, Fuzuli (2006), *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

BORATAV, Pertev Naili (2003), *100 (Yüz) Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Koç Kültür Sanat ve Tanıtım Hizmetleri.

BURCKHARD, Titus (1994), *Akılın Aynası, Geleneksel Bilim ve Kutsal Üzerine Denemeler* (çev. Volkan Ersoy), İstanbul: İnsan Yayınları.

EBERHARD, Wolfram-Pertev Naili Boratav (1953), *Typen Türkischer Volksmarchen*: Franz Steinner Verlag GMBH.

ERGİN, Muharrem (1994), *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLTEKİN, Mustafa (2013), *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ERSOY, Necmettin (2007), *Semboller ve Yorumları*, İstanbul: Dönence Yayınları.

EZİZQIZI, Çimnaz (2015), *Nenemden Neveme II Kitab*, Bakı: Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor İnstitutu.

GÖKYAY, Orhan Şaik (2006), *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

İVGİN, Hayrettin (2017), “Geleneksel Kültürde Ayna ve Kadın”, *Bilimsel Eksen Dergisi*, Kış-Bahar 2017, Yıl:7, Sayı: 20, Ankara, s. 46-55.s.

KADIRZADE, Kadir İbrahimoglu (Türkiye Türkçesine Aktaran: Prof. Dr. Ahmet Doğan), (2005), *Âdetler İnançlar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERDEK, Bilal (1998), *Bütün Yönleriyle Korualan (Gezlevi)*, Konya.

LEVEND, Ağâh Sırrı (1980), *Divan Edebiyatı / Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin (1989), *Türk Mitolojisi / Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SAKAOĞLU, Saim (1973), *Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

ŞİMŞEK, Esmâ (2001), *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Türk Atasözleri ve Deyimleri (1992), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Türkçe Sözlük (2009), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YILDIRIM, Nimet (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

KAYNAK ŞAHISLAR HAKKINDA BİLGİLER

Ayşe ALPTEKİN, Silifke, 1954 doğumlu, eski ve yeni yazıyı bilir.

Sezen BOYACIOĞLU, İzmit, 1999 doğumlu, üniversite mezunu, yeni yazıyı bilir.

Talip ÇOŞAR, Beyşehir, 1936 doğumlu, yeni yazıyı bilir.

Emine ERGÜN, Adıyaman-Gerger, 1945 doğumlu, yeni yazıyı bilir.

Fatma KARADAĞ, Beyşehir, 1978 doğumlu, yeni yazıyı bilir.

Fatma KARAMAN, Adıyaman-Gerger, 1958 doğumlu, yeni yazıyı bilir.

Naile KOCAMAN, Ermenek, 1955 doğumlu, lise mezunu.

Aslı KOZAK, Giresun-Görece, 1959 doğumlu, ilköğretim mezunu.

Tuğba METİN, Beyşehir, 1990 doğumlu, yeni yazıyı bilir.

Atiye NAZLI, Yozgat, 1978 doğumlu, Öğretim üyesi, eski ve yeni yazıyı bilir.

Selim ÖZKAN, Adıyaman-Gerger, 1948 doğumlu, yeni yazıyı bilir

Meryem ÖZDEMİR, Zonguldak-Ereğli, 1979 doğumlu, lise mezunu.

Gülda Çetindağ SÜME, Elâzığ, 1990 doğumlu, Öğretim üyesi, eski ve yeni yazıyı bilir.

Esmâ ŞAN, Beyşehir, 1993 doğumlu, üniversite öğrencisi, eski ve yeni yazıyı bilir.

Gül ŞAN, Beyşehir 1995 doğumlu, yeni yazıyı bilir.

Hatice ŞAN, Beyşehir, 1966 doğumlu, yeni yazıyı bilir.

DIYARBAKIR VE ÇEVRESİNDEN BİR KISIM ARKETİPLERİN ANTROPOMORFİK YANSIMALARINA DAİR KARŞILAŞTIRMALAR

COMPARATIVE EXAMPLES ABOUT SOME ARCHETYPE'S ANTROPOMORPHIC REFLECTIONS IN DIYARBAKIR AND ITS ENVIRONS

СОПОСТАВЛЕНИЕ ГРУППЫ АНТРОПОМОРФИЧЕСКИХ АРХЕТИПОВ В ОКРЕСТНОСТЯХ ДИЯРБАКЫРА

Dr. Yaşar KALAFAT*

Öz

Makalede; toplumun ortak bilinçaltı kültür ürünlerinden olan ve Alkarısı, Albastı, Yalmauz, Cadı, Karakura, Kocakarı, Enkebit, Davara gibi isimlerle bilinen arketiplerden Diyarbakır ve çevresinden tespiti yapılabilenler ele alınmış, bulguların karşılaştırılmasına gidilmiştir. Bunların tanımlanmaları; görünme şekilleri, fonksiyonları ve diğer özelliklerinden hareketle yapılmaya çalışılmıştır. Psiko sosyal ve halk inanmaları merkezli bir çalışma yapılması amaçlanmıştır.

Bu mitik tasavvur içerisinde çok kere bunlardan bir varlık, halk sözlüğünde bölgelere göre farklı isimler alabilmektedirler. Bu duruma, bu varlıkların don ve bazen de âlem değiştirerek, farklı yapılanmalarda tezahür etmeleri de etkili olmaktadır.

Kozmolojik varlıkların özellikleri ile ilişkilendirilen bir kısım tespitlerin birçoğu, sadece türlerden beherinde görülürken, bu özelliklerin birçoğu, bazı hallerde de, bu varlıklardan sadece birinde de toplanabilmektedir.

İnsan hayatına etkileri ile birlikte tasnifleri yapılmaya çalışılan bu varlıklardan hayırhah olan **Umay, Ak Ene, Ana Maygıl** gibi olanlar bildiri metninin dışından tutulmaya çalışılmıştır.

Bunlardan **Al Karısı, Cadı, Deniz Karısı, Şubat Karısı, Kocakarı** gibi demonik tiplerin hayır ve şer özelliklerinin değişebileceklerine de yer verilip ocaklarla ilişkilendirmeleri yapılmıştır.

* Halk Bilimi Araştırmaları Kültür ve Strateji Derneği Başkanı. Ankara/TÜRKİYE
(yasarkalafat@gmail.com www.yasarkalafat.info)

Bu demonik tiplerin âlemleri ile kişioğlunun yaşamı ilişkilendirilirken, renklerden **“al”**, **“sarı”** **“ak”**, **“kara”**; cemadattan **“su”**, **“demir”**, **“ateş”**; nebatattan **“süpürge”** imgesel özellik arz etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, arketipler, antropomorfik yansımalar, karşılaştırmalar, demonik tipler.

Abstract

In the declaration, archetypes known from names such as Alkarısı, Albastı, Yalmauz, Witch/Ghoul (Cadı), Karakura, Kocakari/Harridan/Crone (Kocakarı), Enkebit, Davara which are common subconscious culture products of the society were examined from Diyarbakır and its environs. Their definitions, functions, and other features have been tried to do with movement. It was aimed to make a study centered on psycho social and popular beliefs.

In this mythical imagination many times an entity can take different names according to the regions in the folk's dictionary. In this case, it is also effective that these beings manifest themselves in different constructions by changing the don (take on different identities) and sometimes the world.

While many of the determinations that are associated with the properties of cosmological beings are seen only in individual beings, many of these traits can in some cases also be collected in only one of these beings.

From these assets that are tried to be classified together with their effects on human life; those who were like **Umay**, **Ak Ene**, **Ana Maygıl** who were charitable/kindly (hayırhah) were tried to be excluded from the text of the declaration.

Demonic types such as **Al Karısı**, **Witch/Ghoul (Cadı)**, **Deniz Karısı**, **Şubat Karısı**, **Kocakari/Harridan/Crone (Kocakarı)**, have also been given to change the benevolence and malice characteristics and to associate them with the hearths (ocaklar).

While the life of these demonic types is related to the life of the person, there are some symbolical features are related to these creatures such as; “red”, “yellow”, “white”, “black” from colors; “water”, “iron” and “fire” from neuter genders (cemadat) and “broom” from botanic (nebatat).

Keywords: Diyarbakır, archetypes, anthropomorphic reflections, comparisons, demonic types.

GİRİŞ:

Diyarbakır ve Çevresinden seçtiğimiz arketiplerin/ilk örneklerin antropomorfik özelliklerini anlatabilmek için merkeze **Al karısı**, **Al kızı** veya **al ruhu** diye bilinen varlığı aldık. Üzerinde uzun zamandan beri çalıştığımız bu konu çalışmalarımıza ilkin al karısı olarak girdi. Sonra **Albastı**, **Yalmauz**, **Cadı**, **Karakura**, **Kocakarı**, **Enkebit**, **Davara** gibi benzerler varlıklar ile bu arketipler

ailesi zenginleşti. Giderek gördük ki al karısına mal edilen vasıflar benzeri başka varlıklarda da görülebiliyordu. Bu tespit bizi ‘al karısının farklı isimleri mi vardı’, yoksa ‘bazı anlatılarda değişik antropomorfik varlıklarda görülen özellikler, toplanılıp al karısına da mı mal edilebiliyordu?’ Arayışına yönlendirdi. Giderek kara iyeler arasında kadın, ana, doğum, çocuk, içerikli olan kara iyeler üzerinde yoğunlaşmaya karar verdik.

Bu bildiride, bu hususu açıklamaya çalışırken ilkin **Al karısı** veya **al ruhu** konusunda yapılmış tanımlayıcı açıklamalar için; B. Ögel, A. İnan¹, C. Beydili², nin çalışmaları gibi ilgili kaynak eserlere değineceğiz. Bu konudaki çalışmalarda konulan teşhislere yer vereceğiz. Bizim çalışmalarımızda görüşlerimizi etkileyen bulguları ele alacağız. Ögel ile İnan’ın **Al ruhu** konusundaki açıklamalarda fark yoktur.

Çalışmamızla büyük ölçüde ortaklıklar içeren çalışma Pınar Fedakâr’ın çalışması olmuştur. Ancak çok yararlandığımız bu muhtevalı çalışmada aranan husus³ ile bizim irdelememizdeki ortaklıklara rağmen amaç farkı vardı.

Bu kısa açıklamalardan hemen sonra, Diyarbakır ve yakın çevresinden yapılmış bu varlıklarla ilgili inançları açıklayacağız. Daha sonra bu çalışmayı yapış amacımız olan, “bu tür varlıkların mevcudiyetinin de halklararası kültür kodlarından birisi olabileceği, bu kültür kodlarının aynı zamanda günümüzden mitolojik döneme götürebilecek özellik taşıdıkları” teşhisimizi açıklayacağız. Ancak arketiplerin ortak bilinçdışını oluşturan yapısal öğeler”⁴ oldukları ve “bütün insanlık için ortaklık gösterdiklerini söylemek mümkün iken”⁵ “Bunların tezahürlerinin toplumun ortak kültürel ürünleri ve Ortak bilinçdışının yansıması olan halk bilgisi ürünlerinden oluşları, bin yıllar boyunca yaşanagelmiş, sınanmış zihin modellerini sahneler oldukları”⁶ tespitini de düşününce bu arayışın şimdilik tekâmüle muhtaç olduğu kanaatine vardık. Ayrıca Kavramlaştırma olgusunu, ne derece ve hangi boyutu ile çalışmamıza taşımış olacağımızı kestirmeğe çalışacağız.

Sunun planımızda, Al Karısı ile ilgili inançlar diğer memoratlarla karşılaş-tırmalar yapılarak verilirken, Türk kültür dünyasından bu konuda yapılan çalışmalara, Türkiye merkezli çalışmalara da karşılaştırma yapabilme adına yer verilmiştir.

METİN:

Beydilli ansiklopedisinde Albastı’ya dair bilgi verirken; var olduğu düşünü-len şeytani bir motif olduğu, yeraltı ölümler saltanatı, sular âlemiyle bağlı olduğu, geceleri görülebilen, değişken bir varlık olduğunu, bu çirkin yaratığın omuzlarından geriye attığı göyüşlerinin dizlerine kadar indiği açıklanırken; bazı mitolojik metinlerde de çok güzel bir kadın olarak geçtiğini, Azerbaycan Türklerinin

¹ Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968,

² Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Mitolojik Sözlük**, Yurt Kitap yayın, Ankara, 2003

³ Pınar Fedakâr, “Besleyen mi, Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri”, Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları Üzerine Bir Araştırma”, **113K056 TUBİTAK Projesi** kapsamında hazırlanmış bir çalışma

⁴ Pınar Fedakâr, a.ge.m.

⁵ Pınar Fedakâr, **a.g.m:** Campbell 1992,40’dan naklen

⁶ Pınar Fedakâr, **a.g.m:** Jung 1997:7’den naklen

demonolojik görüşlerinde doğum anında kadınları ve çocukları dertlerden koruyan, **bereketin** temsilcisi olarak yer aldığı belirtilmektedir.

Ayrıca, Kazaklarda **Cadı Kadın, Küpe Giren Kan** anlamına geldiği ve **Ulu Ana**'dan kopup geldiğine inanılır. Kadın albastıların yanısıra **Baş Albastı**lar erkek olup bunların çok **iri gözleri** olan baştan aşağıya **demir giysili** olduğu açıklanmaktadır, Altaylardaki **Şulmuşlar** gibi hem erkek ve hem de kadın olarak görüldükleri belirtilmektedir.

Özellikleri karşılaştırabilme adına Beydilli'nin tanımlamalarına devam edelim. Onun tespitlerine göre, çeşitli Türk ellerindeki albastı karşılığı olan kelimelerden; **Albastı, Albalı, Al, Albıs, Alvastı, Albarlı, Abahai, Alpas, Alpata** gibi isimleri zikretmektedir. Bu ruh geldiğinde genç erkeklere kız ve genç kızlara da erkek olarak görünür. Eski Bulgarlarla ilgili bilgi verirken de, bunlarda yeraltı dünyasının sahibi olan ruh karşılığında ismi **Ap-Albast**'dır. Avarlarda Orman hamisi olarak bilinen kadının ismi **K'ulbastı** olarak bilinmekte dağınık saçlı biçimsiz görünüşlü cin ve şeytan anlamında geçmektedir. Bu adlandırma Rus ve İran dillerine de geçmiştir. Bazı metinlerde bolluk ve üretim tapınışıyla ilgili olarak **yetmiş memeli** varlık olarak geçmektedir. O bazı metinlerde anının ortasında **tek gözü** olan iğrenç görüntülü, çocukları kaçıarak onları emzirerek öldüren bir varlık olarak geçmektedir. Türklerin demonolojik varlıkların hâkimleri de **tek gözlü** varlıklardır. Bazı metinlerde şehvete olan açgözlülüğü ile belirir. Yakutlarda **Baş Şaman** bu özelliktedir. Albastı hem koruyucu ve hem de öldürücü ruhlar grubuna girer⁷.

Kırgız ve Kazaklarda albastılar hem **sarı** ve hem de **kara** olarak bilinir. Molaların okumaları ile def olup giderler. Yeni doğum yapmış kadınların ciğerlerini suda yiyen **sarı albastı**dır. **Bahıclar** okuyarak bu ciğeri geri getirebilirler. Bazı çevrelere göre doğum esnasında Albastının bulunmasında yarar görülmesi onun **koruyu ruh** vasfına işaret eder⁸.

Kazan Türklerine göre şer bir ruh olan albastı yolcuları yolundan da edebilmekte ve **hançer kınından** korkmaktadır. Teleütlere göre **Almıs** ve albastı **Erlik**'in emrindeki güçlerdendir. **Ulu Ana** ve **Yer Ana** kümesine dâhildirler.

Al Sözü'nün ateşli olan ilişkisinden hareketle, Yakutlardaki aile ocağının ateşi **Al Ateş** oluşu, bunun kötü ruhtan ziyade koruyucu ruh olduğunu düşündürür. Ayrıca Al sözü, Eski İran dinlerinde olduğu üzerinde durulan **Al Tanrısı**, Arapça'daki **Allah** sözlüğü ile de ilişkilendirilebileceği üzerinde durulmaktadır.⁹

Al karısı dişi bir iye iken ve bu kadının kendi âleminde erkeği ve çocukları da olduğu derlenen bilgilerden bilinirken, diğer taraftan Cinlerin de kendi âleminde aile hayatları olduğuna, aynı zamanda erkekleri ve dişileri insanoğlundan erkek ve dişilerle temas halinde olabildiklerine dair bilgiler vardır¹⁰.

⁷ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Mitolojik Sözlük**, Yurt Kitap yayın, Ankara, 2003, S. 37-

⁸ Abdulkadir İnan, **a.g.e.**

⁹ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Mitolojik Sözlük**, Yurt Kitap yayın, Ankara, 2003, S. 37-41.

¹⁰ Yaşar Kalafat, "İran Türkoloji'sinde Halk Bilimi Çalışmaları ve Genel Türkoloji İçerisindeki Yeri", **IV. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu**, 29 Eylül 01 Ekim 2016, **Kazan-Ankara**

Al Ruhunun kızlara erkek ve erkeklere kız donunda görülür olması, ”**ters inancı**” ile izah edilebilir¹¹.

Al karısı **demir, demirci**, her türlü demir aksamdan çekinir, kaçınır, korkar iken baş Albis’in baştan aşağı **demir giysili** olması kara iyeler arasında bir ayrıç unsuru olabilir. Nitekim **Demir Tırnak, Demir Pençe** isimli kara iyelere de rastlamaktayız.

Beydili’nin açıklamalarına, çalışmamızın amacı olan tespit, tanımlama ve tasnif bakımından incelediğimiz bölgeden derlenmiş bulgulardan hareketle bazı değişimler yapılabilir.

Al karısının mekânı Diyarbakır ve çevresinde de sulardır. Su kenarları, değirmen bentleri, çıkardıkları ciğerleri yıkayıp yedikleri yerlerdir. Bunlar, insanoğlunun esaretinden kurtuldukları zaman da, koşup suya atlar orada kaybolurlar ve dalgalanan suyun yüzüne kanları çıkar ve bu hal onun kendi âleminde cezalandırıldığı şeklinde, açıklanır¹².

Doğum esnasında, doğum yapan kadının eşi, bir akarsuya girer suyu hançerlemeye başlar. Böylece al karısının zararına hançeri ile mani olunduğuna inanılır.

Al karısı, doğum yapan kadına zarar vermemesi için yalnız bırakılmaz iken bilhassa geceleri yalnız bırakılmamasına özen gösterilir. Cin tayfası ise geceleri daha aktiftirler ve ayrıca **gece cini** diye bilinen bir cin türü vardır.

Al karısı diğer kara iyelerin fiziki yapıları ile karıştırıldığı gibi, al karısı ile ilgili fiziki tanımlamalar da çok kere farklıdır. Çoğunluğun tanımında ortak olan nokta çirkin ve iri yarı oluşudur.

Bölgeden yapılmış tespitlerde, Al Karısı-bolluk içerikli olanlarda bolluk, oldukça farklı bir bolluktur. Yakasına **iğne** takılarak esir alınan al karısı esir olduğu hanenin hizmetine girer, pişirdiği yemek, yoğurduğu hamur, hazırladığı pekmez hiç bitmez, o çok hamarattır. Her işi çok çabuk yapar. Ancak bir gün azat olma imkânı bulduğu zaman, veda konuşmasında; “çok kazanın, ekininiz çok bol olsun, ama zenginlik görmeyin” türünden dualar yapar. O çıkıp gittikten sonra esir edildiği ev çok kazanır ama bir türlü zengin olamaz.

Yaptığımız derlemelerde bölgede **erkek albastı** tipine rastlanmamıştır ve bölge halkı **baş albastı** tanımına yabancıdır. Kara iyelerin don değiştirdikleri bilinirken ve farklı donlara girebilmek al karısı için de mümkün iken, al karısının farklı cinsiyette görüldüğüne dair tespit de yapılamamıştır.

Kara iyeler arasında, **demir pençe, demir giysili ruh** ve **demir kıynak** olanlar vardır. Ancak bunları albastılar ailesine dâhil etmeli mi veya nasıl dâhil edilebilirler, izaha muhtaç bir husustur. Bizim bildirimizin amacı da budur. Bu konuya yer yer değineceğiz.¹³

¹¹ Yaşar Kalafat, “Eski Türk İnançları İtibariyle Nasrettin Hoca”, **Uluslararası Nasrettin Hoca Sempozyumu, Doğumunun 800. Yılında Nasrettin Hoca Sempozyumu Etkinlik Programı ve Bildiri Özetleri, 24-25 Ekim 2008, İstanbul**

¹² Yaşar Kalafat, “Doğu Anadolu’da Kara İyeler ve Onlara Dair Halk İnançları”, **Cihat Özönder Armağanı**, Ed. Hayati Beşirli, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 175-202

¹³ Yaşar Kalafat, “Halk İnançları Mitoloji Güzergâhında Memoratlar Dosyası 1” **Hoca Ahmet Yesevi’den Mehmet Fuat Köprülüye Türk Fikir Hayatı Sempozyumu, 14-16 Ekim 2016, Eskişehir** (iptal edildi)

Manisa’da al renk hem olumlu hem de olumsuz bir semboldür. Nişan kurdelesinin ve geleneksel gelin başlığının al olması, gelinlerin beline al kuşak/bekâret sembolü bağlanması, al renk ile gelin olmak eyleminin, birbiri ile ilişkilendirilmesi inancı ile ilgisindendir Bu nedenle evlenmek isteyen gençler, **Yedi Kızlar Türbesine**, nişanlı iken ölen birinin nişan kurdelesini asarlar. Ayrıca rüyada al görmek bir işin tez olacağını gösterir. Al olumsuz çağrışımları ise özellikle albastı ile ilgilidir. Ancak al basmasına karşı çocukları koruyan nesneler arasında **al kurdele** de vardır. Dolayısıyla Al’ın olumlu ve olumsuz özellikleri bir aradadır.¹⁴ Biz bu tespit ve teşhisi, Gence-Azerbaycan’da yaptığımız çalışmada da yaşadık¹⁵.

Ankara-Kazan’ın Karalar köyünde, ateş etrafında dönülerek oynanan sinsin oyununa katılan damadın kolunda **al bant** ve sağdıcın kolunda ise **yeşil bant** vardır. Getirilen **kızıl narlı**, **kızıl elmalı** sini de **al kurdele** ile bezenmişti.

Al Karısı’nın olumlu ve olumsuz fonksiyonunu, **Al Ocakları** münasebeti ile de ele alacağız.

Bölgeden yapılmış tespitlerde, al karısının doğum yapmak üzere olan anne ve bebeği üzerindeki koruyucu rolü **al ocakları** vasıtasıyla olmaktadır.

Al karısının, genç kızlara erkek ve genç erkeklere de kız donunda görüldüğü tespiti de yapılamamıştır. Ancak, bölgede bilhassa buluş çağına henüz girmiş kız ve erkeklere musallat olan cin/kara iyelerin varlığına dair inançların bulunduğu bilinmektedir. Bu ilişkilerin ciddi psikolojik rahatsızlıklara yol açtığı, **gençlik hastalığı** olarak bilindikleri, bunların din hocalarına okutulduğu tespitleri yapılmıştır. Hocaların yazdıkları bazı muskalar ve Kur’an-ı Kerim lohusanın odasına asılarak korunmaları sağlanmak istenir.

Bölgede yapılan incelemelerde, albastının yol şaşırttığına dair bir tespit yapılamamıştır. Ancak, bölgede varlığına inanılan **Yol Şaşırtan**’ın özelliklerini taşıyan bir cin veya kara iyenin insanları, bilhassa dalgın insanları takip ettiğine, onların arkalarından gidip onlara, isimleri ile ve onların tanıdığı bir sesle seslendiklerine, onları şaşırtıp ıssız yerlere, uçurum kenarlarına götürdüklerine, ölümlerine sebep olduklarına dair inançlar ve tespitlerimiz vardır. Böyle hallerde kendisine seslenen kimsenin geri dönmemesi ve “değirmene **tuz** almaya gidiyorum” demesi gerektiğine, inanılır.

Bir başka uygulama şeklinde de buluş çağı evvelindeki erkek çocuklarına, su kenarlarında bazı hanım veya hanımlar, annelerinin sesi ile çocukların ismini vererek seslenirler. Bunlar çok kere sırtları dönük fizikleri ve giysileri annelerine benzeyen kadınlardır. Çocuklara uzaktan bir çıkın gösterip, onun sevdiği mesela yumurtayı hazırladığını söyleyip gelip almasını isterler. Kısa süre sonra seslenenin

¹⁴ Gürol Pehlivan, **Manisa Şehrinde Evliya Kültü**., **Manisa İl Özel İdaresi**, İzmir, 2012, s. 176

¹⁵ Yaşar Kalafat, “ VIII. Atatürk Kongresi –Gence, Şirvan Seyahat Gözlemleri ve Türk Halk İnançları Kültüründe Kızıl’ın Mitolojik İçeriği 1-2”, **Serhat Kültür Tarih Kültür Haber Dergisi**, Eylül-Ekim 2016 s. 42-44 ve Kasım Aralık 2016, s. 42-44

annesi olmadığını anlayan çocuk korkarak kaçır ve evinde bayılır. Bu tür kimselere **ses veren** veya **seslenen** gibi isimler verilir. Halk bunların **cin** olduğuna inanır¹⁶.

Bölgede al karısından korunmak için doğum yapan annenin yanına koruyucu olarak konulan nesnelerin arasında, **iğne, çuvaldız, çivi, silah, bıçak, kama, kılıç**, gibi çeşitli demir aksam da vardır. Kazan-Ankara ve çevresinde yatırın sarığına iğne batırılır, sonra o iğne hasta kimse şifa bulması inancıyla kendisine ait bir sarı-ğa takılır.¹⁷

Demirin, görünmeyen şer güçlere karşı koruyucu olduğu inancı Diyarbakır halk inançlarında da vardır. Diyarbakır Kalesi Efsanesi'nde; Diyarbakır'daki halkı birbirine düşüren **şeytani**, Diyarbakır evliyelerinden birisi yakalar ve onu **demir parçası** haline sokup, İçkale kapısının üst tarafına zincirlemiştir. Bu kapıdan girenler "Şeytana lanet olsun" diyerek girerler¹⁸.

Demir-ateş-kara ve dev/ejderha bağlantılı bir Diyarbakır efsanesinde de; Karacadağ'ın tepesindeki kara bir **ejderha**, nefesi ile etrafını alev topuna dönüştürmüş. Günün birinde gökten inen **demir** bir zincir ejderhayı boynundan yakalayıp gökyüzüne çekmiş. Çevre halkı Karacadağ'ın kara oluşunu bu olayla izah ederken, zincir sesinin duyulduğunu da anlatır¹⁹.

Diyarbakır halk efsanelerinde demire dönüştürme gibi **taşa** dönüştürme anlatıları da vardır. **Gelincik Dağı Efsanesi**'nde, yavrusunun kakasını yufka ekmeği ile temizleyen annenin, cezalandırılıp **taşa** dönüştüğüne inanılır.²⁰

Konumuz arkipler olmakla beraber "**zuhur**", "**devriye**" ve "**arkatip**"ler ile ilgili bulgular bir noktada ortaklıklar arz edebilmektedirler.

Diyarbakır Bölgesinde **kayaya** ve **suya** hükmetme ile ilgili anlatılar da vardır. Sultan Şeyhmuz, Abdulkadir Geylaniyi kaya parçasını at gibi binerek karşılaşmış. Abdulkadir Geylani Hazretleri Bağdat'ta abdest alırken Suları Diyarbakır'daki Sultan Şeyhmuz'un bulunduğu yere kadar sıçramıştır²¹.

A. İnan, Al ruhun ilah ruhlardan olduğu kanaatinde. Geçmişini Sümerlere kadar uzatabilmektedir. Sümerlerin Al ruhunda bile bu ikilik başladığını görürüz: Ateş Tanrısı olan bu Al aynı zamanda iğna perisidir. "Bu ruh eski Türk panteonunda kuvvetli belki hami tanrılardan biri olmuştur."²²

İnan ve Beydili'nin Al Ruhü inancının Sümerlerden beri var olduğuna işaret etmiş olmaları, Sümer-Türk kültür ilişkilerine mitolojik veri desteği sağlamış olmaktadır. Bu bulgu, İran coğrafyasının, İranî-Turani halkların yurdu olması konusuna da bir ilmek kazandıracak niteliktedir.

"Kırgız Türlerine dair bilgi verirken "Kırgız-Kazak Türklerinin hurafelerine göre Albastı iki türlü olup biri **Kara Albastı** ve diğeri de Sarı Albasıdır. **Sarı Al-**

¹⁶ Yaşar Kalafat, "Karşılaştırmalı Bitlis Malamürsel/Mürsel Aşireti Halk İnançları", **Ahlat'ın Sesi, Temmuz, Ağustos, Eylül 2016**, www.yasarkalafat.info

¹⁷ Hüsamettin Karataş, "Kazan ve Çevresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili İnanç ve Uygulamalar", **4. Kazan Halk Kültürü Sempozyumu, 29 Eylül-01 Ekim 2016, Kazan-Ankara**

¹⁸ Şevket Beysanoğlu, *Kültürümüzde Diyarbakır*, Ankara, 1992, s. 104-105

¹⁹ Şevket Beysanoğlu, **a.g.y.**

²⁰ Şevket Beysanoğlu, **a.g.y.**

²¹ Şevket Beysanoğlu, **a.g.y.**

²² Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968, s. 259-274

bastı’lar hoca ve baksı (şaman) ların okumasıyla defolup giderler. Kara albastı ise kendisini görmek iktidarına sahip olan ocaklı adamlardan başka kimseden korkmaz. **Sarı Albastı** sarışın bir kadın suretindedir. Bazen **keçi** ve **tilki** suretine girer. Bu ruh loğusalara musallat olup ciğeri yerini alır ve götürüp suya atar. Baksılar yahut **Ocaklı Adamlar** Albıstıyı yakalayıp ciğeri yerine koymaya mecbur ederler.” Albastıyı yakalayan baksı onu topuzu ile baksı ilahileri okuyarak ikaz ederek ciğeri yerine koymasını sağlar, Albastı ciğeri yerine koyar ve ölen loğusa dirilir²³.

Ocaklıların, Türk kültür coğrafyasında Kara ve Sarı albastılar üzerinde tesir sahibi oldukları inancı eski ve mevcut halk inançlarında da yaşamaktadır.

“Türk hurafelerine göre **ruh**’lar **ak, kara, sarı, kaba esmer** diye renklere ayrılırlar. Herhalde al rengi de ruhlardan birinin rengini göstermiştir. (...) Türklerin **al bayrakları** al ruhunun ateş tanrısı ve hami ruh sayıldığı devirden kalma bir hatıradır ki 7-8 bin yıllık demektir.”²⁴

“**Kara Albastı** veya **Kara** ciddi ve ağırbaşlı bir ruhtur. **Sarı albastı** ise hop-pa, mekkar ve şarlatandır. Ekseriya insanları hile ve aldatma ile ele geçirir. Bazen insana dokunmayacağına söz verir, uzak durur, lakin daima fırsat bekler ve nihayet kolayını bulup zararını dokundurur.”²⁵

“Albastı tüfek sesinden korkar. Loğusa, albastı olursa tüfek patlatmak âdetidir. **Demirciden** ve **ocaklı** adamlardan da korkar. Öyle muktedir demirci ustalar ve ocaklılar vardır ki, bunların bir **mendil** veya **külâhı** albastıyı korkutmaya kâfi gelir. Albastı muhtelif suretle görünmekle beraber aslında bir **Sarı Kızdır**. (...) Albastı şerir bir ruhtur meskûn olmayan ev ve sahralarda bulunur muhtelif suretlerde görünür yolcuların yolunu şaşırtır, uykuda basar. (...)Tuba-Uranha şamanî Türklerin akidelerine göre, Albis **evlenmeyen bir kızdan** türemiştir. Kumsal yerlerde ve kayalarda bulunur, **keçi** gibi bağırır ve kızlara musallat olur ve onları hasta yapar. Şaman dualarında Albis’lar **Sarı Kız** olarak tasvir edilmiştir. (...) Altayların akidelerine göre Albis Erlik’in avenelerinden ve hademelerindendir. (...) Fergana Özbeklerine göre “**Albislar ecine, şeytan, dev ve perilerden** farklı, dağınık saçlı, pejmürde, **kocakarı** suretindedirler.” (...) “Yakut Türklerine göre Albas sözü hile ve kadın şaman büyüü anlamına gelir. Bunlar insanların **kutunu ruhunu** alıp götürüler”, (...) Çocuk doğduğu zaman loğusaya acıklı bir haber verilirse korku ve teessürden dolayı oluşan hastalığa albastı tabir edilir.” (...) “Albastı kırmızı renkten de korkmaktadır. Bunun içindir ki loğusa yatakta iken başına beyaz yaşmak ve **kırmızı tül** bağlanır. **Kırmızı şeker** hediye olarak götürülür. Bazen de bunun hilafına kadının gözüne kırmızı şey gösterilmez” (...) Alkarısı dağ kayalarında ve nehir kenarlarında bulunup geçen yolculara türlü oyunlar oynarlar **fena sesle** bağırırlar.”²⁶

Uranha Tuba Türklerinin şaman dualarında “kayalık yerlerde yaşayan **atlı sarı albastım**” olarak geçmektedir. Bu Ruh ateş, **ateş** ve **ocak ilahesiyle** de ilişkilendirilmektedir. **Alaslama** bir kırmızı paçavrayla yapılır. Bartın yöresinden Şakir

²³ Abdulkadir İnan, **a.g.e.**

²⁴ Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968, S. 265

²⁵ Abdulkadir İnan, **a.g.e.**

²⁶ Abdulkadir İnan, **a.g.e.**

Bey tarafından yapılmış derlemelere gönderme yapılarak yapılmış derlemelerde, Alazlama suretiyle yapılmış tedavilerde kırk bir tane **al renkli keten** bezinden okuya okuya parmağa bir ip yumağı yapılır, sonra bu yumak ateşte yakılarak tekrar bir **al bez** üzerine bunların **külü** konur ve bununla alazlanır. Anadolu'nun bazı yerlerinde alazlama akşam karanlığında ilk yanan ışığa bakılarak yapılır.”²⁷. Türk mitoloji sözlüklerinde **Albis**, **cado** ve **Yelbegen** olarak geçmektedir.

Güney Azerbaycan'da yeni gelin **sofran**ın etrafında döndürülmeden evvel **tandırın** etrafında döndürülür. Bu bölgede gelinin hamam takımına **al/kızıl çiçekler** konur, kına giysisinin tülleri **al/kızıl** olur, kına bohçası da **al/kızıl** olur.²⁸

Erzurum ve Erzincan'da Alkarısı ahırlarda bulunur **at yelesini** örmekten hoşlanır. Loğusanın ciğerini alan ruh ise Alkarısı değil **Karakura**'dır. Yenisey Türklerinden **Kaç Türkleri**'nin inancına göre **at yelesini** örmek **Dağ İzi**'nin, **Dağ Ruhu**'nun sevdiği bir uygulamadır. Bütün bu tespitlerdeki ruh **dişidir**.²⁹

Bizce, bu bulguda karakura ile al karısı karıştırılmış olmalı. Bu arada, al karısından korunmak için doğun esnasında eşikte erkek at kişnetilir iken, al karısının at yelesi örmesi beklenemez, bizce at yelesini ören ruh, iye, al karısı değildir.

Loğusanın kara yahut Karabastı'dan korunması için **Kara Baksi**'nin çağırıldığı Manas destanında da geçmektedir. A. İnan **Alp** deki al' ı da al ruhu ile ilişkilendirmektedir³⁰.

A. İnan'ın konu ile ilgili tespitlerini bölgeden yapılmış bulgularla karşılaştırdır; Al Basmasından korunmak ve zararından kurtulmak için **Al Ocakları**na gidildiği bilinmektedir. İncelediğimiz bölgenin yakın uzak çevresinde Al Ocakları vardır. Bölgede aynı zamanda sarılık hastalığının tedavisi için gidilen **Sarılık Ocakları** da vardır. Al ruhunun zararından korunmak ve gerektiğinde de gücünden yararlanmak için Al renkten yararlanılırken, sarılık hastalığının tedavisinde de sarı giysi ve örtülere itibar edildiğinin örnekleri vardır. Sarı rengin adeta bu hastalığın tedavisinde yararına inanılır. Kızamık olan çocuğun yatak takımı kızıl renkli kumaştan yapılırken, Sarılık tedavisinde de sarı renkli örtüler ve yaygılar kullanılır, Sarılık Ocakları'nda şifa aranır³¹.

Hastalık yaptığına inanılan kara iyeler arasında **Çor** da vardır. Çor mitolojik sözlüklerde cin olarak geçmektedir. Çalışmamızda bu türden **Daun**, **Azar** gibi varlıkların ele alınmasına öncelik verilmemiştir.

Çor'un da bir kara iyi olduğu veya kara iyelere verilmiş isimlerden birisi olduğunu, Doğu Karadeniz halk söylemlerinden biliyoruz. “**Çor çıksın suratına**” denilirken, “**yüzün dökülsün**” denilmiş olur. Veya Sinirli anne çocuğuna “**otur da**

²⁷ Abdulkadir İnan, a.g.e.

²⁸ Elnaz Serdarinia, “İran Azerbaycan'ında Geçiş Döneminin Vasıtaları”, 4. **Kazan Halk Kültürü Sempozyumu**, 29 Eylül-01 Ekim 2016, **Kazan-Ankara**

²⁹ Abdulkadir İnan, a.g.e.

³⁰ Abdulkadir İnan, a.g.e.

³¹ Yaşar Kalafat, “Yatak ve Yorgan Etrafında Gelişmiş Halk İnançları”, Ed. Emine Gürsoy Nasgali, **Yorgan Kitabı**, Kitapevi İstanbul 2013 s. 187-200

yemeğini çorlan” derken, “afiyetle ye” dememiş olur. Nahcivan halk inançlarında **Çor**, kara iye türlerindendir³².

Azar-bezar: Bu iye, **Azer** olarak da bilinir, keza hastalık, hastalığa yol açabilen illet anlamındadır. “Azar-bezara” gelesin denilirken bir hastalığa yakalanasın denilmiş olunur³³.

Baba, Onulmaz yara anlamındadır. “baba vura” veya “baba çıka” ve bazen da “babalara gelesin” denir³⁴ “**Kara Yara**” bu türdendir. Bu inanç ve tanım-lamalar Diyarbakır havalisinde de vardır.

Behur: Hemşin’den yapılmış bir tespittir. Behur bir öznenen ziyade muhtemelen işlenen fiilin adıdır. Çürükay/Temmuzun son haftası ile Ağustos’un ilk haftası arasında çok kısa bir an yaşanır ki, yıldırım çakması gibi çok kısadır. Bu olay suyun içerisinde canlı ve cansız her şeyi etkilemektedir. Kumaş parçalarını çürütür insanların su ile temas halindeki kısımlarında benekler oluşur. **Behur’un bu tesirinden kurtulabilmek için suya bir demir parçası veya çivi atılmalıdır. Demirin Behur’u çekeceği ve canlıların zarar görmesini önleyeceğine inanılır.**

Demir’in Türk kültürlü halklarda koruyuculuğuna inanılan bir kod olduğu bilinmektedir. Nitekim Hemşin yöresindeki “**Çuh Tedavisi**” nde kızgın ateşte ısıtılmış saban demirinin bakır leğen içerisine konulduğunu ve üzerine yavaş yavaş su döküldüğünü, nazardan hastalanmış kimselerin bunun buharına tutularak tedavi edildiğini biliyoruz.

Türk mitolojisine hasredilmiş sözlükler Al Ana’nın kötülük ilahı olduğunu, **kızıl renkli giysileri, kızıl saçları** olan bir kadın olduğunu kötü ruhlardan olan Albastı’nın bu ruha bağlı olduğunu, çirkin, saçları dağınık, gözleri kanlı, uzun tırnaklı, çok kuvvetli, deve ile güreşerek kadar uzun boylu olduğunu, bazen albıs ile özdeş olduğunu düşünüldüğünü, tüm albısların başı ve yöneticisi olduğunu açıklamaktadırlar. Albıs ise şeytan olarak tanımlanmaktadır. **Hıblık**’ın Albıs’ın özelliklerini taşıdığı da belirtilince³⁵ Bize kara iyilerin cin taifesinden farklı varlıklar olduğunu anlatan Melami bir tasavvuf bilginlerini hatırlattı³⁶

Alkım, Gök kuşağı da Deniz Karakurt’un sözlüğünde Al ruhu ile ilişkilendirilmektedir.³⁷ Bizim Gökkuşağı konusunda yaptığımız çalışmada böyle bir ilişkilendirme yapamamıştık.³⁸ Anılan sözlükte Alkış-Algış, hayırlama, alma, kutlu meyve ve Alma Hanım, **savaş tanrısı** ilişkilendirmesi yapılmaktadır³⁹.

³² Yaşar Kalafat-Veli Cem Özdemir, “Ahmet Yeseviden Günümüze Anadolu ve Aras Vadisi Türk-İslam Kültür Coğrafyasında Memoratlar” www.yasarkalafat.info

³³ Kaynak kişi: Seyfettin Altaylı, Dilbilimci, yazar

³⁴ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Baba İyesi’nin Mitolojik Boyutu”, **VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 08–12 Kasım 1999, İstanbul.**

³⁵ Deniz Karakurt, **Türk Söylence Sözlüğü-Açıklamalı Ansiklopedik Mitolojik Sözlük**, 2011, e-kitap

³⁶ Sebahattin Güngör **Tasavvuf Mektupları** 2016 Basılmamış metinler

³⁷ Deniz Karakurt, a.g.e.

³⁸ Yaşar Kalafat – Nagihan Çetin, “Türk Kültürlü Halklarda ‘Gökkuşağı İnançının Mitolojik Boyutu –Bodrum ve Çevresi Örnekleri İle”, **3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, 30 Ekim 01 Kasım 2013 Bodrum**

³⁹ Deniz Karakurt, a.g.e

Türk mitolojik sözlüklerinde al basmak, ruh çarpması açıklanmakta ve **Kızıl basmak** olarak da geçmektedir. **Kara Albıs** ise kara saçlıdır, kara elbiseler giyer, kara renkli bir kadındır⁴⁰. Bu tanım halk inançlarında varlığını tespit ettiğimiz ve “**Kara**” olarak gecen iyeyi hatırlattır.

Sarı Albastı ile ilgili olarak tespiti yapılan **keçi, kedi** ve **tilki** donuna girme inancı bölgede çok yaygındır. Bilhassa gece ıssız yerlerden, mezarlık kenarların yalnız geçen kimselere görüldüğüne inanılır. Çok kere keçi olarak görünmekle birlikte, **çocuk, tabut** şeklinde de görünür, onu yanına veya arabasına alan kimse onun dondan dona girdiğini görür, en son girdiği don çok kere tabuttur. Korkan kişi evine geldiği zaman veya gece bitip sabah ezanları okunmaya, gün ışımaya başladığı zaman o kaybolur. Halk bunu çok kere “**cin**” veya “**bir varlık**” olarak tanımlar. Onun sarı albastı olduğu tanımlaması bölgeden yapılmış derlemelerde rastlanmamıştır. Keza kopuz veya başka bir saz çalıp ilahi okumak suretiyle alınan ciğerin tekrar yerine konulduğu gibi bir bulgu da bölgede ve çalıştığımız diğer bölgelerde tespit edilememiş.

Cinleri ayaklarının ters olduğu inancı varken **Calık (Çalık)** ların bedenlerinin **ters** olduğu ifade edilir.

Kedi ve kedi donuna girme şeklindeki tespitlerden hareketle, kedinin iyeler âleminde yerinin tespitini yapmak şimdilik zordur. **Kara kedinin cin** veya **şeytan** olabileceği inancının yaygınlığı yanı sıra, ilk defa kullanılacak eve kedi sokulur, Böylece onun eve girişi ile evdeki görünmeyen kem güçler def olacaktır. Bu uygulamadan sonra kediye yiyecek verilir. Ayrıca Kedilerin gece yarılarında “ Ya rahim, ya rahim, ya rahim” şeklinde zikrettiği anlatılır.

Ak renk halk inançlarında kutlu kara renk ise kutsuzluğu simgeler. Hakas Türklerinin sonbaharda yapılan **Urun Toy** kutlamalarında hayırların celbi şerlerin def için tabiattan dilekte bulunup **Ak Güvercin** uçururlardı.⁴¹

Kedinin totem bağlantısı Türk kültürü için aranılacak türden değildir. İlkel toplumlarda ondan türediğine inanılan ve kutsal sayılan hayvan anlamına gelirken Türk yaradılış destanları veya ilk ata mitinde kedinin bilinen bir yeri yoktur. Totemizmde kutsal sayılan hayvanlara zarar verilemez iken bunların inananları koruduğuna onların iyiliğine iyiliğini istediklerine inanılır, onların çoğalmaları ve neslinin devam etmesi istenir. Kedinin konumu daha ziyade merhamet acıma inancı içeriklidir. Bununla beraber bir musibetin savılması adına, kötü rüya gören kimse ve ölmüş bir yakını rüyasında gören kimse onun ruhuna Kur’an okurken, Yeni yapılmış eve ilkin kedinin girmesi evde dolaşması sağlanır.⁴² Bu uygulama ile adeta, kedi bir kısım şer varlıkların evden çıkıp gitmesini sağlamış olur. **Kara kedi** ile karşılaşmak, bilhassa gece karşılaşmak istenilmez. Kara kedinin insanın önünden karşıdan karşıya geçmesine uğursuzluk olarak bakılır.

⁴⁰ Deniz Karakurt, a.g.e

⁴¹ Shurubu Kayhan, “Kırgızlar ’da Kız Seçiminden Düğüne Kadar Olan Gelenekleri” **4. Uluslararası Kazan Halk Kültürü Sempozyumu, 29 Eylül 01 Ekim 2016 Kazan-Ankara**

⁴² Metin Özarslan, “Totem Yapmak: Spor Müsabakaları “Futbol Maçları” Örneğinde Uğurla İlgili Kimi Uygulamalar”, **4. Kazan Halk Kültürü Sempozyumu, 29 Eylül-01 Ekim 2016, Kazan-Ankara**

Kara kedinin, Keçinin Anadolu halk inançlarında tuttuğu yer itibariyle konumu çok daha farklıdır. **Kurt Adam**'ın olağanüstü varlıklar arasındaki konumu, Türk halk inançlarındaki kurt kültü itibariyle incelenebilir⁴³. Bize göre Kurt ata miti ile ilişkilendirilmesi mümkün değildir.

Al renk ile Türklerde tarih boyunca bayrak, sancak ve flama renklerinin al oluşu arasında ilişki kuran çalışmalar olduğu bilinmektedir. Bizim kanaatimiz bu rengin milli renk olarak seçilmesi al renk-al ruhu ilişkisinden gelmektedir. Bize göre de ikili konumda olan al rengi hasma karşı korkutucu ve dosta karşı koruyucu özelliğe sahipti. Safavilerin **Kızıl/Al börk** giyinmelerindeki renk seçimleri de tesadüf değildi⁴⁴.

Kara ve Ak iyeleri Türkiye merkezli inceleyen başka çalışmalar da yapılmıştır. Süheyle Sarıtaş, Meral Ozan, Yaşar Kalafat'ın çalışmaları bu türdendir. Çobanoğlu da diğer bir kısım çalışmalarının yanı sıra Memoratlar konulu çalışması münasebetiyle ile bu konuda bilgiler vermiştir. Bölgeden bilhassa, Orta Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu'ya doğru gidildikçe, halk inançlarında yaşadığına inanılan bir **kara iye** vardır. Bu varlık yakalayıp sıkıştırdığı kimseyi sorgularken sorduğu her sorunun cevabının “K” harfi ile başlayacak şekilde verilmesini ister, mesela, “rengin ne” diye sorar, ona “kara”, nerelisin diye sorsa, “Karslı”, “nerden geliyorsun” diye sorsa, “Kamışlık” gibi cevap verilmesi gerektiğine inanılır. Bu kara iyenin isminin **Kara** olarak bilindiği yerler de vardır. Bazı yörelerde de **kara kura, kara-basan, Ağırbasan** ve benzerlerinin kısaltılmış ismi **Kara**'dır⁴⁵.

Kara Kura'ların basmasından kurtulmanın tek yolunun ona yapmasını istenilmeyen davranışı yapmasını söylemektir. Mesela “-git, uzaklaş, beni bırak”, değil de “-iyi ki geldin, gitme kal” gibi sözler söylenilmeli inancı vardır. Ona dua okumak, yalvarmak değil de tersi eylemlerle hitap etmek gerekir⁴⁶. Bu durum halk inanmalarındaki “**ters inanç motifi**” ile ilişkilendirilmektedir. Nitekim mezara konulan eşyalar kırılarak konulurlar. İnanca göre öteki dünyada eylemin tersi olacağı için bu kırılan nesnelere sağlam olarak ulaşılacaktır⁴⁷.

Sungurlu yöresinden tespiti yapılmış bir kara iye de **Uylak** ve ya **Uylah** olarak bilinmektedir. Uylahlar geceleri, kendileri görünmezken insanlara kayıptan gelen bir sesle isimleri ile hitap ederler, onları korkutur, onlarla alay ederler. Bu uygulama **uylama** olarak bilinir⁴⁸.

⁴³ Yaşar Kalafat, “Türk Tefekküründe Kurt Kültü”, **Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu**, 29-30 Eylül 2006 Bursa, www.yasarkalafat.info

⁴⁴ Yaşar Kalafat, “VIII. Atatürk Kongresi –Gence, Şirvan Seyahat Gözlemleri ve Türk Halk İnançları Kültüründe Kızıl'ın Mitolojik İçeriği 1-2”, **Serhat Kültür Tarih Kültür Haber Dergisi**, Eylül-Ekim 2016 s. 42-44 ve Kasım Aralık 2016, s. 42-44

⁴⁵ Yaşar Kalafat, “Doğu Anadolu'da Kara İyeler ve Onlara Dair Halk İnançları”, **Cihat Özönder Armağanı**, Ed. Hayati Beşirli, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 175-202

⁴⁶ Yaşar Kalafat, **a.g.e.**

⁴⁷ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Türk Kültüründe Ocaklık (Ankara/Karaali ve Civarındaki Ocaklar)”, **4. Kazan Halk Kültürü Sempozyumu**, 29 Eylül-01 Ekim 2016, **Kazan-Ankara**

⁴⁸ İsmail Uçakçı, Sungurlu, **Yerköy Delice, Keskin, Kızılırmak, Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, 2003, s. 21

Ankara-Karaali ve civarında ölüm habercisi olduğuna inanılan durumlar arasında, rüyada evin önüne **kazan** konulmuş olması gibi hallerin yanısıra kişi, “-Beni çağırıyorlar, **gaipten sesler** alıyorum” da demeye başlar⁴⁹. Bu varlık **Yol Azdıran** olarak bilinen varlık ile aynı değilse de aralarında ortaklıkları çoktur.⁵⁰

Gaipten ve gelecekte haber vermek, Ateşe hükmetmek, sihir ve büyü yapmak, tabiat kuvvetlerine hâkim olmak, kadın erkek aynı ayinde yer alabilmek Türklerin eski inançlarında yer alıp devam eden halk inançlarından⁵¹.

Yusufeli halk inanmalarında Meşe Adamı diye bilinen bir varlık vardır. **Meşe Adamı**’nın belden yukarısı insan, belden aşağısı **kurt**, **ayı** veya **maymun** olabilmektedir. Bu varlığın olağanüstü taklit gücü vardır. Bu varlığa **Germekoçi** de denilmektedir⁵². Güney Azerbaycan’dan yapılmış al karısı tespitinde de taklit yapma vardır.

Bitlis’in Rojkan aşiretinde ses taklidi yapan insanları aldatan bir varlığın mevcudiyetine inanılır. Bu ruhun ismi **Miri Sevi/Gece Adamı** olarak bilinir⁵³.

Ardanuç’un Ovacık köyünde, dikenli bölgelerde, yeraltında küçük kapılı evlerde yaşayan ve geceleri sesleri ve ışıkları görülen **İt Ağzılılar** olarak bilinen canlıların yaşadıklarına inanılır.⁵⁴

Karabasan Anadolu’da genellikle erkek görünümündedir. Bazen de bir gölge veya **kedi** görünümünde sahneye çıkar. Uyuyan insanların üzerine süzülerek, bunların nefes almalarını önler. Sol elinin avuç içerisinde **üç delikten** basılan insanların nefes alabildiklerine inanılır⁵⁵. Bazı bulgulara göre bu delik bir tane ve tam avucunun ortasındadır.

Karakura ile Karabasan bazı hallerde eş anlamda kullanılır. Bize göre karabasanın Al Karısı ile de aynı anlamda kullanılırken bir karıştırma yaşanmaktadır. Zira karabasan erkekleri de basabilir ve basma işlemi için geceyi de beklemez. Onun basma olayı çok kere insanların yorgunluk halleri, ağır yemek yiyip hemen uykuya dalmaları anlarına rastlar. Karabasan çocuk kaçırma ve ciğerini yeme gibi uygulamaları pek duyulmamıştır.

Sivas’ta erkeklere musallat olan bir kara iye de karakuladır. Burada **dul kadın**lara saldıran ise Karabasan’dır. Yörede bu iyenin diğer isimleri **Varahda, Kara**

⁴⁹ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Türk Kültüründe Ocaklık (Ankara/Karaali ve Civarındaki Ocaklar),”, **4. Kazan Halk Kültürü Sempozyumu, 29 Eylül-01 Ekim 2016, Kazan-Ankara**

⁵⁰ Yaşar Kalafat, “Halk İnançları Mitoloji Güzergâhında Memoratlar Dosyası 1” **Hoca Ahmet Yesevi’den Mehmet Fuat Köprülüye Türk Fikir Hayatı Sempozyumu, 14-16 Ekim 2016, Eskişehir** (iptal edildi)

⁵¹ Satı Kumartaşlıoğlu, “Ahmet Yesevi Hakkında Anlatılan Menkıbelerde İslam Öncesi İnanç Motifleri”, ”, **4. Kazan Halk Kültürü Sempozyumu, 29 Eylül-01 Ekim 2016, Kazan-Ankara**

⁵² Yaşar Kalafat, “Karşılaştırmalı Yusufeli Halk İnançları”, **Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnançları**, Ankara, 2011, s. 85-114

⁵³ Yaşar Kalafat, “Karşılaştırmalı Bitlis Malamürsel/Mürsel Aşireti Halk İnançları”, **Ahlat’ın Sesi, Temmuz, Ağustos, Eylül 2016, www.yasarkalafat.info**

⁵⁴ Yaşar Kalafat, “Karşılaştırmalı Yusufeli Halk İnançları”, **Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnançları**, Ankara, 2011, s. 85-114

⁵⁵ Yaşar Kalafat, “Yatak ve Yorgan Etrafında Gelişmiş Halk İnançları”, **a.g.e**

Oda, Ankebut ve Al basmasıdır. Kars'ta **Karakura** ile ilgili anlatılar karabasan-dan farklı değildir.

Bekdik/Beydili Türkmenlerinde **Davara** denilen bir **cin** vardır. Bunun bas-masına **Enkebit basması** denir. İnanca göre bu varlık insanları uyarmak için Tanrı tarafından gönderilmiştir. **Enkebit**'in avucunun içi delikti ve beher elinde **yirmi parmağı** vardır. Ayrıca her ayağında parmak görünümünde **yedi parmağı** vardır. Geceleri gözleri kapalı olarak dolaştığından, onu gece görenler gözlerinin içini göremezler. Bastığı kimsenin dile bağlanır ve basılan kimse besmele bile getiremez. **Kocakarı**'ları sevmeyen Davara sadece **sarhoşlardan** ve **delilerden** korkar. Daha ziyade eşi ile geçinemeyen genç kadınları basar. Enkebit tarafından basılan kimse rüyasından uyanamaz. Akşamın dar vaktinde uyuyan kimse “ Beni Enkebit bastı” der⁵⁶.

Tespitin Dul Kadın boyutu üzerinde durulabilir. Biz kişiöglü konulu çalışmamızda halk inançlarımız arasında **dul kadının** kutsuz olduğu inancının izlerini bulmuştuk⁵⁷. Albısların evlenmemiş kızlar olduğu, Yakut Türkleri halk inanmalarında bunların insanların ruhlarını, kutlarını aldıkları inancı bir arada düşünülünce, bir kısım Kara iyeler ile insanlar arasındaki cinsi ilişkide, ilişkinin buluş çağına yeni girmiş kimselerle oluşu ve evli veya bekâr olma faktörü, bu arada; dul olmanın da bir faktör olduğunu görebiliyoruz. Bir kısım kara iyelerin ‘evlilik dışı ilişkilerden olduğu inanc’ı da, bu kapsamda ele alınabilir.

Dul kadına bir anlamda adeta kutsuz nazarı ile bakılmasına, Uygur halk inançlarında bu hanımların **Yada Taşı**’na el dokundurulması halinde, Yada’nın yağmur yağdırma gücünün yitireceği de örnek teşkil edebilir⁵⁸.

Güney Azerbaycan Türk düğünlerinde geline yenge olarak seçilen hanım **kısır hanım** olmamalı⁵⁹ Bu bulgu da bize göre kişiöglü kültü kapsamında anlamlandırılabilir. Dul kadında olduğu gibi, halk inançlarında bebeziksiz kadında da bir **kut-suzluk** aranır.

Harput’ta **Kamos**’a ya da **Karakura**’ya atfedilen yatmakta olan insanın üzerine çullanıp onu nefessiz bırakma özelliğe sahip kötü varlık, Doğu Karadeniz’de **Kara Kancoloz** olarak da bilinir. Karabasan’a Malatya’da/**Gıbilik/Hıbilik**, Bingöl’de **Kapoz**, Adana’da **Kâbus**, **Abdülmay**, Doğu Karadenizde **Kırım Cazısı**, **Mayısa**, **Hobur-Ubur**, **Dağ Adamı**, **Çıka**, **Davaro/Ağırbasan**, aynı yaratık Hendek’te **Karabasan**, **Congul**, **Congolos** gibi isimlerle adlandırılır.⁶⁰ Yusufeli halk

⁵⁶ Yaşar Kalafat, “Orta Doğu Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Dişi İyeler”, **Türk Kültürlü Halkların Halk İnançlarında -Geçmişten Günümüze- Kişioğlu**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015, s. 161-187

⁵⁷ Yaşar Kalafat, “Türk Kültür Coğrafyasında Dul Karı Kültü”, **Lokman Hekim Jurnal**, S. 2002/1 s. 7-8; **Aşiretlerimizde Mitolojik Bulgular**, Beriakn yayınevi, Ankara, 2002 s. 67-76

⁵⁸ Adem Öger, “Uygur Türklerinde Yağmur Yağdırma Törenleri ve Yada Taşı”, **4. Kazan Halk Kültürü Sempozyumu, 29 Eylül-01 Ekim 2016, Kazan-Ankara**

⁵⁹ Elnaz Serdarinia, “İran Azerbaycan’ında Geçiş Döneminin Vasıtaları”, **4. Kazan Halk Kültürü Sempozyumu, 29 Eylül-01 Ekim 2016, Kazan-Ankara**

⁶⁰ Esma Şimşek, “Hendek Efsaneleri üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu 2006**, Yaşar Kalafat, “Yatak ve Yorgan Etrafında Gelişmiş Halk İnançları”, (...)

inançlarında **Koncolos** olarak bilinen kara iye bebeklerin ciğerlerini yemesi ile bilinir.⁶¹

Pınar Fedakâr anılan çalışmasında, Al Karısı, kara kızlar ve cadı gibi demonik tipleri, anne arketipi/ilk örneği çevresinde ele alıp, arketipin iyi ve kötü özelliklerinin bütünlüğünü ortaya koymaktadır.⁶²

Yusufeli’nde varlığına inanılan bir varlık da **Cazı**’dır. Cazı’nın isimleri **Örümcek**’ veya **Poçikli**’dir. Bu varlık lohusa hanımlara musallat olur. Parmak büyüklüğünde kuyruklu olduğuna inanılan bu varlık anne ve bebeğinin ciğerini yediğine inanılır. Kendisinden şüphelenilen kimse suya sokulur, kuyruğu tespit edilerek tanınması yoluna gidilir. Bu varlığın insan gözlerine benzeyen gözleri vardır. Bunların geleceği tahmin ettiklerine inanılır. Bunlardan bir kısmının insanları öldürdüğüne ve bir kısmının da öldürmediğine inanılır. Can alacak cazının, can almadan evvel **kuyruğunun** sızladığına inanılır. Cazının insanları öldürme şekli boğarak, kanını emerek, ciğerini yiyerek olduğuna inanılır. **Cazı**’yı dövecek veya öldürecek kimsenin başarı olması için onun en son hangi şekle girdiğini bilmesi gerektiğine inanılır. Cazı da dondan dona girebilen bir varlıktır.⁶³

Don ve âlem değişme, dondan dona girebilme, yaratılıştan bu özelliklere sahip olabilme veya bir kısım ceht ile bu farklı yapılanma özelliklerini edinebilme, anılan çalışmada belirtildiği gibi “**zuhur**”, “**devriye**” ve **arkatip** kavramları ile ilgili olmalı

Al karısı karşılığı olmasa da doğu Anadolu’nun kuzeyine Kuzey doğu Anadolu’ya doğru gidildikçe bir **cazı**, **cadı kültü** vardır. Cadı, Erlik ile ilişkilendirilmiş dişi olduğu kabul edilen bir varlıktır. **Hortlayabilen**, ölüleri yiyen, evlere ocak bacalarından giren, bindiği **süpürge** ile uçabilen, çirkin ve yaşlı bir kadın olarak bilinmektedir.

Bitlis’te Anadili Arapça olan Sego aşiretinde uyuyan kimseyi **al/hal** basmasın diye onun yatağının altına **Gevşen** koyulur.⁶⁴

Ahlat’ta, loğusa hanım aynaya bakmaz. Zira “40 gün cinler loğusanın başına tebelleş olurlar” inancı vardır. **Aynaya** bakması halinde **cinler** Deniz Karısı loğusanın ciğerini yiyebilirler. Halk inançlarında **al karısı** ile **cin** eş anlamda anlaşılır. Al Karısı, Behranlı Aşiretinde **Şıvat** Olarak bilinir. Ahlat’ta ayrıca, bir de **Şubat Karısı** inancı vardır. Şubat ayında görünür ve şubat ayında doğum yapan kadınların ciğerini yiyen varlığın bu olduğuna inanılır. Şubat Karısını sadece loğusa kadın görebilir. Onun diğer ismi **Deniz Karısı**’dır. Bu iyenin erkek attan korktuğuna ve sadece ona görüldüğüne inanılır.

Mürsel aşireti halk inançlarında, bölgede çok bilinen bir inanç yaşamaktadır. Bu inancın Ahlat varyantını tespit etmiştik⁶⁵. İnanca göre Şubat ayında **Subatu**

⁶¹ Yaşar Kalafat, “Karşılaştırmalı Yusufeli Halk İnançları”, Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnançları, Ankara, 2011, s. 85-114

⁶² Pınar Fedakâr, a.g.m.

⁶³ Yaşar Kalafat, “Karşılaştırmalı Yusufeli Halk İnançları”, Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnançları, Ankara, 2011, s. 85-114

⁶⁴ Yaşar Kalafat, “Yatak ve Yorgan Etrafında Gelişmiş Halk İnançları”, a.g.e

⁶⁵ Yaşar Kalafat, Ahlatşahlar’dan Günümüze Bitlis ve Çevresinde Halk İnançları, Berikan yayınevi, Ankara, 209

olarak bilinen yaşlı bir kadın bir yerlerden çıkıp gelir, peyda olur. **Ayakları ters** olan bu kadın insanları onların tanıdıkları bir **sesle** çağırır. Çağrılan kimse Subatu ile birlikte bulundukları yeri terk eder ortadan kaybolur, çok kere çocukları da Subatu tesirine alır ve tesire alınanların akıbetleri meçhuldür. Subatu aynı yöntemle kırklı kadına da sokulur, birlikte kaybolurlar. Sonra kırklı kadın geri dönmez, kırk-lının ciğerini yediğine inanılır. Subatu'nun 1 metreden uzun göğüsleri vardır⁶⁶.

Subatu'dan korunmanın yollarından birisi de onu esir almaktır. Bunun için onu yakalayıp yakasına **iğne** takılması gerekir. Bir diğer korunma şekli de dua etmek, dua okumaktır⁶⁷.

Müsibyan, Kandıra çevresindeki Manav Türkmenlerinde bebekleri boğdu-ğuna inanılan bir kara iyedir.⁶⁸

Basma fiili halk inançlarında, mitolojik izahlarda gücünün altına alma, tesir-siz hale getirme, üstün duruma gelme anlamında kullanılır. Kırklı kadınların ve çocukların basması- basılması bu türdendir. Keza kırklı anneyi yeni kesilmiş hay-van eti ile ilgili hayvan, yeni toplanılmış meyve münasebetiyle ilgili ağaç, yeni ölmüş kimse münasebetiyle ölünün kırkı basabilir. Karabasan ismi bu veriden ha-reketle incelenince, iyenin isminin **kara** olduğu anlaşılabilir. Albastı/Alkarısı ad-landırmasını bu çıkış noktasından hareketle irdelenince albastı, alkarısı tarafından basılan anlamında olmalı.

Al Karısı için belirlenen kırk günlük koruma amaçlı bekleme suresi çeşitli basılmalardan korunmak için belirlenmiş bir süredir. Bu noktada basılma türlerinin hemen hepsi için belirlenmiş korunma sureleri, koruyucular ve zararlarından kur-tulma yöntemleri adeta ortaktır. Hal bu olunca genel koruyucular, iyileştirme süre-lerinin aynı olduğundan yola çıkarılarak tanımlama yapılabilir. **Sarımsak, soğan** ve benzeri mikrop öldürücü özellikleri de bilinen **turp, şalgam** gibi bazı sebzelerin ortak koruyucu olmaları dikkate alınabilir. Diyarbakır ve güneyinde Erbil ve çevre-sinde, kırklı çocuğu şer güçlerden korumak için ipe takılan sarımsaklardan yapılan **Sarımsak kolye**, çocuğun boynuna kakılır⁶⁹. **Üzerlikler ve süpürge**, bu arada **ay-nalı süpürgeler**, ve yalnız başına ayna koruyucu özelliğe sahiptir. Aynanın kırkı çıkmamış kadın ve bilhassa çocuklara gösterilmemesi ile kara iyelere karşı koruyu-cu olma özelliği arasında bir bağ mı vardır? Zira **aynalar** cenaze evleri ve Kur'an-ı Kerim okunan evlerde de kapatılırlar. Al Karısı'ndan korunmak için süpürge-nin gücünden yararlanma inancı Anadolu'nun birçok yerinde, Diyarbakır ve çevresinde ayrıca Doğu Karadeniz bölgesinde de vardır⁷⁰. Hakkârî'de, Al basmasın diye, yor-

⁶⁶ Kaynak Kişi; Ali Keleş Erat, 61 yaşında, tahsilsiz, büyük dedesi Yezidi inançlı iken, aile ha-len Şafii inançlıdır.

⁶⁷ Kaynak Kişi; Ali Keleş Erat,

⁶⁸ Işıl Altun, **Kandıra Türkmenlerinde Doğum Evlenme ve Ölüm**, İzmir, 2004, s.110

⁶⁹ Yaşar Kalafat, "Balıkesir ve Yöresi Türk Halk İnançlarında Astral Boyut-Memoratlar1" **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarihi Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, 20-22 Ekim 2016 Balıkesir** (İptal edilmiştir) www.yasarkalafat.infpo

⁷⁰ Yaşar Kalafat, "Balıkesir ve Yöresi Türk Halk İnançlarında Astral Boyut-Memoratlar1" **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarihi Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, 20-22 Ekim 2016 Balıkesir** (İptal edilmiştir) www.yasarkalafat.infp

gana **iğne** batırılır. Ayrıca, loğusa yatağının yanına, kırkı çıkıncaya kadar **süpürge** bırakılır⁷¹.

Trabzon ve çevresinde Kırklı kadının odasına kem güçlerden korunması için kibrit ve süpürge koyulur, bebekler odalarında yalnız bırakılmaz bırakılacak olur ise yanlarına süpürge konur.⁷²

Bu yörede kırklı kadının korunması için başucuna bıçak ve soğan bırakılır. Bazı yörelerde de başucuna konulan kırmızı soğan lohusalığın bitiminde kapının eşiğinde ezilir⁷³

Erzurum ve Erzincan'da geceleri ahırda bağlı atları binen varlığa **al karışı** denir. Ağrı, Van, Hakkâri, Muş, Malatya ve Diyarbakır'da ağıl, samanlık, su kenarları gibi yerleri ayrıca vıran ve ıssız yerleri kendisine mesken tuttuğuna inanılır. Atları binen onların yerlerini ören bağlı atları binerek terleten, yakalanması için atın sırtına zift sürülen varlığın bazı yerlerde ismi **al karısı** ve bazı yerlerde de **at bilen cindir**. Bitlis'te bu iyenin ismi **Su perisi** olarak da geçer. Elazığ, Ağrı ve Diyarbakır'da "bu iye sadece basacağı kimsenin gözüne görünür", inancı vardır. Harput'ta loğusanın yattığı yatağın etrafı **Öreken** denilen **keçi** kılından yapılmış bir urgan ile çevrilir. Bazı yörelerde bu sınır belirleme **Al urgan** veya **Al kurdele** ile yapılır. Diyarbakır yöresinde de **erkek at** al Karısına karşı koruyucular arasında kabul edilir. Bitlis ve Muş çevresinde doğum esnasında eşiğin önünde **erkek at** kişnetilir.

Hasanan aşiretinde de "**at binen Cin**" inancı vardır. **Meryaman** olarak bilinen bu varlık ahırdaki atları binmekte, terletmekte, yelelerini örmekte, yakalanıp giysisine iğne batırınca esir alınabilmekte, eli bereketli ve becerikli bir esir olarak insanlar tarafından çalıştırılmakta, iğnesi çıkarılınca özgürlüğüne kavuşmakta, kendi âlemine dönünce özeleştiri vermekte ikna edemez ise ceza olarak hemcinsleri tarafında öldürülmektedir.⁷⁴

Ardanuç-Kirazlı Mahallesi'ndeki **Peri Kızları** olarak bilinen varlıkların, bu bölgede varlığına inanılan **İt Ağızlılar** olarak bilinen varlıkların özellikleri çok benzeşirler. Bunların geceleri **düğün** yaptıklarına inanılır.⁷⁵

Cinlerin geceleri düğün yaptıkları, çalkı çalıp oynayıp eğlendikleri inancı Kars, Iğdır, Ardahan, Erzurum, Ağrı, Bitlis ve Diyarbakır'da da vardır. Anadolu'nun birçok yerinde bazı mezarlardan geceleri yakamoz gibi yanıp sönen ışıkların gelmesi, oralarda **cinlerin** olduğu şeklinde açıklanır. **Nurlu kabirler** olarak bilinen ve kutlu gecelerde ışıklandığına inanılan mezarlar ile bunlar farklıdır. Halk İnançlarındaki **Peri**, **Su perisi**, **imanlı cin**, **imansız cin** tanımları ile **ak iye**, **kara iye** tanımlarının kapsamı karşılaştırmalı olarak çalışmadan bu kargaşanın altından çıkmak kolay değildir.

⁷¹ Yaşar Kalafat, "Ahmet Yesevi'den Günümüze Anadolu ve Aras Vadisi Türk İslam Kültür Coğrafyasında Memoratlar", **Uluslararası Ahmet Yesevi'den Günümüze Türkler ve İslamiyet Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Kasım 2015, Konya** (İptal edildi) www.yasarrkalafat.info

⁷² Haydar Gedikoğlu, **Trabzon Folkloru**, Trabzon Valiliği 20 16, s.442-452

⁷³ Haydar Gedikoğlu, **a.g.ş.**

⁷⁴ Kaynak kişi, **a.g.ş.**

⁷⁵ Yaşar Kalafat, "**Karşılaştırmalı Yusufeli Halk İnançları**", **Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnançları**, Ankara, 2011, s. 85-114

İslami terminoloji ile halk inançlarında varlığını sürdüren ve eski inanç sistemleri ile ilişkilendirilen varlıkların tanımlanmasında ak iyelere, **melek** ve kara iyelere **cin** veya **şeytan** geçici tanımlaması yapılır. Halk anlatılarında yer alan peri veya su perisi varlığını sürdüren ve fakat halk inanmaları sisteminde bulunduğu yerin diğer varlıklarla birlikte izahı yapılamayan bir varlıktır. Periler bir cin türü müdürler? Öyle olduklarını açıklayan kaynaklar da vardır. Yaşayan halk inançları çalışmalarında mitolojik tanımlarla dini tanımlar arasında bocalamadan kurtarmak zarureti vardır.

Edige Destanında Edige Hanın Dünyaya gelişi ve hayatta kalışı açısından olağanüstü bir soyağacı ile karşımıza çıkar. Dip Atası, Baba Tükleş veli veya evliya tipidir. Bu daha doğrusu, o eski Türk destanlarında sıkça görülen bir özellik ile dünyaya gelmiştir. Anası peri kızıdır. Bu tür kahramanlara olağanüstü yeteneklerinden dolayı eski Türk hikâye metinlerinde **perizat** sıfatı verildiği de bilinen bir husustur⁷⁶.

Bu, **demonolojik varlıklar** olarak bilinen olağanüstü yaratıklar çeşitli özellikleri ile insanlardan ayrılırken insanlar üzerinde korku, ürperti ve hayret uyandırır. Kelimenin kökünün **demon** oluşu ve Yunanca ve **şeytan** anlamına gelişi bunlardan bahsederken şeytandan bahsetmiş olacağız. Şeytanın da cinler taifesinden oluşu, şeytanla ilgili inançları da bu kapsamda almayı gerektirecektir. Bu arada bir kısım tasavvuf ehlinin kanaati bu tür bulguların cinler merkezli olduğu şeklindedir. “Dinler bilimi kapsamında incelenen bu kelime özellikle Hristiyan toplumlarında korkulan her türlü yaratığın karşılığıdır. Bu yaratıklar **cadılar, canavarlar, devler ejderhalar cinler, periler, şeytanlar, vampirler, kurt adamlar** ve her türlü olağanüstü yaratıklardır.”⁷⁷

Kara iyelerin, görünmeyen şer güçlerin, **cin** türü varlıkların gürültüden, **tok sest**ten rahatsız oldukları, kaçtıkları, öldükleri inancı çok yaygındır. Tahtaya vurularak “**şeytan kulağına kurşun**” denilmesi, ay veya güneş tutulduğunda onu kurtarmak için teneke çalıp silah atılması, gelin yeni evinin eşliğinden girmeden evvel onun ayağını basarak, kırılınca ses çıkarak tabak türü bir şeyi kırması, bu tür varlıkların zararından korunmak amaçlıdır.

Al Karısı’nın koruyucu gücü anlatılırken, onun, esir edilip bir süre kaldığı evde ona ait olan eşyaların mesela eşarbi, mendili veya elini sürdüğü ona ait herhangi bir şey itina ile saklanır. Bu eşyanın bulunduğu yere nesiller boyu herhangi bir al karısının zarar veremeyeceğine, doğumlarının normal olacağına inanılır. Doğum yapacak kimseler, bir süre için alın dokunduğu o eşyayı evlerine götürürler. Bu eşyanın bulunduğu yer veya al karısının bir süre saklandığı ev **Al Ocağı** olarak bilinir. Al karısının zararından mustarip olan kadınlar, şifa için bu ocağa gelirler. Al Ocakları çok kere bu şekilde oluşurlar ve ak ve kara özelliğini, iki yönlü kendi

⁷⁶ Yaşar Kalafat “Edige Destanında Olağanüstü Tipler” Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’a Armağan, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırma Dergisi, Bahar 2003 S. 13 s. 345–353

⁷⁷ Zühre Çetin, “Kırkız Kazak Destanlarında Olağanüstü Yaratıklar ve Mitolojik Kökenleri”, 4. Kazan Halk Kültürü Sempozyumu, 29 Eylül-01 Ekim 2016, Kazan-Ankara

içinde sergilerler. Esasen **Umay Ana** gibi ak iyi özellikli iyeler de kara iye özelliği de arz edebilirler.⁷⁸

Al ruhu esareti süresince esir alanına, onun hanesine biteviye bereket getirir. Azat olduğu zaman” dolsun taşmasın, eksik olmasın yiyen doymasın” veya “elimin değdiği yere yedi kuşak bizden zarar gelmesin” der. Veya “Bu özellikli dua, alkış ile kargışı bir arada içerir”⁷⁹.

Yakasına iğne batırılarak esir alınan Al Kızına sadakatının sağlanması için, “Kanımızın, suyumuzun, sütümüzün ve külümüzün karıştığına (her şeye), çaputumuzun düştüğüne (her yere), el verdiğimizize, kısaca bu evden bez parçası verdiğimiz herkese zarar vermeyeceğine yarar vereceğime, tövbe mi, tövbe mi, tövbe mi” şeklinde üç defa yenim ettirilir.⁸⁰

Bölgedeki Al Ocaklarından **Karaman Salur köyü Al Ocağı, Sivas Al Ocağı, Malatya Al Ocağı, Diyarbakır Al Ocağı** ve diğerleri sayılabilmektedir.

Diyarbakır ve çevresinde tespiti yapılabilen kara iyelerden birisinin **evlilik dışı bekâr kızlardan** türediğine dair bir bilgiye rastlanılamamıştır. Bu tespit ile ilk defa karşılaşmıştır. Edige Hanın annesinin **perizat** oluşu bu bulgu ile ilişkilendirilebilir.

Al karısı tanımlarından birisine göre o zenci suratlı, kalın dudaklı, karmakarışık uzun saçlı, kazma dişli, bir zebanidir. Çocuğun ve annesinin düşmanı olan al karısı ilkin çocuğu sonra annesini öldürür. Bunun için ansızın lohusanın üzerine saldırır ve çöker kadın takatsiz kalır. Korunmak için kadının başına yorgan iğnesi takılır ve çörek otu yakılır yataklarının başına Kur'an-ı Kerim asılır o yalnız bırakılmaz.⁸¹

Ebeye yapılan ödemeğe **göbek akçası** denir. Loğusa şekerinin rengi **al/kırmızıdır**⁸².

İncelemesi yapılan Anadolu ve Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında al rengin koruyuculuğu, doğum evvelinden başlar, doğum esnasında devam eder, **kızamık** gibi hastalıklarda da koruyuculuğu görülür, sünnet takımlarında, asker kınalarında, kına geceleri, gelinliklerde varlığını sürdürür. Keza ölüm anı ve ölümden sonra evlenmeden ölmüş bekâr kız tabutlarında, mezar taşlarında, kutsal türbe taşlarında, kutlu ağaçlarda da varlığını sürdürür.⁸³

Ateşin, alevin aklayıcı, paklayıcı özelliğinin olduğuna dair inanç, ateş kültürünün asli parçalarıdır. Aras vadisi Kars ve dolaylarında nevrut kutlamalarında ateşin üzerinden atlanırken;

⁷⁸Yaşar Kalafat, Kazan Çevresi İzleri İle Türk Mitolojisinde Umay”, **Kültür Evreni**, S.22 Sonbahar, 2014,s.29-44

⁷⁹ Yaşar Kalafat, “Akşehir Örneklemeleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/Ateş/Ocak İyesi”, **Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları Kodlar-Kültür 1**, Ankara, 2009, Berikan Yayınevi, s. 13-43

⁸⁰ Yaşar Kalafat, a.g.e. a..g..y.

⁸¹Vehbi Cem Aşkun, **Sivas Folkloru I-II**, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas, 2006 S. 70

⁸² Vehbi Cem Aşkun, **Sivas Folkloru I-II**, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas, 2006 S 80

⁸³ Yaşar Kalafat, “ VIII. Atatürk Kongresi –Gence, Şirvan Seyahat Gözlemleri ve Türk Halk İnançları Kültüründe Kızıl'ın Mitolojik İçeriği 1-2”, **Serhat Kültür Tarih Kültür Haber Dergisi**, Eylül-Ekim 2016 s. 42-44 ve Kasım Aralık 2016, s. 42-44

“Ağırlığım uğruluğum dökülsün, Oda düşüp kül olsun, Ateş olsun saçılısın” türünden tekerlemeler söylenirdi.

Atlı Sarı Albastı, tanımlaması bize, dağ başları, kayalık ıssız yerler varlığı ifade edilen **Ovoo/Oboo**’ları ve **Yol İyesi**’ni ve **Boz Atlı Hızır** tanımlamasına çağırım yaptı.⁸⁴

Al Ruhü-Al İlahi bağlantısı konusunda Özkul Çobanoğlu’nun ayrıntılı bir çalışması olduğu bilinmektedir.⁸⁵

Güney Azerbaycan’dan yapılmış al karısının al ocağı olduğunu gösteren bir tespitte,

“Bir gün bahçesinde çalışırken bir çiftçi yanında bir kadın görür Kadın kişinin bütün hareketlerini yansıtmakta **taklit** etmektedir. Durumu gözleyen çiftçi kendi el ve ayaklarını bağlar, kadın da onun gibi kendi el ve ayaklarını bağlar. Çiftçi yanındaki **demir orakla** kendi el ve ayaklarının ipini kesip el ve ayaklarını açar. Çiftçi kadının demirden kaçındığını, el ve ayaklarının ipini kesmede demiri kullanmadığı için başarılı olamadığını anlar. Bunun üzerine çiftçi, yakasındaki **demir saçağı/kilitli iğneyi** çıkarıp kadının yakasına takar, çiftçi, artık onu esir etmiştir.

Çiftçi kadını evine götürüp onunla evlenir, bu evlilikten bir çocukları olur. Elinden her iş gelen kadına ağır işler yaptırılır ve yemeklerde ona kullanabileceği bir kaşık da verilmez. Kadın bunlara hiç itiraz etmez. Onun bir tek isteği vardır o da körpe yavrusunun beşiğinin altının süpürülmemesidir. Süpürülmesi, çöplere **süpürge** dokundurulması halinde bebeği ölecektir. Aradan zaman geçer çiftçinin diğer eşi birikmiş zibilden rahatsız olur ve beşiğin altını da süpürüp çöpleri atar. Böylece kadının bebeği ölür.

Bu esnada bebeğin annesi dışarda çalışmaktadır. Körpesinin öldüğünü hissederek ve eve gelir. Ev halkını toplar onlara “körpenin altının temizlenmemesi gerektiğini, temizlenmesi halinde öleceğini size söylemiştim”, der. Sonra evden yemeniler toplayıp çeşme başına gider. Topladığı yemenileri çeşme başındaki çocuklara verip yakasındaki iğnenin çıkarılmasını sağlar.

Özgür olan kadın, eve son defa gelip, bacadan içeri kafasını sokar ve ev halkına, “Siz benim yakama sancak/kilitli iğne takıp kendinize kul ettiniz. Beni kullanmayacağımı bildiğiniz halde yemeklerde demir kaşık verip beni zora soktunuz, Körpemin altını temizleyip onu öldürdünüz. Şimdi gidiyorum. Ancak bunu bilin ki, nesiller boyu eviniz hep zibilli kalacak. Bana kaşıksız yemek yedirdiniz, kaşıktan azlık/yiyecek sıkıntısı göreceksiniz, Sizin **tuz ekmeğinizi** yediğim için hiçbir zaman zahı /yeni doğum yapmış kadınıız ölmeyecek. Onun sırrını ben biliyorum. Sizinle yaşadığım sürece bana hiçbir şey sorup öğrenmek istemediniz, şimdi de ben söylemiyorum.”⁸⁶ Der oradan uzaklaşır ve bir daha görülmez.

⁸⁴ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 2010

⁸⁵ Özkul Çobanoğlu **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Akçağ, Ankara, 2003

⁸⁶ Özkul Çobanoğlu, **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Akçağ, Ankara, 2003

Güney Azerbaycan Türk halk inançlarında **Al karısı/Hal karısı** ile ilgili olan inançlar, Al karısının yakasına iğne takılarak esir alınması, elinin çok bereketli olması ve kendisinin çok hamarat olması, yakasından iğnenin çıkarılması ile özgür kalması, esaretten kurtulduğu zaman kendisine onu esir alan insanoğlu tarafından sorulmayanların pişmanlığını duyurması, bazı olumlu ve olumsuz izler bıraktığı gibi hususlar bu konuda Anadolu Türk kültür coğrafyasından bilinenlerle ile tamamen aynıdır.

İnsanoğlu ile bu tür varlıklardan **cin** olarak bilinenler evlenebilmektedirler. Ancak Al karısının evlenmesi ve çocuk sahibi olması örneği ilktir.

Keza al karısından korunmak için demir ve demirden yapılmış eşyalardan da yararlanıldığı biliniyordu ve fakat demirden koktuğu tespiti de ilk defa yapılmış oldu.

Bu tür varlıkların insanları taklit ederek çıldırttığı inancı da bilinirken bu bulguda Al Karısından hareketle çok net olarak bu özellik anlatılmaktadır.

Onu cezalandırmak isteyenlerin ona yemek kaşığı vermediği tespiti de yenidir.

Süpürge, zibil, süpürme saati ve süpürme yönü ile çalışmaların varlığı bilinmekteydi. Süpürge'nin insana dokunmasının şer getireceği, kurtulmak için süpürgeye **"tu tu tu"** yapılması gerektiği de bilinmekte idi⁸⁷.

Al karısının çöpe önem verdiği ve zibilin atılması, zibile **süpürge**nin dokundurulması halinde bebeğinin öleceği, bulgusu çok yenidir. Bu bulgu süpürge ile ilgili inançların anlamlandırılmalarında yardımcı olabilir kanaatindeyiz.

Al karısının yakasından iğnenin çıkarılmasından sonraki gelişme de, bu derece ayrıntılı ilk defa anlatılmıştır.⁸⁸

SONUÇ:

Sona varılırken Al ruhu münasebetiyle tespiti yapılan antropomorfik varlıkların tespitleri yapılmaya çalışılırken özellikleri hepsinde ortak olmamakla beraber şöyle sıralanabilir;

Korunma şekilleri

-Demir ve demirden yapılmış nesneler onlardan korunmanın yollarındandır, demirden sakınılmaktadırlar.

-Onlardan korunmada sarımsak, soğan ve benzeri özel kokulu sebzeler de önem arz etmektedirler.

-Bir kısmı erkek attan ve onun kişnemesinden korkmaktadır.

-Büyük bir kısmı üzerlik ve daha ziyade süpürge'den ve bilhassa aynalı süpürge'den kaçınmaktadır.

-Çok kere etkinliklerini gece gösterirler, ışıktan ve aydınlıktan kaçınırlar.

⁸⁷ Yaşar Kalafat, "Gök Tanrı İnancından Günümüze Kadar Efsunlama "Tu-Tu-Tu'lama Uygulamaları" II.Uluslararası Karacaoğlu ve Çukurova Halk Kültürü Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 20-24 Kasım 1991, Adana, Çukurova Üniversitesi yayınları, Adana, 1993, s. 271-286

⁸⁸ Yaşar Kalafat, "İran Türkolojisi'nde Halk Bilimi Çalışmaları ve Genel Türkoloji İçerisindeki Yeri", IV. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, 29 Eylül 01 Ekim, 2016, Kazan-Ankara

- Tok sesten, kalabalıktan kaçınırlar, sapa sessiz yerleri harabeleri seçerler,
- Su kenarlarını mekân tutarlar,
- Daha ziyade zayıf insanlara veya insanların zayıf anlarında etkili olurlar,
- Çeşitli Silahlar,
- Kur'an-ı Kerim, ayetler,
- Erkek giysileri,
- Al ve Sarılık Ocakları gibi şifa umulan ocaklar,
- Al ve Sarı gibi renklerdir.

Fiziki Özellikleri:

- Ayakları veya vücutları terstir.
- Kuyruklu olanları vardır,
- Demir giysili olanları da vardır,
- Çok iri gözlü, tek gözlü, çok iri yarı, yarı insan yarı hayvan, çok çirkin, çok kere dağınık saçlı ve iri memeli olarak tanımlanırlar. Yetmiş memeli olanları vardır,

- Ses taklidi yaparlar,
- Cinsiyet değiştirerek de görünebilirler,
- İnsanları yansırlar,
- Çeşitli canlıların donuna girebilirler,
- Bazılarının ellerinde yedi ayaklarında yirmi parmak olanları vardır.
- İnsanların cinsiyetine ve medeni haline, çağına, dul veya evliliğinin geçikmişliyi, bebensizliye göre onlara farklı davrananları vardır.
- İnsanlarla cinsel ilişki kurup çocuk sahibi olanları vardır.
- İçlerinde cin, peri, su perisi, şeytan, hortlak olarak İslamî söylemle tanımlananları vardır.

- Bir kısmı ismini yol açtığı hastalığa vermiştir.
- Bir kısmı, sebep olduğu rahatsızlığın aynı zamanda şifa kapısı durumdadırlar.

Biz, Memoratlar konusunda olduğu gibi onlardan tamamen de farklı olmayan demonolojik varlıkların halk inançlarındaki konumunu irdelemek yoluyla, arkaik döneme yapılacak yolculukta **renkler, yönler, mevsimler, gece ve gündüz, sayılar ve ayrıca cansız bilinenler, bitkiler, hayvanlar**la ilgili inançların insanlarla olan ilişkilerine yeni boyutlar kazandırılabilceği düşünüyoruz.

GELENEKSEL KÜLTÜRÜMÜZDE VE ÂŞIKLARIN DİLİNDE AT

HORSE, ON OUR TRADITIONAL CULTURE AND ASHIKS' SPEECHS

ОБРАЗ КОНЯ В НАШЕЙ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ И ЯЗЫКЕ АШЫКОВ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI*

Öz

Türk kültür tarihinde anlatmaya dayalı halk kültürü arasında atların doğuşuyla ilgili çeşitli efsaneler anlatılmaktadır. Bu efsaneler; gök kökenli atlar, rüzgâr kökenli atlar, mağara kökenli atlar, su kökenli atlar olarak anlatılmaktadır.

Türk kültür ve medeniyet tarihinde at, çok önemli yer tutmaktadır. İster avcı-çoban ve göçebe kültürü içinde yaşamış Türk boylarında olsun, ister yerleşik hayat sürdüren Türk boylarında olsun at, hayatın birinci unsuru olmuştur.

Bu yazıda; atın Türk kültürü içindeki yeri ile gelenek-görenek ve anlatmalar-daki at kültürü üzerinde durulmaktadır. Ayrıca; âşıkların ürünlerinde atla ilgili şiirler ile anonim türlerdeki (mani, atasözü, deyim vb.) at konulu ürünler söz konusu edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: At, geleneksel kültür, Âşıklar, anonim ürünler.

Abstract

In the history of Turkish culture, narrative-based folk culture describes various myths about the birth of horses. These legend are; heaven-based horses, wind-driven horses, cave-based horses, water-based horses.

Horse has a very important place in the history of Turkish culture and civilization. Whether hunter-shepherd and tribes who lived in nomadic culture or Turkish tribes who settled down, horse is the first element of life.

In this text; it is emphasized the place of horse in Turkish culture and horse culture in tradition-custom and narrative. Also; in the works of ashiks, horse related poems and anonymous types horse works (turkish poem, proverb, idiom, etc.) are mentioned.

Keywords: Horse, traditional culture, Ashiks, anonymous products.

* 9 Eylül Üniversitesi Em. Öğretim Üyesi. İzmir/TÜRKİYE
(zileli.yardimci@gmail.com)

Türk kültür ve medeniyet tarihinde atın çok önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Yüzyıllar boyu avcı-çoban kültürü içinde belli kurallara bağlı göçebe yerleşik kitleler halinde yaşayan Türklerin hayatında at, birinci unsurdur.

Çölde deve ne kadar önemli ise, bozkırda da at onun kadar önemlidir. Birçok halkbilimciye göre **Bozkır Medeniyeti** at üzerine kurulmuştur. Çin sahasında, henüz hiç bir toplum tarafından atlı muharebenin bilinmediği bir çağda, Türkler atı göçebelikte ve savaşlarda kullanmışlardır. Bozkır kültürünün üç devresinden birini *at yetiştirme kültürü* oluşturur.¹

At, Türk halkının yaşama biçimine o denli girmiştir ki, göçebe sanat türü olan hayvan üslubunun temelinde at motifi vardır. Mezar taşlarının at biçiminde veya at motifi ile süslenmesi geleneği, aşiretlerde asırlardan beri tatbik edilen bir gelenektir.²

Anadolu'da yeni bir ev yapılırken temeline kurban kesilir, eski ayakkabı, tuz, mavi boncuk ve at nalı atılır. Anadolu'nun birçok yöresinde at nalı nazarlık olarak kabul edilir ve dış kapı eşiklerine çakılır. Antalya civarında ise nazardan koruması için, kapı başlarına atın kafa kemiği takılır.

Türk kültürünün birçok unsurunda atla insanın birbirine yakınlığı ve dostluğu belirtilmektedir. Bu yakınlık Türk Dünyası destanlarında daha da belirginleşmektedir. Atın Türk halkları tarihinde oynadığı rol, Türklerin ata karşı özel bir dünya oluşturmalarının başlıca sebeplerinden biri olmuştur.

Türk kültür tarihi incelendiğinde ilk devirlerden günümüze kadar verilen en değerli hediyelerin başında at geldiği görülür. *Bilge Kağan'ın cenaze törenine katılan Bukay Tutuk en değerli armağan olarak at hediye etmiştir. Yine, Palu Emiri Murtaza Bey'in Evliya Çelebi'ye bir at ve bir kürk hediye ettiği Seyahatname'de kayıtlıdır. Karamanoğlu Alaaddin Bey'in, I. Murat'ın kızı ile evlenmek için gönderdiği başlık arasında 100 baş at bulunmaktadır.*³

At, Türk sosyal hayatına o kadar girmiştir ki, sadece çiftçilik, taşımacılık ve savaş zamanlarında değil, düğünlerde gelinleri taşımak için de mutluluk anlarında kullanılır. Anadolu'nun çoğu köylerinde gelinler damadın evine atla götürülmektedir. O yörelerde atsız düğün düşünülemez. Türk kültüründe atla ilgili pek çok menkıbe anlatılır. Bunlardan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde anlatılan biri:

*Battal Gazi'nin babası Hüseyin Gazi bir gün ava gider. Bir geyiği takip edip bir mağaraya girer. Hüseyin Gazi mağarada bir de ne görsün? Gümüş eğerli, haşmetle şahlanmış, kişnemelerinin dehşetiyle koca mağarayı güm güm çınlatan bir at... Yanına yaklaşmak imkânsız... O anda mağara duvarlarında bir ses yankılanır. Gaippler aleminden gelen bu ses; "Yâ Aşkâr teslim ol!.." der.*⁴ biçimindedir. Battal Gazi'nin atı babasının bir mağarada bulup oğluna verdiği bu attır.

Türk kültür tarihinde, anlatmaya dayalı halk kültürü ürünleri arasında atların doğuşuyla ilgili çeşitli efsaneler anlatılmaktadır. Bu efsaneler Gök Kökenli Atlar,

¹ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 207

² Hayri Başbuğ, Aşiretlerimizde At Kültürü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s.18

³ a.g.e. s. 20

⁴ Evliya Çelebinin Seyahatnamesi, C. VIII, s. 29

Rüzgâr Kökenli atlar, Mağara Kökenli Atlar ve Su Kökenli atlar olmak üzere dört gruba ayrılır.

1. Gök Kökenli Atlar:

Yakut Destanı'nda kahramanların atlarının *At Sürüsü İlahesi* tarafından güneş memleketinden gönderildiği inancı vardır. Ordos Moğolları'na göre Cengiz Han'ın atı gökten indirilmiştir.

*Bir Teleut efsanesine göre vergilerini vermeyen yedi kardeşi bir padişah, Tanrı'ya şikâyet eder ve yardımını ister. Tanrı meseleyi halletmek için insan kılığına girip gökten yere atla iner.*⁵

Atın gök Kökenli oluşu rivayetleri Anadolu'da da yaygındır.

2. Rüzgâr Kökenli Atlar:

Türkiye Türkleri de atın rüzgârdan yaratıldığına inanmaktadırlar. Böylece atın hızlılığı rüzgâr ile sembolize edilmekte, rüzgârın gücünün ata geçtiğine inanılmaktadır.

Atın rüzgârdan doğduğu efsanesi, İslâmi kaynaklardan yayılmıştır. 14. yüzyıla ait bir Kissa-i Enbiyada anlatılan bu yaratılış efsanesi 17. yüzyıl müelliflerinden Kadızade'de atın doğuşu için Tanrı'nın dört unsurundan yeli galip unsuru olarak kullandığı ve ayetten naklen atı kullarının binmesi için yarattığını zikreder.

Atın rüzgârdan olduğu inancı Kuzeydoğu Anadolu illerinde yaygındır.

3. Mağara ve Toprak Kökenli Atlar:

İslâmi geleneklere göre atları Tanrı Kâbe toprağından yaratmıştır. Türk kökenli mağara rivayetleri ise beşinci yüzyılda Akhunlar'a aittir.

4. Su Kökenli Atlar:

Sudan çıkan atlarla ilgili efsaneler Türklere aittir. Bu görüşte atların göl aygırlarından türediğine inanılmaktadır. Kars'ın Boğa dağında bir *Aygır Gölü* vardır. Rivayete göre su içmeye gelen kısrakları gölden çıkan bir aygır aşar. Erzurum'da yaşayan bir rivayete göre Bingöl'den bir yıl doru, bir yıl kır olmak üzere çıkan birer aygırın kısrakları aştığı söylenir. Bu aygırların tayları makbuldür. Köroğlu'nun atı için de böyle sudan çıkan bir at efsanesi anlatılmaktadır. Köroğlu'nu anlamlı kılan, kimliği ve kahramanlığına nitelik kazandıran asıl unsur zaten Kır Atıdır.

“At murattır” atasözünde değerini bulan atla ilgili düşünce, rüya tabirlerine de geçmiştir. Düşünde atı görenin muradının olacağı, ata binmenin de yüksek mertebelere erişmenin işareti inancı bunun kanıtıdır. Sözlü Türk edebiyatının muhtelif türlerinde atın olağanüstü güçlere (*uçan, konuşan, sahibine yol göstererek akıl veren, zor durumların üstesinden gelebilen...*) sahip olması nedeniyle ona bir nevi kutsallık yüklemiştir. Türk Halk inançlarında yer alan "*Boz Atlı Yol Tengrisi\Yol İyesi*" yolda kalan, sıkıntıya düşen, darda kalanların yardımına koşan bir varlıktır. Bu özelliğiyle:

⁵Şükrü Elçin, Atların Doğuşuyla İlgili Efsaneler, TFA, C.7, s.2949

*Şevketli efendim sultanım vezir
Atmış bin kılıçlı yanında hazır
Deryalar yüzünde boz atlı Hızır
Benli boza binmiş o da geliyor*

(Karacaolan)

biçiminde şiirlere de yansımıştır.

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde "at" sözcüğünün geçmesi söz konusu atların ne kadar kutsal hayvanlar olduğunu göstermektedir. Türklerde olduğu gibi bütün İslâm âleminde at, yoldaştan da, kardeşten de kutsaldır. Zaten peygamberimizi arşa çıkaran hayvan da, Burak isminde kanatlı bir attır.

Er Töştük Destanı'nda Er Töştük'ün Çal-Kuyruk adlı atı kutsal bir attır. Allah tarafından bin at gücü verilmiştir. Er Töştük'le konuşur, ona akıl verir, Şeytan Er Töştük'ü öldürünce o diriltilir.⁶

Manas Destanında Almanbet Kalmuklar tarafından öldürülünce atı Şanala, savaş alanında düştüğü perişan haline bakmadan sahibinin ölüsünü düşmana bırakmayıp Talas'a geri getirir.⁷

Türk kültürünün birçok unsurunda atla insanın birbirine yakınlığı ve dostluğu belirtilmektedir. Bu yakınlık Türk Dünyası destanlarında daha da belirginleşmektedir. Atın Türk ve Türk halkları tarihinde oynadığı rol, Türklerin ata karşı özel bir dünya oluşturmalarının başlıca nedenlerinden biri olmuştur.

Türkler, Anadolu'ya göç edince at kültürlerini de birlikte getirmişlerdir. Bozkır kültüründe temel olan at, göçebelerin hayatında birinci plânda görülmez. At, göçebe kavimlerin kültürüne sonradan girmiş bir ekonomi vasıtasıdır. Bozkır kültürü "at" üzerine kurulmuş olmakla beraber, bu kültürün unsurları yalnız attan ibaret değildir. Bunun yanında demir de vardır. Türk maddî kültürünün temeli atın Türkler tarafından ehlileştirilmesi ve demirin işlenmesine bağlanır. Gerçekten de Türk kültür tarihinde at, hayatın her safhasının vazgeçilmez bir unsuru ve bir kültür olarak karşımıza çıkar.

Türk kültüründe atla ilgili inançların çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Örneğin [Karaçay Türkleri](#), doğum esnasında eve misafir geldiğinde, gelen atın dizginine eşarp veya havlu bağlarlar. Dizgininde havlu bağlı atı görenler o evde bir çocuğun dünyaya geldiğini anlardı. Yine kültürün bir parçası olarak, doğum müjdesi getirene "*Atlı mı yaya mı*" diye sorulur. "*Atlı*" erkek bebek, "*yaya*" kız bebek anlamına gelir. Bunun devamında da eğer cevap "*atlı*" olursa hediye olarak *tay*, "*yaya*" ise *dana* hediye edilir.

Dış Türklerde olduğu gibi Anadolu'nun pek çok yerinde, doğum yaparken zorluk çeken anne adaylarının bulunduğu evin dışında erkek at kişnetilir. İnanca göre atın kişnemesi doğumu zorlaştıran gücü uzaklaştırdığına inanılır.

⁶. Doç. Dr. Hamide Demirel, Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanlar, İst. 2010, s. 91

⁷. Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm Ankara 1986, s.177

At evlenme döneminde pek çok Türk topluluğunda kismet açmaktan, gelinin korunmasına, kocasına bağlı olmasına varıncaya kadar, pek çok inanışta etkin olarak bulunmaktadır.

Gök Tanrı İnanç Sisteminde, şamanın davulunu at gibi düşünüp ona binerek göğe çıkması ve bazı pratikler gerçekleştirmesi de ata binerek yapılan pratiklerin temelinde yer almaktadır. Erzurum'da kismetinin açılmasını isteyen kız oklavayı at yerine kullanarak ona biner ve minareye çıkar, bunun benzeri bir uygulama da Muş'ta vardır.

Evlilik döneminde gelin atı ve bu at etrafında gelişen pratikler önemlidir. Türkmenlerde gelin almaya gidilirken, gelin atının başına mendil bağlanır. Bu mendili ata binen sağdıç alır. At sağdıca teslim edilir. Gelin atına başka kimse yaklaştırmaz. Gelin attan iner inmez sağdıç atı hemen oradan uzaklaştırır. "Beydilli Türkmenleri ve Baraklarda, gelin ata binince onun önüne yastık verilir. Atın terki-sine de bir oğlan çocuğu alınır. Atın başını bir adam çekerken, atın kuyruğunu da bir adam tutar. Bu şekilde zılgıt' sesleriyle köyün etrafında at ile dönülür.

Avşar Türklerinde gelin ata bindirilirken silahlar sıkılır, zılgıtlar çekilip salâvat getirilir. Makedonya Türklerinde de hocanın okuduğu duaların eşliğinde gelini attan damadın babası indirir.

Yörük ve Türkmen gençlerin at yarışını bir spor haline getirdiği bilinmektedir. Özellikle düğünlerde ödüllü at yarışmaları yapılmaktadır. Özbekler'deyse at oyunları ve yarışları erkeklige geçişin simgesidir. Türk gelenek ve görenek gereği Anadolu Türk kültür coğrafyasında at yuları ile satılmaz. Böylece atın kendisi ile birlikte bereketinin gitmemesi amaçlanır.

Türk at kültürü, bilim dünyasını da etkilemiş ve tıp biliminde kafatasında bulunan bir kemiğe *Türk eğeri* adı verilmiştir.

At etinin kanser ve sütünden yapılmış olan kımızın verem ve benzeri hastalıkların tedavisinde yararlı olduğuna inanılır. At etinin yenilmesi ve sütünden kımız yapılması Anadolu Türklüğünde Selçuklular ve Eyyübler dönemlerinde de uygulama alanı bulmuştur.

Kahramanın adı ne kadar ünlüyse, atı da o kadar ünlüdür. Dadaloğlu'nun:

Bindiğin at Aşkâr mıdır ya Döldül

İrenge bozandır der Türkmenoğlu

Eğerle Kır Atı mahzun kalmasın

Biner döğüşürüm der Türkmenoğlu

biçimindeki dörtlüğünde görüldüğü gibi Hz.Ali'nin Döldül'ü başta olmak üzere, Battal Gazi'nin Aşkâr'ı, Köroğlu'nun Kır Atı, Manas'ın Ak Kula'sı, Alpamiş'in Kökşubar'ı, Kültigin'in Alp Salçı'sı, Bayındır Han'ın Doru Aygırı, Bey Böyreğin Bengi Boz'u, Şah İsmail'in Kamertay'ı Türk kültüründe adı bilinen ve unutulmayan ünlü atlardan bazılarıdır.

Atlar renklerine, yaşlarına, tabiat olaylarına, huylarına, nesillerine, hızlarına, gösterdikleri kahramanlıklara, alnında yer alan beyaz lekeye göre adlandırılmışlardır. Divan edebiyatında at üzerine yazılan *rahşiyeler* Atlar için yazılmış:

*Bâreka 'llâh zih 'i rahş-i humâyun-sîmâ
Ki komuş nâmını sultân-ı cihan bâd-ı sabâ
Ne sabâ sâika dersem yaraşır sür'atte
Ki seğırdikten ana sâyesi ile pâ-der-pâ (Nef'i)*

biçimindeki kasideler önemli yer tutarken renklerine göre atlar divan şiirinde Arapça sözcüklerle işaret edilmişlerdir. Bunlardan bazıları:

Aşkâr : Arapça'da al donlu at demektir. Kestane renkli, siyah yeleli ve siyah kuyruklu ata bu ad verilir.⁸

Edhem: Kara donlu yağız at.

Eblak: Alaca at.

Gülgün: Al at.

Hınk : Kır at.

Küreng: Doru at.

Semend: Kula at.

Kümeýt: Siyah kuyruklu ve siyah yeleli, soylu doru at.

biçimindedir.

Ölüm döneminde ise atla ilgili inanışlar hem ölüm öncesinde, hem cenaze merasimlerinde hem de daha sonraki pratiklerde kendisine yer bulmuştur.

Eski Türklerde birisi ölünce yakınları ona sığır, koyun ve at kurban ederlerdi. Günümüzde de ölen kişinin ardından kurbanlar kesilmesi adet olarak devam etmektedir. Türkiye’de ve pek çok yerde atın kesilmemesi İslam dininin Türk kültürüne etkisi nedeniyledir.

Eski Türklerin gömü geleneğinde mezara konulan kıymetli eşyalar arasında at koşum takımları da vardır. Bu fiziki ölümden sonra hayatın bitmediği ruhun varlığını sürdürdüğü öteki âlemde silahları gibi bineğinin de gerekli olduğu inancın bir sonucudur.

Hun, Kök-Türk ve Uygur Türklerinin tarihlerine bakıldığında kurban sunaklarından at kemiklerinin çıkması atın kurban edildiğini göstermektedir ki, hükümdarlar ölünce atlarıyla birlikte gömüldükleri de günümüzde genel bir bilgi olarak bilinmektedir. Atilla’nın mezarındaki ganimetler arasında kıymetli taşlarla süslü at takımları da bulunmuştur.

Aşiretlerimizde ölen genç ise atının boynuna kırmızı şal bağlanır. Eğrine kılıcı ile hançeri asılır, ölen yaşlı ise atı kara “*Yas bezi*” ile örtülür. Ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek ya da bağlamak Göktürk döneminden beri süregelen bir gelenektir.

Kültürümüzde at o kadar önemlidir ki, bazı atlara mezar bile yapılmıştır. Bunlardan III. Sultan Osman’ın 1712’de ölen *Sisli Kır* adındaki atı için yaptırdığı mezar, yıllar yılı sancılı atların, mezar taşı çevresinde gezdirilerek sağaltıldığı bir ocak olmuştur.⁹

⁸. Sabahattin Küçük, Nef’î’de At Sevgisi, Erdem, Mayıs 1989, S.14, s. 504

⁹ Selahattin Batu, Türk Atları ve At Yetiştirme Bilbisi, Ank. 1951, s.13

Artvin’de ahırdaki hayvanlar acı acı bağırır ve at kışnerse, o evden bir ölü çı-
kacağına inanılır ki bu inanış atın ölümün haberini verdiği şeklindeki bir kabulün
sonucudur.

Türk halkının atla ilgili davranışları ile mesaj verip alışları da ilginçtir. Uzak-
tan atını koşturarak gelen haberci haberi vermek istediği evin önünde durur, ölüm
haberi getirmişse atın sol tarafından, başka bir haber için gelmişse sağ tarafından
iner.

İnsanoğlunun kendisine en yakın hissettiği hayvan hiç şüphesiz attır. Bu ne-
denle âşıklar en içten duygularını şiirle dile getirirken, kahramanlıklarını anlatır-
ken, bir savaş tasviri yaparken sıkça at motifine baş vurma gereği duymuşlardır.
At, yaptığı işler, sağladığı kolaylıklar ve asaleti ile insanın gönlünde her devirde
farklı bir yer edinmiştir. Tarih boyunca şairlere ilham kaynağı, efsanelere konu ve
kahramanlara arkadaş olan at, insanoğlunun hayatına en çok giren hayvanlardan
biridir.

Alp Er Tunga destanında *İyi koşan at ile yarıştım* biçiminde rastladığımız
atı, Oğuz Kağan Destanında *Günlerden bir gün ava çıktı. Mızrak ile yay, ok ile,
üstelik kılıç ve kalkan ile ata bindi.* ifadesiyle görmekteyiz. Dede Korkut’ta da
Bamsı Beyrek zındandan çıkıncaya değin kendisini onaltı yıl bekleyen atına:

At dimezem

Sana kardaş direm

Kardaşımdan yeğ¹⁰

derken ata verilen üstün değer vurgulanmaktadır.

İnsanla atın dostluğu atın ehlileştirildiği günden beri artarak günümüze kadar
gelmiştir. Bu sevgiyi Dadaloğlu:

Şu yalan dünyaya geldim geleli

*Severim **Kır Atı** bir de güzeli*

Değip on beşime kendim bileli

*Severim **Kır Atı** bir de güzeli*

biçiminde dile getirirken, başka bir şiirinde de:

Aman Kır At, canım Kır At diyerek canıyla eşdeğer görmüştür.

Türk siyasi ve sosyal yaşamında ata kutluluk derecesinde değer verilmiştir.
İlk göçebe Türk kültüründen itibaren başlayan ve zamanla çoğalan atla ilgili ata-
sözlerinin bazıları:

Adamın ağzına bakarlar, atına ona göre nal çakarlar.

Aptal ata binince ağa oldum sanır.

At, avrat, silah emanet edilmez.

At binicisini tanır.

At adımına göre değil, adamına göre yürür.

At yiğidin yoldaşdır.

At binene, kürk giyene yakışır.

¹⁰ Orhan Şaik Gökyay, "At Üzerine" I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, İst.
1974, s.74

At alırsan taydan, kız alırsan soydan al.
At ile avrat yiğidin bahtıdır.
At almadan yemlik yapılmaz.
At ölür nalı kalır, yiğit ölür namı kalır.
At ölür, it bayram eder.
At yedi günde, it yediği günde belli olur.
Atın açlığı kulağından, itin açlığı kuyruğundan bilinir.
El atına binen tez iner.
Huyunu bilmediğin atın ardında durma.
Küheylan at çul içinde de bellidir.

At pazarında eşek anırmaz.
Ata binen âyân olmaz / Malın güden çoban olmaz.
Bir mılh bir nal kurtarır,
Bir nal bir at kurtarır,
Bir at bir er kurtarır,
Bir er memleket kurtarır.

Atın iyisi alayda, kabın iyisi kalayda belli olur.

biçiminde dilden dile artarak yayılmaktadır.

Türk kültür hayatına bu denli giren at, deyimlerimizde de:

Atı görür aksar, suyu görür susar.

Atı alan Üsküdar'ı geçti.

Atın ölümü arpadan olsun.

At izi it izine karışmak.

Attan inip eşeğe binmek.

At pazarında eşek osurtmak.

biçiminde yer almıştır.

Geleneksel kültürümüzde oldukça geniş yer tutan at kavramı manilerimizde:

Atım araptır benim

Yüküm şaraptır benim

Üç gün yâri görmesem

Halim haraptır benim.

Atım atım kır atım

Gelirim adım adım

Alırsam sevdiğimi

Odur benim muradım.

Hiç atlı geçmedi mi

Suyunu saçmadı mı

Pınar halkın kırılısın

Yar senden içmedi mi

Atımızı koşalım

Dağı taşı aşalım

Sen yağmur ol ben bulut

Yağarken kavuşalım

Al ata yeşil kolan
Al yanan dağı dolan
Bizim gibi var mıdır
Sıladan ırah kalan

biçiminde görülür. Bilmecelerimizde:

Akşam yer yemini, sabah gever gemini (at)
Beyazdır kar gibi, uçar gider rüzgâr gibi (at)
Dağdan gelir arık arık / Ayağında demir çarık. (at)
Dört ayaklı, demir toynaklı (at) biçiminde yer alırken kimi türkülerimizde:

Eğîn'in altında akan Fırat'tır
Ağamın bindiği demir kırattır
Sılaya gelmesi hayli murattır
Tez gel ağam tez gel olma hıyanet
Gurbet icat eden görmesin cennet

biçiminde, kimi türkülerimizde:

Bir atım var ala paça peh peh peh
Kiziroğlu Mustafa Bey heh heh heh

biçiminde, kimi türkülerimizde de:

Kalktı göç eyledi Avşar illerdir
Ağır ağır giden iller bizim
Arap atlar yakın eder ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir

biçimindeki söylemlerle yiğitliği, kahramanlığı ve en önemli motifleri dile getiren tarzda yer almıştır.

Halk edebiyatında tırnağından kuyruğuna kadar:

*Atımın kuyruğu cura saz gibi
Divana oturmuş ergen kız gibi
Alarmış yanağı bahar yaz gibi
Getirin **Kır Atım** göçem ellere*

(Dadaloğlu)

biçiminde şiirin konusu olan at, göçebeliğin de vazgeçilmez bir unsurudur.

At o kadar kıymetlidir ki, âşıklar en samimi duygularını şiirle dile getirirken, kahramanlıklarını anlatırken, bir savaş tasviri yaparken sıkça at motifine baş vurma gereğini duymuşlardır. Dadaloğlu, öyle önem verir ki ata:

*Mezete gidecek boyn'uzun atlar
At vermemiz iskânlıktan zor oldu*

diyecek kadar sevgisini dillendirir.

Ata sporumuz, cirit oyununda birinci unsur olan at; Karacaoğlu'nun bir koşmasında:

*Arap ata biner hep yarışurlar
Cirit oynarlar da ok atışurlar
Yine bir gün gelir yan bakışurlar
Alhı turnam harman dalı döndü mü*

biçiminde yansır.

At âşığın dilinde:

*Boz Burun'dan aşırayım yolunu
Ham gümüştən kestireyim nalını
On dilbere işleteyim çulunu
Baban **Dor At** Çamlıbel'dir geldiğin
(Köroğlu)*

*İnişe inince ceyran inişli
Yokuşa gelince keklik sekişli
Karakuş oyunlu bozkurt bakışlı
Kız yelesi alma gözlü **kır atım**
Dadaloğlu hile yoktur işimde
Yiğit olan yiğit görür düşünde
At dördünde güzel onbeşinde
Severim **kır atı** bir de güzeli
(Dadaloğlu)*

biçiminde önemsenir.

Türk ve İslam dünyasında tanınan meşhur atlar:

*Arap at da **Burak** olur
Koç yiğitte yürek olur
Bun deminde gerek olur
Yiğide hor bakmak olmaz
(Karacaoğlu)*

*Ali bindi **Düldül** ata
Can dayanmaz bu firkata
Bozkurt ile kıyamete
Kalan dünya değil misin
(Pir Sultan Abdal)*

*Cebrail Cennet'te sordu ahvali
Bu bir kadim yoldur öteden beri
Biri Ali'nin **Düldül**'ü biri Kamber'i
Odur ela gözlü sultanım benim
(Kul Himmet Üstadım)*

*Ezel **Düldül** ile çok yaşlar döktüm
Zülcenah at ile boynumu büktüm
Mervan'ın tacını tahtını söktüm
Nice engelleri aştım da geldim
(Âşık Eminî)*

*Budur **Kır Atın** durağı
Bilmez yakını ırağı
Ab-ı kevserdir sulağı
İçip çekip gidelim
(Köroğlu)*

Neslin **Düldül** aşkın **Kır At**
Üstünde alınır murat
Dal boynunda çift kanat
Başındaki tel olaydı

(Köroğlu)

biçiminde tele dökülürken, kimi atlar da:

Erlik meydanında oynanan cirit
Al atın üstünde bir tıfl yiğit
Allah'ın Fatih'e verdiği ümit
Tekbir seslerinden güman geliyor

(Âşık Kemalî Bülbul)

Arap At hışmından yerler yarılır
Düşmanın kudreti orda kırılır
Yâ Mevlâ der kılıcına sarılır
Lime lime düşmanını paralar

(Âşık Efkârî)

Başı bölük bölük dumanlı dağlar
Kışlakta kalanlar ah çeker ağlar
Eli mızıraklı şol bizim beyler
Altı **Arap Atlı** beyler nicoldu

(Cingözoğlu Şeyh Osman)

Bir zarar erişe **Kır Ata**
Geçemez taktirden öte
Kuloğlu der **Arap Ata**
Binen yiğide aşkolsun

(Kuloğlu)

Binelim **Arap Atlara**
Yaraşır koç yiğitlere
Ağzı açık namertlere
Yiğit sırrın açmak olmaz

(Karacaoğlu)

Gürleyen gök müdür esen yel midir
Arap Atı tavlasında bellidir
Deste kâkül al yanakta gamlıdır
İpek kâkül değil tel dedi bana

(Ruhsatî)

Hep köyleri **Arap Atlı**
Yaylası yurtları otlı
Gariplere tatlı tatlı
Sözü vardır Şarkışla'nın

(Âşık Feryadî)

İyi tohum düşse kötü toprağa
Dikenleşir çitir olur efendim
Eşek aşım yapsa **Arap kısırağa**
Melez doğar katır olur efendim

(Halil Karabulut)

Kimseyi beğenmez çıksan katına
Gönül bakmaz tazesine kartına
Beygir denk olur mu **Arap Atına**
Söyleyin de ona düldüllenmesin

(Seyranî)

Tavlasında **Arap atlar** beslenir
Konağında baz şahinler seslenir
Duldasında nice yiğit yaslanır
Boz Kır Atlı yüce beyler nicoldu

(Dadaloğlu)

Üzengi vurunca yerinde titrer
Kuyruk kaldırıncı sağrı örtülür
Doru at önünde can mı kurtulur
Serim ata kurban canım güzele

(Dadaloğlu)

Dadaloğlu'm der ki kolum yazılı
Atım **Gök Kırattır** yanımda tazılı
Gelir koyunları yanı kuzulu
Karıymış sağmalı yozunan gelir
Ömrüm kaba yelde kar gibi erir
Vücudum toprağa düşünce çürür
Her eşya aslının hükmünü verir
Divan atı olur **tay** gide gide

(Seyranî)

Gider oldum Avşar ili yoluna
Bakmam gayrı bu diyarın sonuna
Karaları taksam çapar koluna
Yağız atlı nice kullar iniler

(Dadaloğlu)

İli göçmüş ıssız kalmış yurtları
Söyleyelim başa gelen dertleri
Kolu tor şahinli **yağız atları**
İlleri gördüm de bulandım bugün

(Karacaoğlu)

örneklerinde görüldüğü gibi renkleri, ırkları ve bazı özellikleriyle âşıkların dilinde ve telinde haddeden geçmiş, söz hünerleriyle belgelenmiştir.

At kavramı, âşıkların dilinde mecazi anlamda da kullanılmıştır. Bunlar:

*Aşk olmazsa **aşk atına** binilmez
Sevilmeyen lokma candan yenilmez
Uçan her canlıya arı denilmez
Peteğe yığdığı bal olmayınca*

(Ozan Selahattin Dünder)

*Yol gösterir hilkatınız
Hazin olur vuslatınız
Yola girmiş **aşk atınız**
Taydan vefa beklemeyiz*

(Eyüp Tekyurt)

*Hak nazar eylemiş var sıfatında
Binmişsin gidersin **aşkın atında**
Hak muhabbet ile müşrik katında
Bize yanmış sönmüş kül Ali derler*

(Kul Himmet Üstadım)

*Bindirir **ölüm atına**
Yarın iletirler Hakk'ın katına
Topraklar susamış adam etine
Hep ağzını açmış ey deli gönül*

(Ruhsatî)

*Dizgin etsem **gönül atın**
Geçer göğün yedi katın
Yalan dünya maslahatın
Kâh bitmez kâh biter çektim*

(Seyranî)

*İnanılıp yollarına gidilmez
Muhabbet atının başı yedilmez
Vefasızın gayreti hiç görülmez
Seni bıraktırır nare vefasız*

(Zileli Kâmilî)

*Kimse yetmez bu **feleğin atına**
Tutmuş yakamızı çeker çetine
Toprakları susamış adam etine
Hemen ağzın açmış yer birer birer*

(Ruhsatî)

*Bindirirler **cansız ata**
İndirirler tuta tuta
Var dünyadan yol ahrete
Gelgin gider salın bir gün* (Karacaoğlan)

biçiminde Âşığın estetik duygusuna, sanat anlayışına, ustalığına bağlı olarak içtenlikle ve coşkuyla söylediği atla ilgili kavramlardır.

At kavramı âşıkların dilinde ve telinde

*Acı ettim tatlanırım
Yaya ettim **atlanırım**
Hasretine katlanırım
Vefasız yar gelme gelme (Âşık Feymanî)*

***Arık ata** binem yola mı gidem
Ulaşmazsa menzile ya ben nidem
Arabı hamama sokup yumadan
Yumadan yumamak pek âlâ imiş
(Zileli Âşık İsmail)*

*Arpa mısır çavdar buğdayı olur
Yarış atlarının kır tayı olur
Sütünde yağında bol payı olur
İnsanı, halinden razı Kavak'ın*

(Âşık Kemalî Bülbül)

***Atım** kuyruğunu sallar estirir
Rüzgârı düşmana nefes kestirir
Elin hor bakışı beni küstürür
Gerçek kalır güzel gider mal gider (Âşık Nevcivan Bacı)*

biçiminde sosyal yaşamdaki bütün yönleriyle nakış nakış işlenmiştir.

Toplumdaki değişim süreci içinde halk anlatımlarında yer alan *Düldül*'ün kimi yazarlarca *Red Kid* gibi bize özgü olmayan değerlerle yer değiştirmesi; *al, doru, kır, yağız, kula* donlu atlarımızın hipodrumlarda kimilerince kırmızı, beyaz, kızıl, kahverengi, kara, ya da açık kırmızı vb. biçimde adlandırılmasının at kültürümüzü yozlaştırdığını üzüntüyle görüp, kültürümüzün bütünü içinde özüne uygun biçimde sahip çıkılmalıdır.

KAYNAKÇA

İbrahim Aslanoğlu, Kul Himmet Üstadım, Sivas, 1976.

Hayri Başbuğ, Aşiretlerimizde At Kültürü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Selahattin Batu, Türk Atları ve At Yetiştirme Bilbisi, Ank. 1951, s.13

Evliya Çelebi, Seyahatname, C.VIII, s. 29

Doç. Dr. Hamide Demirel, Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanlar, İst. 2010, s. 91

Âşık Yoksul Derviş, Yüzbin Oldu Yarelerim, Ankara, 1989.

Ozan Selahattin DüNDAR, Bağdaş, Ankara, 1991.

Şükrü Elçin, Atların Doğuşuyla İlgili Efsaneler, TFA, C.7, s.2949

Orhan Şaik Gökyay, "At Üzerine" I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, İst. 1974, s.74

Âşık Emîni, Gönül Deryası, Ankara, 1990.

Eflatun Cem Güney, Âşık Ruhsatî, Hayati ve Şiirleri, İstanbul, 1975

- Eflatun Cem Güney, Zileli Âşık Kâmilî, İstanbul, 1954.
İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 207
Emir Kalkan, XX. Yüzyıl Türk Halk Şairleri Antolojisi, Ankara, 1991.
Âşık Halil Karabulut, Damlada Derya Gizlidir, Ankara, 1988
M. Necati Karaer, Karacaoğlu, Hayatı, Sanatı, Şiirler
Hasan Ali Kasır, Seyranî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri, İstanbul, 1984
Tahir Kutsi, Dadaloğlu, İstanbul, 1987
Sabahattin Küçük, Nefî'de At Sevgisi, Erdem, Mayıs 1989, S.14, s. 504
Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Şamanizm, s.177
Cahit Öztelli, Köroğlu, Dadaloğlu, Kuloğlu, İstanbul, 1984.
Kutlu Özen, Âşık Feryadî, Sivas, 1983.
Ozan Rehberî, Duygunun İncileri, Ankara, 1990.
Âşık Kul Semaî, Geldim Erenler, İstanbul, 1973
Muzaffer Uyguner, Pir Sultan Abdal, Yaşamı, Sanatı, Şiirlerinden Seçmeler, Ankara, 1989
Mehmet Yardımcı, Yüzyıllar Boyu Zileli Halk Ozanları, Ankara, 1983.

HALK KÖY TİYATROSU ÇALIŞMALARI NASIL OLMALIDIR ?

HOW PUBLIC VILLAGE THEATER STUDIES SHOULD BE?

КАКОЙ ДОЛЖНА БЫТЬ РАБОТА НАРОДНОГО СЕЛЬСКОГО ТЕАТРА?

Hayrettin İVGİN*

Öz

Anadolu oyunları; a) Köylü dansları-halk oyunları, b) Dramatik oyunlar, c) Diğer; spor, çocuk, baht, dernek, oyalanma vb. oyunlar olarak kümelendirilir.

Bu yazı; dramatik köylü oyunlarından söz etmektedir. Bu oyunlara; köy temsilleri, köy tiyatrosu, temsili köylü oyunları, temsili halk oyunları, seyirlik köylü oyunları, Anadolu köylü oyunları, köy ortaoyunları gibi adlar verilmiştir.

Köy oyunları; ritüel bir dinsel eski inançlardan kaynaklansa bile, içinde bulunduğu sosyal hayatı yansıtır.

Oyunlar, ritüel olanlar ve profan olanlar olarak bölümlenebilir.

Bu yazıda; köy oyunlarının tekniği, oyuncu niteliği, oyunların oynandığı yer, oyunların dekorları, oyunların oynanış zamanları, aksesuarları, makyaj ve kostümleri, seyirci ve oturma düzenleri anlatılmaktadır.

Ayrıca yazıya, “Köse-Gelin” adlı bir oyun örneği de eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk tiyatrosu, Anadolu oyunları, dramatik oyunlar, ritüel oyunlar, profan oyunlar, Köse-Gelin oyunu.

Abstract

Anatolian plays are clustered as theatrical plays a) Peasant dances-folk dances b) Dramatic plays, c) Others; sports, children, fortune, association, distraction etc.

This text mentions about dramatic peasant plays. These plays are called; village representations, village theater, representative peasant plays, representative folk dances, spectator peasant plays, Anatolian peasant plays, village light comedy ect.

* Dünya Söz Akademisi Başkanı. Halk Bilimci. Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

Village plays; even if the ritual is rooted in a religious belief, reflect the social life.

Plays can be divided into those which are rituals and which are profane/secular.

In this text; the technique of village plays, the character of the player, the place where the plays are staged, the decorations of the plays, the playing times of the plays, accessories, make-up and costumes, audience and seating are mentioned.

In addition, the article also includes a play sample called "Köse-Gelin/Bride".

Keywords: Folk theater, Anatolian plays, dramatic plays, ritual plays, profane/secular plays, Köse-Gelin/Bride play.

Oyun sözcüğü ile pek çok olgunun karşılandığını hepimiz biliyoruz. Ama bu kavramı daraltmak zorunda kalıyoruz.

Anadolu oyunları üç büyük kümede ele alınır; (a) Anadolu köylüsü dansları, halk oyunları (b) Dramatik oyunlar, (c) Bu iki oyunun dışında kalan spor, çocuk, baht, dernek, oyalanma oyunları.

Konumuz dramatik oyunlardır. Bu oyunlara, "*Köy temsilleri*", "*Köylü temsilleri*", "*Köy tiyatrosu*", "*Temsili köylü oyunları*", "*Temsili halk oyunları*", "*Temsili oyunlar*", "*Seyirlik köylü oyunları*", "*Halk temsilleri*", "*Anadolu köylü oyunları*" ve "*Köy ortaoyunları*" gibi adlar verilmiştir.

Bir kavram kargaşası bugüne değin süregelmiştir. Hele "*Köy ortaoyunları*" kavramı tümüyle yanlış bir söyleyiştir. İstanbul'da profesyonel oyuncuların sunduğu bir halk tiyatrosu ürününe "*Ortaoyunu*" denir. Bu sözcüğü, salt ortada oynanan oyun olarak benimsemek gerekir. Çünkü pek çok oyun; hem ortada, açık havada, hem de kapalı yerlerde oynanır.

"*Köy tiyatrosu*" ile "*Halk tiyatrosu*" kavramını da birbirine karıştırmamak gerekir. Halk tiyatrosu kavramı içinde *köy tiyatrosu*, *meddah*, *Karagöz*, *ortaoyunu* ve *kukla* kavramları bulunur. Köy tiyatrosu ise, Anadolu dramatik oyunlarının yani seyirlik köylü oyunlarının içinde bir kavramdır. Bu da "*Anadolu Oyun Geleneği*"nin içindedir.

Yukarda Anadolu oyunlarını üç ana kümeye ayırmıştık. Şunu belirtelim ki bu oyunlar içinde bir takım geçişmeler, tür değişimleri görülmektedir.

Meselâ, kimi halk dansları dramatik özellik taşıyabilir. Ancak dans, dramatik de olsa gene danstır. Aşık oyunu, hem dramatik, hem seyirlik hem de eğlence niteliği taşır. Sinsin, Zamah, Simsim oyunları spor ve çeviklik gösterisidir. Bunları seyredenlerin oyuna tepkileri ile dramatik ve bir ritüel nitelik taşıdığı da anlaşılır.

Köy tiyatrosu oyunlarının oynanış vesileleri türlü türdür. Bunlardan en önemlisi eski çağlarda tapınış, bolluk törenleri ve büyüsel verilerle oynananlardır. Ancak şunu unutmamak gerekir: Oyunlar, ritüel bir dinsel eski inançtan kaynaklan-

sa bile yine bulunduğu sosyal hayatı temsil eder. Bu bizi şu sonuca götürür; oyunların kaynağı eski de olsa yeni de olsa kaynak tek değildir. Oyuncuların yanyana gelip yeni oyunlar çıkardığını hepimiz biliyoruz.

Şunu özellikle belirtmekte yarar var. Anadolu oyunlarını oluşturan etkenler;

(a) Orta Asya kültürü, (b) Anadolu kültürü ve (c) İslâm kültürüdür.

Oyun tekniği açısından oyunları incelersek şunları görürüz :

(a) Oyunların oynanma zamanları ritüel olanlarda bellidir. Diğerlerinde ise genellikle kış aylarına rastlar. Bunun yanında düğün, ulusal bayramlar gibi nedenler de zamanı belirler.

(b) Herkes oyunları oynayabilir. Oyunu en iyi oynayan başa geçer. Yani rejisör görevini bu üstlenir. Roller hemen dağıtılır. Rol, tecrübesi olana verilir. Hazırlık çok kısa sürer.

(c) Oyunun oynanacağı, oyunbaşı ve oyuncular tarafından herkese duyurulur. Duyurma biçimi çok değişiktir. Kimi yörelerde oyun haberini ulaştıranlara hediye bile verilir.

(d) Oyunlar genellikle geniş meydanlarda ya da geniş kapalı odalarda oynanır. Yani sahne, bu meydanlar ve odalardır.

(e) Dekor ve aksesuar oyunun niteliğine göre ortaya çıkar. Kimi oyunların aksesuarı insandır. Meselâ; kalaycı oyununda körük, insandır.

(f) Makyaj ve kostüm oyunun tip ve niteliğine göre belirlenir. Yüz; un ya da siyah boya, hamur, takma sakal ve bıyık ile değiştirilir. Kıyafet ise ters çevrilmiş bir ceket ya da şalvar üstüne giyilmiş bir entaridir. Yırtık günlük elbiseler ya da çullar kostüm olabilmektedir.

(g) Seyirciler oyunu oturarak, yere kilim, çul, taş, semer sererek ya da ağaca, duvar ve saman yığınlarına çıkarak seyrederek. Erkekler önde, kadınlar arkadadır.

Prof. Dr. Şükrü Elçin oyunları şu bölümlere ayırarak incelemiştir :

A) RİTÜEL OYUNLAR :

1. Yılın değişmesi ile ilgili oyunlar (Köse Oyunu, Gelin Oyunu v.b.)
2. Soyut düşüncelerle ilgili oyunlar (Arap v.b.)
3. Hayvan kültürüne bağlı oyunlar (Saya Gezme Oyunları v.b.)
4. Bitki kültürüne bağlı oyunlar (Cemalcik Oyunu vb.)
5. Mezhep merasimleri (Alevî ve Bektaşîler arasındaki tarikat karakteri taşıyan temsiller)

B. PROFAN OYUNLAR :

1. Günlük hayattan alınan oyunlar (Tüccar Oyunu, Tarla Sınırı Oyunu, Kalaycı v.b.)
2. Masallara, bağlı oyunlar (Keloğlan Oyunu v.b.)
3. Destanlara ya da saz şairlerinin hayatlarına bağlı oyunlar (Göçebe Oyunu v.b.)
4. Tarihsel olaylara bağlı oyunlar (İstiklâl Savaşı Oyunu v.b.)
5. Hayvanları taklid edici oyunlar (Kartal Oyunu, Tilki Oyunu v.b.)

6. Samıt ya da lâl oyunları (Yaş Oyunu, Yılbaşı Oyunu, Berber Oyunu, Kovan-dan Arı Çalma Oyunu, Ali ile Fatoş Oyunu v.b.)
7. Bebek (kukla) oyunları (Karaçör Oyunu v.b.)

BİR OYUN ÖRNEĞİ

KÖSE - GELİN OYUNU :

Oyun eski yılın bittiği tarih olan Şubat'ın onyedisinde başlar, üç gün sürer.

Oyuncular :

Köse : Eski yılı temsil eder. İhtiyar ve kamburdur. Köse olduğu için sakal takar. Başına yünden çoban başlığı giyer. Ayaklarında çarık vardır. Uzun konçlu çorapları dizlerine kadar çıkar. Elinde baston bulunur.

Güvey: Yeni yılı temsil eder. Genç, gürbüz ve sıhhatlidir. Başında kasket, sırtında alacalı ipekten yakasız mintan ve ayaklarında çizme vardır. Nakışlı uzun çoraplarının konçlarını çizmelerinin üstünden devirip katlar. Düz renkte pantolon giymiştir.

Gelin: Gelin elbisesi giymiş erkektir. Yüz makyajlıdır. Geleneğe göre oyunda konuşmaz, gelinlik tutar.

Diğer Oyuncular: Haberci, hediyeleri toplayan ve 2-3 yardımcıdır.

Oyun:

Oyunu idare eden öncü, Köse ile Gelini neşe içinde evlendirmiştir. Oyun yerinde çalgıcılar çalmaya başlayınca Köse oturduğu köşeden kalkıp ortaya kadar gelir. Karşı taraftan cilveli hareketleri ile gelin görünür. İkisi orta yerde karşılaşır. Bu karşılaşmadan memnun olmayan gelin somurtur. Birlikte oynamaya başlarlar. Oyun, konuşmaksızın, sessiz cereyan eder. Gelin, oyun sırasında jest ve mimiklerle güveyi âdeta ipnotize eder. Çok yaşlı olan Köse düşüp bayılır. Gelin, Köse'yi dürtmek suretiyle ayıltmağa çalışır, başarılı olamaz. Bunun üzerine yardımcıları ihtiyarı yaka paça edip dışarı çıkarırlar.

Biraz sonra öncü ile yeni güvey ortaya gelirler, Öncü, halka hitap eder :

- Arkadaşlar, moruk öldü, köyün en güzel kızını yeni yıl ile evlendiriyoruz, deyip gelinle yeni damadın evlendiği haberini ilân eder.

Çalgıcılar, neşeli hava çalmaya başlarlar. Gelin ile güvey halay çekerler. Oyuna, ev sahipleri de katılabilirler. Geleneğe göre gelinin yüzünü görmek için hediye vermek lâzımdır. Oyun biter bitmez ev sahibinin verdiği hediyelerle gelinin yüzü açılır. (Doğubayazıt Oyunu) (Şükrü Elçin, Anadolu Köy Ortaoyunları, Ankara 1977, s. 37-38)

KÖY TİYATROSU DERLEME SORULARI

Köy tiyatrosunun derlenmesi ile ilgili henüz mükemmel bir derleme yöntemi ve anketi geliştirilmiş değildir.

Sayın Şükrü Elçin'in geliştirdiği anket soruları şunlardır:

1. Köyünüzde bir tür “temsili tiyatro” diyebileceğimiz (Zeybek, halay...değil) oyunlar oynanıyor mu?

2. Oyunlar hangi gün, ay ve mevsimlerde; bayramlarda, düğünlerde; gece mi gündüz mü oynanıyor?
3. Köyünüzde oyunların adları nelerdir? Bugün oynanan oyunlar var mıdır?
4. Oyunların konuları nelerdir? Bu konular günlük hayattan mı yoksa eski destan, hikâye veya masallardan mı çıkarılıyor?
5. Oyunu, yani temsili kim icad eder? İcad eden insana bir ad verilir mi? Oyunu hazırlayan insanın köydeki itibarı nedir? Oyunu hazırlama şekli nasıldır?
6. Oyunu oynama haberini halka kim ve ne şekilde duyurur? Haberi ulaştıran bir ad verirler mi? Özelliği var mıdır? Haberi getirene hediye ya da para verilir mi? Ne kadar? Hangi hediyeler?
7. Oyunlar açık yerde mi, kapalı yerde mi oynanıyor? Oyun yerinin büyüklüğü ne kadardır? Şekli ve biçimi var mıdır? Oyun yerini kim hazırlar? Hazırlayana bir ad verilir mi?
8. Oyunu bir kişi mi, birkaç kişi mi oynar? Her oyunda oyuncu sayısı değişir mi, oyunları erkekler mi, kadınlar mı oynar? Bir arada kadın ve erkeğin görev aldığı oyunlar var mıdır? Kadınların kendi aralarında oynadıkları oyunları biliyor musunuz?
9. Oyun sırasında oyuncular kılık-kıyafet değiştirirler mi? Yüzlerini boyarlar mı? Hayvan, bitki ya da eşya kılığına ve karakterine bürünürler mi? Oyunlarda kurt, ayı, deve gibi hayvanlar, kuşlar; şehirliler, yabancılar meselâ: Arap, Yahudi, Ermeni, Acem; yahut tahsildar, jandarma, muhtar oyuna dahil olur mu?
10. Oyunların süreleri ne kadardır? Oyunlarda dinlemek için ara verme adeti var mıdır?
11. Seyirciler kimlerdir? Gençler mi, kadınlar mı, erkekler mi? Oyunculara para toplama usulü var mıdır? Varsa bu işi kim yapar? Başka köyden oyunlar için oyuncu ve seyirci çağrılır mı? Seyirciler oyunlara katılırlar mı? Katılırlarsa hangi rolleri alırlar?
12. Konuşmaksızın, ellerle, işaretlerle, hareket ve şekillerle oynanan oyunlar var mıdır? Bunlara ayrı ad verilir mi? Öbür oyunlardan farkı nedir?
13. Halk, acıklı veya güldürücü oyunlardan hangisini tercih eder? Hangi çeşit oyunlar daha çok tutulur? Oyun sırasında eski geleneklerden gelen alkış âdeti var mıdır? Oyunda davul, zurna, kaval gibi çalgılarla zeybek, halay, bar gibi oyunlar yer alır mı? Hangi oyunlarda?
14. Köyünüzde oynanan oyunların konularını yazınız?
15. En fazla beğendiğiniz, sevdiğiniz ve bildiğiniz bir oyunu başlangıcından sonuna kadar hiçbir ilâve yapmadan olduğu gibi en ince teferruatına kadar yazınız.
16. Ad ve soyadınızı, bilgi verdiğiniz köyün adını, kasabanızı ve ilinizi yazınız.

KÖY TİYATROSU İLE İLGİLİ KISA BİBLİYOGRAFYA

1. And, Metin; *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*, Elif Yayını:1, Baha Matbaası, İstanbul 1962
2. And, Metin; *Oyun ve Büğü*, T.İş Bankası Kültür Yayınları 144 Sanat Dizisi : 17, İstanbul 1974

3. Elçin, Şükrü; *Anadolu Köy Ortaoyunları (Köy Tiyatrosu)*, II.Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Seri : IV-Sayı: A-I, Ankara 1977
4. Elçin, Şükrü; *Halk Edebiyatına Giriş* (S.733-S.810), Kültür Bakanlığı Yayınları, 365 Türk Halk Kültürü Eserleri Serisi:10, Ankara 1981.
5. Kazmaz, Süleyman; *Köy Tiyatrosu*, CHP Halkevleri Bürosu Temsil Yayınları Seri: IV, No:20, Ulus Basımevi, Ankara 1950.
6. Koşay, Hâmit Zübeyr; *Ankara Budun Bilgisi*, (s. -29-38), Ankara 1935
7. Tecer, Ahmet Kutsi; *Köylü Temsilleri*, Halkbilgisi ve Halk Edebiyatı Tetkikleri Seri I, Sayı: I, Çığır Mecmuası Yayınları No:9, Ankara 1940.

**BİR ANADOLU BİLGESİ
TÜRK EDEBİYATININ EVRENSEL ROMANCISI
YAŞAR KEMAL
(Ekim 1923-28 Şubat 2015)**

**AN ANATOLIAN WISE, THE UNIVERSAL NOVELIST OF
TURKISH LITERATURE: YAŞAR KEMAL
(October 1923-28 February)**

**ЯШАР КЕМАЛ ОДИН ИЗ ЯРКИХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ
АНАТОЛИЙСКОЙ ТУРЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ПРОЗЫ
(октябрь 1923- 28 февраля 2015 гг)**

Yrd. Doç. Dr. Ramazan ÇİFTLİKÇİ*

Öz

Yaşar Kemal, gazeteciliğe hizmetleri ve Türk edebiyatına kazandırdığı elli cildi aşan eserleriyle önemli bir yer kazanmış bir kişiliktir. Ünü bütün dünyaya yayılmış ve eserleri birçok dünya diline çevrilerek kırkı aşkın ülkede yayımlanmıştır. Yaşadığı yıllarda Nobel adayı olarak anılmıştır. Bu araştırmada Yaşar Kemal genel olarak değerlendirilmiş; özellikle romancı yönü öne çıkarılmıştır. Ayrıca, romanlarında işlediği konu ve temalar, şahıs kadrosu, zaman ve mekan, bakış açısı ve anlatıcı problemi üzerinde durularak sanatçının Çağdaş Türk ve dünya edebiyatındaki yeri belirlenmiştir; sanatı ve kişiliği açısından üç dönem halinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuna zengin bir kaynakça eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşar Kemal, ırmak/nehir roman, şiir, röportaj, senaryo, folklor.

Abstract

Yaşar Kemal is an aut standing and distinguished personality who contributed to journalism in a grea tamountand has gained more than 50 books to the Turkish Literatura. His fame has been spread almos tallover the world and his masterpieces have been translated in tomany different languages and published in morethan 40 different countries. He was entitledonce as a nominee of World

* İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. Malatya/TÜRKİYE
(ramazan.ciftlikci@inonu.edu.tr)

Literal prize, while he was alive. In this study, mostly Yaşar Kemal was evaluated as a main focus and his novelty personality side was put in forward. Moreover, the topics and themes he implemented in his novels; team of personals, time and place, point of view and narrator patterns were evaluated. And his effort on contemporary Turkish and World Literature was determined. He was focused on in terms of his art and personality in three different periods. Was added a rich bibliography and of work.

Keywords: Yaşar Kemal, river novel, poem, interview, scenario, folklore.

I. GİRİŞ

Asıl adı Kemal Sadık Göğceli (Gökçeli) olan Yaşar Kemal, 1923 Ekim veya Kasım'ında bir yayla dönüşü, bugün Osmaniye ili sınırlarında yer alan Hemite/Gökçeli (Yeni adı: Gökçedam)'de doğmuştur. Çiftçi Sadık Ağa ile Nigar Hanım'ın tek oğludur. Küçük yaşlarda bir gözünü kaza sonucu kaybetti. Kan davası ve kıskançlık sonucu babası öldürüldü. Burhanlı köyünde başladığı ilköğrenimini Kadirli'de tamamladı. (1938) Adana Birinci Ortaokulunu bitirmeden üçüncü sınıftan ayrıldı. (1941)

Erken yaşlarda başladığı şairliğini ilkökul ve ortaokul yıllarında sürdürmüş, ilk şiiri **Seyhan**, 1939'da Adana Halkevi dergisi **Görüşler**'de yayımlanmıştır. 1939'dan günümüze şiir, hikâye, roman, röportaj, oyun, senaryo, görüşme, anı, folklor derleme ve araştırması gibi, edebiyatın 10'dan fazla türünde 50 cilde yakın eser kaleme almıştır.

Yaşar Kemal'in eserlerinin çoğunluğu roman (30 cilt), biri hikâye, beşi röportaj, biri oyun, biri görüşme, yedisi fıkra, deneme ve makale, üçü de folklor derleme ve araştırmasıdır. Şiirleri, Bugünlere Bahar İndi (2010) adlı bir kitapta toplanmıştır. Eserlerinden yirmiyeye yakın sinema filmi çekilmiştir. Bu eserleri, Türkiye dışında da 40'tan fazla ülkede, 200'den fazla baskı yapmış; yazar, yurtda ve dünyada onlarca ödüle layık görülmüştür.

Yaşar Kemal, Türk edebiyatında Ahmet Mithat Efendi'den sonra roman türünde en fazla eser yazmış romancımızdır. Yabancı dillere eserleri en fazla çevrilip yayımlanmış edebiyatçıımızdır. İnce Memed, dünya edebiyatının en ünlü 100 romanı arasında sayılmaktadır.

Dört-beş yaşlarındayken babasını kaybeden sanatçı, çok sıkıntılı ve güçlüklerle dolu eğitim ve yetişme dönemi yaşamıştır. Ortaokul üçüncü sınıftan ayrılıp hayatın çarkları arasına karışan Yaşar Kemal, ayakkabıcı çıraklığından arzuhalciliğe, sayaç okuma memurluğundan kütüphane hizmetlerine, tarım işçiliğinden vekil öğretmenliğe kadar 40'a yakın işe girip çıkmış; halkın, insanların içinde pişerek onları çok yakından tanıma ve gözlemleme fırsatı bulmuştur. Bu yüzden eserlerinde "**yaşam**" ve "**biyografik öğeler**" önemli bir yer tutmaktadır.

1940'lı yıllarda başladığı edebiyat çalışmalarını 1950'li yıllarda hızlandırmış; 1951'de "**çifte kavrulmuş, heykel gibi bir delikanlı**" olarak Cumhuriyet'te gazetecilik ve yazarlığa başlamasından sonra da ünlü bir sanatçı olarak yurtda ve

dünyada tanınmıştır.1952'de gazeteci ve mütercim Thilda Hanım'la evlenmiş; yaklaşık elli yıllık bu evlilikten sonra eşinin ölümü üzerine, Ayşe Semiha Baban ile ikinci evliliğini yapmıştır.(2001)

Yaşar Kemal, edebiyatın ondan çok türünde özellikle hikâye ve romanda başarı göstermiş olduğundan genellikle **romancı** kimliği ve unvanıyla tanınmaktadır. Edebiyatımıza toplam 25 hikâye kazandırmış olan Yaşar Kemal'in bugüne kadar roman türünde 30 kitabı yayımlanmıştır.

1951'e kadar Kemal Sadık Göçceli imzasını kullanan Yaşar Kemal için, hikâye ve röportaj yazarlığı, romancılığa geçişte önemli bir basamak ve aşama olmuştur. 1950'den hemen önceki yıllarda başladığı roman çalışmalarına 1951'de geldiği İstanbul'da daha çok zaman ayırmaya fırsat bulmuş;1952'deTeneke ve 1955'te yayımlanan İnce Memed I adlı eserlerden sonra bu türdeki çalışmalarını ölünceye kadar (2015) aralıksız sürdürmüştür.

II. BULGULAR VE YORUM: YAŞAR KEMAL'İN HAYATI ve ESERLERİ ÜZERİNE

Yaşar Kemal, öncelikle **romancı kimliği** ve **romanları** ile tanınmıştır. Bütün romanları sekiz kümede toplanabilir:

1. İnce Memed Dörtlüsü
2. Dağın Öte Yüzü Üçlüsü
3. Akçasaz'ın Ağaları Üçlüsü
4. Kimsecik Üçlüsü
5. "Çukurova Gerçekleri"
6. "Anadolu Efsaneleri"
7. "İstanbul" Dizisi
8. "Bir Ada Hikayesi" Dörtlüsü

İlk dört kümedeki romanlar, yazarın dizi halinde kaleme aldığı birer **ırmak roman**'dır. Akçasaz'ın Ağaları üçlüsünün son cildi "Anavarza" henüz yayımlanmamıştır. Belki de hiç yazılamadı. Bu ilk dört kümenin dışındaki son dört küme belli başlıklar altında toplanmıştır:(Çiftlikçi, 1997) Benzer özellikler gösteren Teneke, Yılanı Öldürseler ve Hüyük'teki Nar Ağacı, "Çukurova Gerçekleri";Üç Anadolu Efsanesi, Ağrı dağı Efsanesi, Binboğalar Efsanesi, Çakırcalı Efe ve Filler Sultanı, "Anadolu Efsaneleri"; Al Gözüm Seyreyle Salih, DenizKüstü ve Kuşlar da Gitti adlı romanlar ise "İstanbul" dizisi başlığıyla bir kümede toplanarak değerlendirilebilir. Bir Ada Hikayesi adlı son dizi ise dört ciltten oluşmaktadır.

Yaşar Kemal'in 1950'den önce kaleme aldığı Kızamık, Demir Çarık gibi romanları şu anda kayıp olduğundan yazarın romana başlama noktasıyla ilgili net yargılar belirtmek oldukça zordur. Bu yıllarda kaleme alınmış olmakla birlikte 1982'de yayımlanan Hüyükteki Nar Ağacı, sanatçının ulaşılabilen ilk romanı; İnce Memed I (1955) ise, ilk yayımlanan romanıdır. Hikayeleri, Sarı Sıcak adıyla 1952'de yayımlanmıştır. Her yazdığı romanda yeni bir roman anlayışı'na ulaştığını belirten Yaşar Kemal, **mükemmele** ulaşmak için yıllar boyunca çaba harcamıştır.

Her yeni romanında kendini yenileyerek okuyucu karşısına çıkan Yaşar Kemal, bu konuda **olgunlaşmacı** (tekâmülcü) bir tutum göstermiştir. Yaşar Kemal, kaleme aldığı roman türündeki eserlerinde daha çok teknik unsurlarda değil, konu ve özde yenilikler yapmıştır.

Yaşar Kemal'in romanlarını kaleme alırken beslendiği ve hareket ettiği dört kaynaktan söz edilebilir:

1. Anadolu halk kültürü ve sözlü edebiyatı,
2. Günlük yaşam ve gözlemler (biyografik öğeler),
3. Uzak ve yakın tarihsel olaylar,
4. Dünya, özellikle Batı kültür ve edebiyatı.

Anadolu halk kültürü ve sözlü edebiyatını, dünya, özellikle Batı kültür ve edebiyatıyla birlikte çok iyi özümsemiş olan Yaşar Kemal, bu gerçeği, tıpkı Mevlana gibi, "**Benim bir ayağım Anadolu'daysa diğeri dünyada.**" diyerek özetlemiştir. Uzak ve yakın tarihsel olaylardan da epeyce yararlanmış olan Yaşar Kemal, sanatçının yaşayarak zenginleşmesi düşüncesini savunmuş, "**Yaşamsız sanat olmaz.**" ve "**İngelem zenginliği eşittir yaşam zenginliği.**" ilkelerine sonuna kadar bağlı kalmıştır.

Yaşar Kemal'in romanlarında işlediği başlıca **temaları** on başlık altında toplamak mümkündür:

1. **Başkaldırı:** *İnce Memed* dizisi, *Teneke*, *Ağrıdaki Efsanesi*.
2. **Ekonomik, sosyal ve toplumsal değişim, yozlaşma, yabancılaşma:** *Hüyükteki Nar Ağacı*, *Binboğalar Efsanesi*, *Akçasaz'ın Ağaları* dizisi. *Deniz Küstü* ve *Kuşlar da Gitti*.
3. **Aşk ve Töreler:** *Üç Anadolu Efsanesi*, *Ağrıdaki Efsanesi*, *Binboğalar Efsanesi*, *İnce Memed* dizisi.
4. **Kan Davası:** *Akçasaz'ın Ağaları* dizisi, *Yılanı Öldürseler*.
5. **Yoksul köylülerin problemleri:** *İnce Memed*, *Dağın Öte Yüzü*, *Akçasaz'ın Ağaları* dizileri, *Teneke*, *Hüyükteki Nar Ağacı*.
6. **Yörüklerin Çukurova'daki yerleşme problemleri:** *İnce Memed* dizisi, *Binboğalar Efsanesi*.
7. **Sömürü:** *Filler Sultanı*.
8. **Korku:** *Deniz Küstü*, *Kimsecik* dizisi.
9. **Cinayetler:** Her romanda en az bir cinayet işlenir.
10. **Çocuk ve problemleri:** *İnce Memed*, *Dağın Öte Yüzü*, *Kimsecik* dizileri, *Hüyükteki Nar Ağacı*, *Binboğalar Efsanesi*, *Yılanı Öldürseler*, *Al Gözüüm Seyreyle Salih*, *Deniz Küstü*, *Kuşlar da Gitti*.

Yaşar Kemal, bir gazetecinin, "Bütün romanlarınızda istediğiniz nedir?" sorusunu tek kelimeyle cevaplandırır: **Direnç**. "Yaşar Kemal'i bir cümleyle anlatın." diyenlere de cevabı şudur: "Ben **değişmenin** romancısıyım. Bütün romanlarım bir değişmenin romanıdır. Bir romancı, eğer insan gerçeğini veriyorsa bu değişikliği vermek zorundayım."

Yaşar Kemal'in bütün eserlerindeki **odak noktası** veya **temel gücü** ise şöyle ifade edebiliriz:

Genelde, tematik güç-karşı güç çatışması;

Fikri temelde, Türkiye'ye özgü bir sosyalizm mücadelesi;

İnsani temelde, yoksul köylü-zalim, bencil, çıkarıcı ağa ve beyler arasındaki çatışma; sömürülenler ve sömürenler arasındaki çatışma;

Sosyolojik temelde, insan-insan, insan-doğa, insan-toplum çatışması;

Psikolojik temelde ise, insanın hem kendi benliğiyle hem de çevresiyle çatışması.

Hikâye ve roman türündeki eserlerde **olay örgüsü**, ya **tek bir zincir** halinde ya da **ikive daha çok olay zinciri** halinde yürütülür. Üçüncü yöntem ise **çerçeve hikâye tekniği**'dir. Yaşar Kemal'in romanlarında olay tiplerinin genellikle iki ve daha çok olay zinciri halinde düzenlendiğini görülür. Sadece *Alageyik* ve *Yılanı Öldürseler*'de **çerçeve hikâye tekniği** uygulanmıştır.

Romanların birçoğu A ile B arasındaki çatışma biçimindedir. Olay örgüsü genellikle **tematik güç-ara güçler-karşı güç** temeline uygun olarak kurulmuştur. Bu zıt güçlerin çatışması adalet, doğruluk, başkaldırı, sömürü, aşk, töreler, öç, insanlık değerleri, yozlaşma, yabancılaşma gibi kavramlar çevresinde biçimlenmiş ve yürütülmüştür.

Olay örgüsü, gerek hikâyelerin birçoğunda, gerekse romanların tümünde klasik tarzda, (Maupassant tarzı) giriş, gelişme, sonuç bölümleri belli olacak biçimde düzenlenmiştir. Özellikle romanlarda bu klasik yapı çok belirgindir. Romanın sonunda başlıca ara ve ana düğümler sonuca ulaştırılarak gerilim sona erdirilmiştir. Ancak, bu yargılar hikâyelerin tümü için söylenemez. Az sayıda da olsa Yaşar Kemal'de **durum/kesit** hikâyelerine rastlamak mümkündür. Hikâye ve romanlardaki olay örgüsünün düzenlenişinde Anadolu halk kültürü ve sözlü edebiyatının önemli ölçüde etkileri olduğundan söz edilebilir. Epik romanla modern romanı bağdaştırmaya çalışan Yaşar Kemal, Anadolu'daki halk edebiyatının ağıtlarından, türkülerinden, tekerlemelerinden destanlarından efsanelerinden, masallarından ve halk hikâyelerinden sonuna kadar yararlanmıştır.

Yaşar Kemal'in romanları işlenen **sosyal ve tarihsel zamana** göre sınıflandırıldığında **uzak** ve **yakın** tarihsel dönemler olmak üzere iki kalın çizginin varlığı görülür:

A. XX. yüzyıl öncesi;

1. *Üç Anadolu Efsanesi*: XVI-XX. yüzyıl,

2. *Ağrıdağı Efsanesi*: XVIII. yüzyıl,

3. *Binboğalar Efsanesi*: XIX. yüzyıl-1950.

B. XX. Yüzyıl;

1. *Kimsecik dizisi*: 1915-1930,

2. *İnce Memed dizisi*: 1924-1938,

3. *Dağın Öte Yüzü dizisi*: 1915-1960,

4. *Akçasaz'ın Ağaları dizisi*: 1950 sonrası,

5. *Hüyükteki Nar Ağacı, Teneke, Yılanı Öldürseler*: 1950,

6. *Al Gözüm Seyreyile Salih, Deniz Küstü. Kuşlar da Gitti*: 1970'li yıllar.

7. *Bir Ada Hikayesi*: Cumhuriyet dönemi.

Yaşar Kemal'in roman kapsamındaki eserleri **sosyal ve tarihsel zaman** açısından geniş bir zaman dilimini kuşatmaktadır. En eskisi XVI. yüzyıla kadar uzanırken daha sonraki romanlarında günümüze kadar geçen uzun bir sosyal zaman ele alınmıştır. Geriye kalan eserlerde sosyal zaman, XX. yüzyıldır. Yaşar Kemal, hikaye ve romanlarında Balkan savaşı (1912), Birinci Dünya Savaşı (1914), Çanakkale Savaşı (1915), Sarıkamış Savaşı (1918) ve Ege'deki mübadele günlerinden Demokrat Parti iktidarının yıkıldığı zamana kadar (1960) geçen süreye büyük bir yer vermiştir. Bu anlamda eserlerinde daha çok XX.yüzyılı işlemiştir.

"İstanbul" dizisi diye nitelenen üç romanda ise, sosyal zaman olarak 1970'li yıllar seçilmiştir. Yaşar Kemal'in daha çok yakın geçmişi, XX. yüzyılı işlediğini, üç romanında 1970'li yıllara kadar uzandığı, 1980'den sonrasını ele almadığını ve bu yüzden de **günceli işlemediği** için suçlandığı belirtilmelidir.

Romanlarda zaman zaman **geriye dönüşlere** yer verilmekle birlikte yazar, genellikle zamanı kronolojik bir zincir halinde yürütür. Yaşar Kemal'in romanlarında zamanın işlenişi bir **ırmağa** benzetilebilir. Ortada roman boyunca akıp giden bir asıl olay çizgisi vardır. Çeşitli yan olaylar ve olay örgüsüne katılan kişilerin geçmişlerinin anlatıldığı sayfalar, bu ırmağa kollar biçiminde bağlanır. Olayların asıl süreçleri içinde verilmeyip asıl zaman çizgisine yan kollar biçiminde bağlanması ya da özetlenerek esere katılması daha çok masal, halk hikâyesi ve destanlarda görülen bir özelliktir. Yaşar Kemal romanlarında bu tarzın uygulanması, tempo-yu düşürdüğü ve yavaşlattığı için eleştirilmiş ve asıl zaman çizgisinin ara sıra durdurularak yan kollardan birinin geriden alınıp işlenmesi bir zaaf olarak değerlendirilmiştir.

Yaşar Kemal ise bu tür **geriye dönüşleri** romanın temposunu hızlandırmak bazen yavaşlatmak için bilinçli olarak yaptığını; temponun yavaş olduğu kısımlarda olay örgüsünün yayılıp genişlediğini hızlı olması gereken kısımlarda ise genellikle kısa cümleler seçerek olayların akışını hızlandığını belirtmiş, buna bir ovanın tasviri ile hızla giden bir trenin anlatımını örnek vermiştir. Geriye dönüşler, genellikle olay örgüsüne yeni katılan tiplerin geçmişini açıklarken uygulanır. Romanlarda olay zamanı genellikle bir yılla sınırlanmıştır. Teneke'de olay zamanı iki aydır. Birçok romana ilkbaharla başlayan Yaşar Kemal, güzle sonuçlandırır. Daha çok da olay zamanı olarak ilkbahar, yaz ve güzü seçer. Kışa pek az romanda yer verilmiştir. *Yer Demir Gök Bakır*'da olay zamanı tamamıyla, *İnce Memed IV*'te ise, kısmen kış mevsiminde geçirilmiştir.

Romanlarda kullanılan **mekanlar** dört kümede toplanabilir:

A. **Batı Anadolu:** *Çakırcalı Efe*.

B. **Çukurova çevresi**, Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu: *İnce Memed* dizisi, *Dağın Öte Yüzü* dizisi, *Akçasaz'ın Ağaları* dizisi, *Kimsecik* dizisi, "Çukurova Gerçekleri" (*Teneke*, *Yılanı Öldürseler*, *Hüyükteki Nar Ağacı*), "Anadolu Efsaneleri" (*Üç Anadolu Efsanesi*, *Ağrıdaki Efsanesi*, *Binboğalar Efsanesi*).

C. **İstanbul çevresi:** *Al Gözüm Seyreyle Salih*, *Deniz Küstü*, *Kuşlar da Gitti*.

D. **Adalar:** *Bir Ada Hikayesi*.

İkinci kümeye giren romanlar, diğerlerinden çoktur. Bu durumda Yaşar Kemal'in daha çok Çukurova ve çevresi ile Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu'yu

mekân olarak kullandığı söylenebilir. Ancak, romanlarda işlenen mekânların kurmaca olduğunu unutmamak kaydıyla "**Her romancının bir Çukurova'sı vardır.**" diyen Yaşar Kemal de bu gerçeğin farkındadır.

Yazarın **açık** (geniş, dış) mekânlara: **kapalı** (dar, iç) mekânlardan daha çok yer verdiği dikkati çeker. Buradan Yaşar Kemal'in dışa dönük bir karaktere sahip olduğunu çıkarabiliriz. Açık mekânlara daha çok yer verilmesi romanlarda doğanın önemli ölçüde yansıtılması anlamına gelmektedir.

Romanlarda mekân tasvirleri, oldukça başarılı, eşsiz ve Yaşar Kemal'e özgüdür. Mekân-insan uyumuna dikkat eden sanatçı, çeşitli mekanları, romana aktarırken **mimesisten** (taklit) yararlanmışır. Mekân tasvirleri genellikle fonksiyoneldir ve belli bir perspektife uygundur. Ancak, İnce Memed dörtlüsünde olduğu gibi, her cildin başında ayrı bir doğa betimlemesiyle (tasvirle) olay örgüsünün başlatıldığı da olur.

Yaşar Kemal genellikle hâkim bakış açısı ve yazar anlatıcı tekniğini kullanmıştır. Bazan çoğulcu bakış açılarına ve kahraman anlatıcıya da yer veren sanatçı, sonuçta bunları hakim bakış açısına bağlamayı ihmal etmemiştir.

Anlatıcı problemi uygulanırken iç diyalog, iç monolog, bilinç akımı ve montaj (Genellikle halk kültüründen ve edebiyatından seçilmiş parçalardan) tekniklerinden de sık sık yararlandığı görülmektedir. Anlatıcının romandan tamamıyla silinmediği, zaman zaman ortaya çıkarak olay örgüsüne müdahaleler ettiği de dikkati çeker. Yaşar Kemal, genellikle halk hikayecilerinin kullandığı sözlü anlatım geleneğinden yararlanmışır.

Yaşar Kemal, **bakış açısı ve anlatıcı** probleminde pek önemli bir yenilik getirmemiştir. Bu bakımdan romanları farklı ve özgün sayılamaz. Bazı romanlarda yazarın sözcüsü durumundaki kişilere rastlanabilir. Bazı eserlerinde ise sanatçı doğrudan kendisine de roman kişileri arasında yer vermiştir.

Yaşar Kemal, hikâye ve romanlarında çizdiği tip ve karakterleri oluştururken başlıca üç kaynaktan yararlanmışır:

1. Gözlem ve yaşantı,
2. Sanat yeteneği ve hayal gücü,
3. Etkilenilen ekoller ve eserler.

"Benim romanlarıma hikâyelerime bakarsan ağırlığı olan iki insan tipi var. Biri çocuklar, biri yaşlılar." diyen sanatçı, hikâye ve romanlarında **dinamik karakter yaratma tarzını** benimseyerek binden fazla tip çizmiştir. Yaşar Kemal'in hikâye ve romanlarında, hatta röportajlarında bağımsız bir tipolojik araştırma yapılabilecek kadar çok malzeme vardır. Şimdiye kadar bu konuda pek fazla bir şey söylenmiş değildir, **Yaşar Kemal'in Hikâye ve Romanlarında Tipler** başlığıyla lisans üstü düzeyde bağımsız bir çalışma yapılmalıdır.

Yaşar Kemal'in hikâye ve romanlarındaki **kişiler kadrosunu** genel olarak üç açıdan sınıflandırmak mümkündür:

A. **Sosyal duruma** göre:

1. Köylüler, kasabalılar ve yörükler: *Çeşitli romanlarında, ağırlıklı olarak bu tipleri işlemiştir.*

2. *İşçiler ve emekçiler:* Çeşitli hikâye ve romanlarında işçiler, balıkçılar, de-

ğirmenciler, demirciler ve âşıklar gibi tipler çizmiştir.

3. *Köy ve kasaba eşrafı*: Abdi, Hamza, Murtaza Ağa'lar, Ali Safa, Mahmut ve Şakir Bey'ler (*İnce Memed* dizisi), Derviş ve Mustafa Beyler, Kabakçioğlu Mahir, Ala Temir, Tapucu Zülfü (*Akçasaz'ın Ağaları*), Adil Efendi, Muhtar Sefer (*Dağın Öte Yüzü* dizisi).

4. *Aydınlar ve yarı aydınlar*: Kaymakam Fikret (*Teneke*), Öğretmen Zeki Nejat (*İnce Memed IV*), Arzuhalci Ali (*Akçasazın Ağaları*).

5. *Bürokratlar ve çeşitli yöneticiler*: Arif Saim Bey (*İnce Memed* dizisi), kaymakamlar ve komutanlar (Çesitli romanlar), Mahmut Han (*Ağrıdaki Efsanesi*).

6. *Şakiler, kaçakçılar*: Deli Durdu, Kalaycı Osman, Kara İbrahim, Sarı Ümmet, Bayramoğlu, Kürt Rüstem, Vahap Dayı (*İnce Memed* dizisi), Albay (*Al Gözümlü Seyreyle Salih*).

7. *Din adamları*: Ferhat Hoca, Abdulselam Hoca, kasaba müftüsü (*İnce Memed* dizisi), kasaba müftüsü (*Teneke*).

B. Yaş ve cinsiyete göre:

1. *Çocuklar*: Mustafa (*Beyaz Pantolon*), Neriman (*Kalemler*), Osman (*Sarı Sıcak*), Memet (*Hiyyükteki Nar Ağacı*), Hasan, Ummahan (*Dağın Öte Yüzü* dizisi), Müslüm, Memed çocuk (*İnce Memed* dizisi), Kerem (*Binboğalar Efsanesi*), Hasan (*Yılanı Öldürseler*), Salih (*Al Gözümlü Seyreyle Salih*), Mustafa, Kuş Memet, Kero (*Kimsecik* dizisi), Dursun Kemal (*Deniz Küstü*), Süleyman, Semih, Hayri (*Kuşlar da Gitti*).

2. *Genç erkekler*: İnce Memed, İdris Bey (*İnce Memed* dizisi), Yusuf (*Yusufçuk Yusuf*), Halil, Fethullah (*Binboğalar Efsanesi*), Ahmet (*Ağrıdaki Efsanesi*), Halil, Abbas (*Yılanı Öldürseler*), Kaymakam Fikret, Memed Ali (*Teneke*), Memidik (*Dağın Öte Yüzü*).

3. *Genç kadınlar*: Hatçe, Seyran (*İnce Memed* dizisi), Gülbahar (*Ağrıdaki Efsanesi*), Ceren (*Binboğalar Efsanesi*), Nigâr, Elif, Zeynep (*Üç Anadolu Efsanesi*), Zeliha (*Ölmez Otu*), Esme (*Yılanı Öldürseler*), Zero, Dal Emine (*Kimsecik* dizisi).

4. *Yaşlı erkekler*: Koca Osman, Derviş Ali, Süleyman, İlyas Çavuş (*İnce Memed* dizisi), Koca Halil (*Dağın Öte Yüzü* dizisi), Demirci Haydar Usta, Süleyman Kâhya (*Binboğalar Efsanesi*), Sofî (*Ağrıdaki Efsanesi*), İsmail Ağa (*Kimsecik* dizisi).

5. *Yaşlı kadınlar*: Hürü, Iraz, Kamer, Anacık Sultan (*İnce Memed* dizisi), Zeyno Karı (*Teneke*), Meryemce (*Dağın Öte Yüzü*), Karakız Hatun (*Akçasaz'ın Ağaları* dizisi), Dilber Hatun (*Al Gözümlü Seyreyle Salih*), Zehra Hatun (*Yılanı Öldürseler*), Büyükanca (*Yağmurcuk Kuşu*).

6. *Orta yaşlı kadınlar ve erkekler*: Selver Gelin (*İnce Memed II*), Uzun Ali ve eşi, Taşbaşoğlu ve eşi (*Dağın Öte Yüzü* dizisi), Deli Hacı ve eşi, Sarı Mıstık, Kambur Tellal (*Akçasaz'ın Ağaları*), Selim Balıkçı (*Deniz Küstü*).

C. Olay örgüsündeki fonksiyonlarına göre:

1. *Tematik gücün temsilcileri*: İnce Memed, Ferhat Hoca, Zeki Nejad, İdris Bey (*İnce Memed* dizisi), Uzun Ali (*Dağın Öte Yüzü*), Yusuf (*Yusufçuk Yusuf*), Ahmet (*Ağrıdaki Efsanesi*), Halil (*Binboğalar Efsanesi*), Esme (*Yılanı Öldürseler*), Kaymakam Fikret, Memed Ali (*Teneke*).

2. *Ara gücün temsilcileri:* Recep Çavuş, Topal Ali (*İnce Memed* dizisi), Resul Efendi (*Teneke*), İsmail Ağa (*Ağrıdağı Efsanesi*), Deli Hüseyin (*Karacaoğlan*), Balıkçı Mahmut (*Kuşlar da Gitti*), Topal Abbas Usta, Ali Çavuş (*Kimsecik* dizisi).

3. *Karşı gücün temsilcileri:* Abdi, Hamza, Murtaza Ağa'lar, Ali Sefa, Mahmut, Şakir, Arif Saim Bey'ler (*İnce Memed* dizisi), Okçuoğlu (*Teneke*), Muhtar Sefer, Adil Efendi (*Dağın Öte Yüzü* dizisi), Mahmut Han (*Ağrıdağı Efsanesi*), yeniyetme ağalar (*Akçasız'ın Ağaları* dizisi).

Yaşar Kemal'in hikâye ve romanlarında **erkekler, kadınlardan kalabalıktır**. Tematik güç-karşı güç çatışmasında tematik gücün temsilcilerinin genellikle genç; karşı gücünkilerin ise, genellikle orta yaşlı ve yaşlı kişiler olduğu dikkati çeker. Romanlar genellikle köy ve kasaba çevresinde geçtiğinden **fabrika işçileri** seyrek olarak görünür. Yaşar Kemal, pek fazla sayıda **aydın** tipi de çizmemiştir. Zalim, bencil, çıkarıcı ağa ve beyler ile bunlara karşı mücadele veren genç tipler üzerinde yoğunlaşmıştır. **Çocukları ve yaşlıları** ihmal etmeyen Yaşar Kemal, denilebilir ki, Türk edebiyatındaki hikâye ve romancılar arasında bu iki kümeden insanları, en çok anlatmış bir sanatçıdır.

III. SONUÇ ve ÖNERİLER

Yaşar Kemal, sadece hikâye ve romanda değil bunların dışında verdiği röportaj, oyun, senaryo, folklor derleme araştırmalarında da büyük başarılar kazanmış, adından söz ettirmiş ve çeşitli ödüllere layık görülmüştür.

Yaşar Kemal, genel olarak **etkilere** kapalı bir sanatçıdır. Ancak özellikle dil ve üslubunda Nazım Hikmet'in ve halk dilinin büyük etkileri göze çarpmaktadır. İstanbul Türkçesine göre Anadolu Türkçesini daha zengin bulan sanatçı, bir roman dili kurmak için büyük çaba göstermiştir. Başlangıçta daha çok yer verdiği yerel dilden zamanla uzaklaşarak ortak yazı diline kayan yazar, anlatımda yine Anadolu sözlü edebiyatından ve epik gelenekten büyük ölçüde yararlanmıştır. (Çiftlikçi, 1997:477-86) Bunu, dünya, özellikle Batı kültür ve edebiyatının birikimleriyle birleştiren romancı, **yerelden evrensele** ulaşma çizgisinde büyük bir başarı kazanmıştır.

Yaşar Kemal'in hikâye ve romanlarında anlatımla diyalogların düzenleniş dengeli bir biçimde yürütülür. *İnce Memed*I gibi diyalogların ağırlık taşıdığı ve *Kanın Sesi* gibi anlatıcıya ait kısımların yoğun olduğu romanlarına rastlanabilir. Bazen **kara mizah** ve **eleştirel söylemden** yararlanan Yaşar Kemal, toplumcu ve sosyal gerçekçi çizgisinden taviz vermemiştir.

Politik kişiliğiyle sanatçı kişiliğini birlikte yürüten ve uzun bir süre aktif politika da yapan Yaşar Kemal, sanatla politikanın ayrılmaz bir bütün olduğu görüşündedir. Türkiye'ye özgü bir sosyalizm kurma uğrunda hizmet verdiğini belirten yazar, erken yaşlardan beri sol düşüncenin savunuculuğunu yapmıştır. Her fırsatta düşünce ve kitap yasaklarına, antidemokratik uygulamalara karşı çıkmış, bu yüzden zaman zaman kendisi de tutuklanmış ve yargılanmıştır. Bütün sıkıntılara rağmen ülkesini ve halkını çok sevdiğini belirten sanatçı, bir başka ülkede yaşamayı yapılan büyük vaatlere rağmen reddetmiştir. Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi için aydınlara ve sanatçılara büyük görevler düştüğünü belirtmiş, demokrasiyi

uygulamanın bir ülke için büyük bir onur olduğundan söz etmiştir. Kısacası Yaşar Kemal'in 70 yıl boyunca (1945-2015) kendine özgü bir **demokrasi savaşı** verdiği söylenebilir.

Asıl işinin sanatçılık ve eser üretmek olduğunu söyleyen Yaşar Kemal, edebiyat, sanat ve kültürle ilgili de özgün ve farklı görüşler ileri sürmüştür. **Yerel kültürden evrensele** formülüyle özetlenebilecek bu görüşlerini, **Akdeniz kültür kökeni ve çemberi, başkaldırı edebiyatı, Düldül savaştadır, halk aşısı, Homeros'tan Türkmen kilimine, sözlü edebiyattan yazılı edebiyata, epope aydınlığı** gibi yan görüş ve düşüncelerle zenginleştirmiştir.

Yaşar Kemal'in sanatçı kişiliğini üç döneme ayırmak mümkündür:

1. Yetişme Dönemi: 1939-1950,
2. Kalfalık Dönemi: 1951-1971,
3. Ustalık Dönemi: 1972-2012.

İstanbul'a gelip Cumhuriyet gazetesinde çalışmaya başladığı 1951'e kadarki dönemi sanatçının **yetişme dönemi** sayılmalıdır. Bu yıllarda da sanat ve edebiyatla uğraşan Yaşar Kemal, daha çok Kemal Sadık Göğceli imzasıyla yayımladığı şiirler ve folklor derleme-araştırmalarıyla tanınmıştır. 1951'den sonra bir yandan gazeteciliği, röportaj yazarlığını yürüten sanatçı bir yandan da hikâye ve romanlarını yayımlamaya başlar. Bu dönemde daha önceki imzasını bir yana bırakarak Yaşar Kemal imzasını kullanmaya başlamıştır. Hikâye, roman ve röportaj çalışmalarıyla birlikte çeşitli senaryolar da kaleme alan Yaşar Kemal, bir süre de sinema dünyasıyla yakından ilgilenmiştir. 1963'te Cumhuriyet'ten ayrıldıktan sonra daha çok romancılığa yönelir. Bu yılları da **kalfalık dönemi** sayabiliriz. 1972'de *Demirciler Çarşısı Cinayeti*'nin kaleme alınışını sanatçı için bir dönüm noktası sayıyoruz. Bu romanla istediği romana biraz daha yaklaştığını belirten Yaşar Kemal, 1970'li yıllarda Türkiye dışında da tanınmaya ve okunmaya başlamıştır. Cino del Duca Ödülü'nü kazandığı 1982 sonrası (12 Eylül Dönemi), Yaşar Kemal için ayrı bir dönem sayılmalıdır. Bu dönemde sanatçının ortaya koyduğu en önemli eseri *Kimsecik* ve *Bir Ada Hikâyesi* dizileridir. 1972'den 2012'ye kadar yaklaşık 40 yıllık zaman, **ustalık dönemi** olarak nitelenebilir. 50'ye yakın eserinin büyük bir kısmını bu dönemde vermiştir.

1960'tan sonra Fransız Akademisi tarafından Nobel Edebiyat Ödülü'ne defalarca aday gösterilmiş; ancak, bu ödül Yaşar Kemal'e değil, ülkemizin daha genç bir yazarına Orhan Pamuk'a verilmiştir. 1992'de özel görüşmemizde "**100 yaşına kadar yaşayacağım ve Nobel'i almadan ölmeyeceğim.**" diyen Yaşar Kemal, ne yazık ki, bu iki amacını da gerçekleştirememiştir.

Yaşar Kemal, kendisi ve eserleri hakkında yurttan ve dünyada çok şeyler yazılmış ve söylenmiş bir sanatçıdır. Denilebilir ki, hakkında bu kadar çok şey yazılmış, söylenmiş bir başka Türk romancısı yoktur.

Yaşar Kemal Türk romancılığına neler getirmiş, neler kazandırmıştır? Bunları beş madde halinde toplamak mümkündür:

Kendine özgü bir **roman dili** kurmuştur. İnsanın, toplumun, kentlerin **yabancılaşmasını, yozlaşmasını, değişmesini** işlemiştir. Türk romancılığına yeni

psikolojik ufuklar ve derinlikler kazandırmıştır. Türk romancılığına **lirizmi** getirmiştir.

Yerelden evrensele ulaşma çabası göstermiştir.

Sanatçı, bu çabalarıyla Türk edebiyatında ve romancılığında önemli aşamalar gerçekleştirmiştir. Okuyucu zümreleri tarafından gördüğü kabul ve eserlerinin hem ülkemizde hem de dünyada **Best Seller / En İyi**ler oluşu da Yaşar Kemal'in önemini göstermektedir. Yaşar Kemal, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının 1950'den sonraki yıllarında verdiği 50'ye yakın eseri ile kültür ve edebiyat için çok önemli bir değerdir. O, Türkçenin ve Türk edebiyatının evrensel romancısıdır. O, aynı zamanda bazıları romancı saymasa da 20. yüzyılın en büyük romancılarından biridir. Bir **Anadolu bilgisi** olan Yaşar Kemal, Çağdaş Türk edebiyatının yüz akıdır ve Türkiye'nin uluslararası onurudur. Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi için aydınlara ve sanatçılara önemli görevler düştüğünü her fırsatta söylemiş, demokrasiyi geliştirmek için bir sanatçı olarak üstüne düşen görev ve sorumluluğu fazlasıyla yerine getirmiştir.

Bu süreçte Yaşar Kemal için neler yapıldı? Neler yapılabilir? Bu da bir başka yazımızın konusu olacaktır.

IV. YAŞAR KEMAL BİBLİYOGRAFYASI¹

a. YAŞAR KEMAL'İN ESERLERİ

Şiirleri: *Bugünlerde Bahar İndi*, YKY, İst. 2010 (Haz. Güven Turan).

Hikâyeleri: *Sarı Sıcak*, 2. bas. Varlık Yay., İst. 1959; *Sarı Sıcak/Bütün Hikâyeler*, 6. bas. Karacan Yay., İst. 1981; *Yolda*, Seçme Öyküler, Haz. Güven Turan, YKY, İst. 2014.

Romanları: *İnce Memed I*, 10 bas. Cem Yay., İst. 1971; *İnce Memed II*, 2. bas. Ant Yay., İst. 1969; *İnce Memed III*, 5. bas. Toros Yay., İst. 1990; *İnce Memed IV*, 3. bas. Toros Yay., İst. 1989; *Teneke*, 6. bas. Milliyet Yay., İst. 1978; *Dağın Öte Yüzü I*, *Ortadirek*, 5. bas. Tekin Yay., İst. b.t.y. (1978); *Dağın Öte Yüzü II*, *Yer Demir Gök Bakır*, 6. bas. Tekin Yay., İst. 1978; *Dağın Öte Yüzü III*, *Ölmez Otu*, 5. bas. Tekin Yay., İst. 1978; *Üç Anadolu Efsanesi*, 7. bas. Cem Yay., İst. b.t.y. (1980); *Ağrıdaki Efsanesi*, 4. bas. Milliyet Yay., İst. 1978; *Binboğalar Efsanesi*, 3. bas. Cem Yay., İst. 1976; *Çakırcalı Efe*, 2. bas. Cem Yay., İst. 1975; *Akçasaz'ın Ağalan I*, *Demirciler Çarşısı Cinayeti*, Cem Yay., İst. 1973; *Akçasaz'ın Ağalan II*, *Yusufoğlu Yusuf*, Cem Yay., İst. 1975; *Yılanı Öldürseler*, 3. bas. Cem Yay., İst. 1979; *Al Gözüm Seyreyle Salih*, Cem Yay., İst. 1976; *Filler Sultanı ile Kırmızı Sakallı Topal Karınca*, 2. bas. Cem Yay., İst. 1978; *Deniz Küstü*, Milliyet Yay., İst. 1978; *Kuşlar da Gitti*, Milliyet Yay., İst. 1978; *Kimsecik I*, *Yağmurcuk Kuşu*, Tekin Yay., İst. 1980; *Kimsecik II*, *Kale Kapısı*, 3. bas. Toros Yay., İst. 1991; *Kimsecik III*, *Kanın Sesi*, Toros Yay., İst. 1991; *Hüyükteki Nar Ağacı*, Toros Yay., İst. 1982; *Bir Ada Hikayesi 1-4: Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, *Karınca'nın Sulçığı*, *Tanyeri Horozları*, *Çıplak Deniz Çıplak Ada*, 4 cilt, Adam Yay. İst. 1997-2012; *Tek Kanatlı Bir Kuş*, YKY, İst. 2013.

¹Daha önce (Çiftlikçi: 1997, 525-60) sınıflandırılmış olarak ayrıntılı kaynakça verilmişti. Burada daha sonraki yayınlar sıralanmaktadır. Yaşar Kemal YK biçiminde kısaltılmıştır.

Oyun ve Senaryoları ile Eserlerinden Uyarlamalar: *Teneke*, Milliyet Yay., İst. 1978, oyun metni, s. 105-90; *Uzundere*, Haz. Nihat Asyalı, Bizim Yay., Ank. 1967; *Beyaz Mendil*, 1955; *Kara Çalı*, 1956; *Namus Düşmanı*; (*Dükkâncı*), 1957; *Alageyik*, 1959; *Karacaoğlu'nın KaraSevdası*, 1959; *Bu Vatanın Çocukları*, 1959; *Muradın Türküsü*, 1965; *Ölüm Tarlası*, 1966; *Urfa-İstanbul*, 1968; *Ağrıdağı Efsanesi*, 1975; *Bebek*, 1976; *Yılanı Öldürseler*, 1982; *İnce Memed*, 1984; *Yer Demir Gök Bakır*, senaryo, Yaşar Kemal'in Romanından Zülfü Livaneli, Can Yay., İst. 1989; *Binboğalar Efsanesi*, *Menekşe Koyu* (*Ağır Akan Su*), 1991 senaryo, Barbro Karabuda.

Röportajları: *Bu Diyar Baştan Başa*, 4. bas. Tekin Yay., İst. 1979; *Bir Bulut Kaynıyor*, 2. bas. Tekin Yay., İst. 1979; *Çocuklar İnsandır I*, *Allahın Askerleri*, Milliyet Yay., İst. 1978; *Yağmurla Gelen*, YKY, İst. 2014, Resimleyen: Mustafa Delioğlu; *Nerdesin Arkadaşım*, Seçme Röportajlar, Haz. Filiz Özdem, YKY, İst. 2014; *Bu Diyar Baştan Başa: Nuh'un Gemisi, Yanan Ormanlarda 50 Gün, Peri Bacaları, Bir Bulut Kaynıyor*, 4 cilt, YKY, İst. 2014; *Röportaj Yazarlığında 60 Yıl*, *Seçme Röportajlar*, YKY, İst. 2014.

Fıkra, Deneme, Makale ve Gazete Yazıları: *Taş Çatlasa*, Ataç Kit., İst. 1961; *Baldaki Tuz*, Haz. Alpay Kabacalı, 3. bas. Tekin Yay., İst. 1978; *Ağacın Çürüğü*, Haz. Alpay Kabacalı, Milliyet Yay., İst. 1980; *Yüzler* (Abidin Dino ile), Ada Yay., İst. 1994; *Ustadır Arı*, Haz. Alpay Kabacalı, Can Yay., İst. 1995; *Zulmün Artsın*, Haz. Alpay Kabacalı, Can Yay., İst. 1996; *Binbir Çiçekli Bahçe*, Haz. Alpay Kabacalı, YKY, İst. 2009; *Sevmek, Sevinmek, İyiŞeyler Üstüne*, Seçme Yazılar, Haz. Filiz Özdem, YKY, İst. 2014; *Bu Bir Çağrıdır*, YKY, 2014.

Anılar ve Görüşmeler: *Çağdaş Türk yazarların yayımlanmamış anıları*, YK bölümü, MSD, S. 253, 28.11.1977, s. 13-14; *Entretiens Avec Alain Bosquet*, Traduit du turc par: Altan Gökalp, Editions: NRF/Gallimard, Paris 1992 ; *YK Kendini Anlatıyor*, Cumhuriyet, 29.11.1992'den başlayarak on gün tefrika; *YK Hayatını Anlatıyor*, Sabah, 7.2.1993'ten başlayarak on iki gün tefrika; *YK Kendini Anlatıyor*, Alain Bosquet'nin YK'le Konuşmaları, Toros Yay., İst. 1993.

Halkbilimi Derleme ve Araştırmaları: *Ağıtlar I*, Türksözü Basımevi, Adana 1943; genişletilmiş 2. bas. TorosYay., İst. 1993; *Gökyüzü Mavi Kaldı*, *Halk Edebiyatından Seçmeler*, (Sabahattin Eyuboğlu ile), 2. bas. Toros Yay., İst. 1982; *Sarı Defterdekiler*, *Folklor Derlemeleri*, Haz. Alpay Kabacalı, Yapı Kredi Yay., İst. 1997.

Çeviri: A. Vidalie'den *Ayıışığı Kuyumcuları*, İst. 1977. (Thilda Kemal ile birlikte)

YAŞAR KEMAL İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Adam Sanat, *YK Özel Sayısı*, S. 197, Haziran 2002

Sıddık Akbayır, *Orhan Pamuk Yaşar Kemal, Zamansız Bir Karşılaşma*, Ferfir Yay., İst. 2011

Cahit Akın, *Eşkıyalık ve İnce Memed*, Kitap-lık, S. 101, Ocak 2007, s. 93-98; *Geçmişten Geleceğe YK*, Haz. Süha Oğuzertem, Adam Yay., 2003, s. 164-

- Feridun Andaç, *Zeytinlik Öyküsünden Yola Çıkarak YK'in Öykü Dünyasına Bakış*, Adam Öykü, S. 27, Mart-Nisan 2000, s. 90-98
- Feridun Andaç, *YK'in Sözlerinde Yaşamak*, Dünya Kitapları, İst. 2003
- Feridun Andaç, *Söz Uçar Yazı Kalır, Söyleşiler*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İst. 1997
- M. Fatih Andı, *Putuna Küfredilmiş Yerli Kızgınlığı*, Kaşgar dergisi
- Erman Artun, *Çukurova Konulu Romanlarda Çukurova Halk Kültürü ve Halk Edebiyatı Geleneği Ürünlerinin Etkisi ve Yeri*, Türk Dünyası IV. Yazarlar Kurultayı, *Bildiriler*, Ank. 1999,s. 27-32;Adana Halk Kültürü, Altınkoza Yay., Adana2006,s.227-30
- Halim Aydın, *YK ve Jean Giono'nun Üçlüleri*, Hacettepe Ün. SBE Fransız Dili ve Edebiyatı ABD, Ank. 1997, yayımlanmamış doktora tezi.
- İlhan Başgöz, *YK and Turkish Folk Literature*, Edebiyat, Special Issue on YK, 1980, s. 37-48.
- Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar?*,Ahmet Halit Yaşaroğlu Kit.,İst. 1960
- Adnan Binyazar, *Halk Anlatıları*, Mozaik Yay.,İst 1995; 2. Bas., Can Yay., İst. 2011, s. 301-328
- Pertev Naili Boratav, *YK'in Yörük Kilimindeki Nakışlar*, Bilim ve Sanat, Şubat 1982; Folklor ve Edebiyat 2, Adam Yay., İst. 1983, s.411-23
- Bekir Coşkun, *YK'in Romanlarında Folklorik Öğeler*, Çukurova Ün. SBE, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adana 1996
- Bekir Coşkun, *YK'de Sözlü Zihin-Sözlü Düşünce*, Kitap-lık, S.101, Ocak 2007, s. 11-14.
- Tuba Tarcan Çandar, *YK,Fotobiyografi, Dönemli Yay.*,İst. Bty (1978)
- Çağdaş Türk Dili, Türkçenin Evrensel Romancısı YK, Özel Sayı, S. 329, Temmuz 2015
- Ramazan Çiftlikçi, *YK'in Edebiyat, Sanat ve Kültürle İlgili Görüşleri*, Açıksöz dergisi, S. 2, 3, 4, Kasım, Aralık 1993; Ocak 1994
- Ramazan Çiftlikçi, *YK'in Şiirleri*, Tarla, 94/1, Ocak 1994, s. 16-18
- Ramazan Çiftlikçi, *YK'in Hikayeleri*, Gündoğan Edebiyat, S.11-12, Yaz-Güz 1994, s. 19-22
- Ramazan Çiftlikçi, *YK'in Fıkra, Deneme ve Makaleleri*, Evrensel Kültür, S. 31, Temmuz 1994, s. 47-50
- Ramazan Çiftlikçi, *Yüzyılın Romancısı, Çağdaş Edebiyatımızın Yüzakı YK*, Kültür, S.103, Ocak-Şubat 1994,s.18-27
- Ramazan Çiftlikçi, *YK'in Halkbilimi Derleme ve Araştırmaları*, Folklor/edebiyat, S. 2 Şubat 1995,s.130-44
- Ramazan Çiftlikçi, *(Kırk Yıl Sonra) Teneke*, Adam Sanat, S.105, Ağustos 1994, s. 52-59

Ramazan Çiftlikçi, *Filler Sultanı*, Gündoğan Edebiyat, S.13, Kış 1995, s. 17-26

Ramazan Çiftlikçi, *Binboğalar Efsanesi*, Mehmet Önder Armağanı, Haz. Mehmet Yardımcı, KB Yay., Ank. 1997, s. 290-302

Ramazan Çiftlikçi, Anadolu'dan Üç Ölümsüz Efsane (*Üç Anadolu Efsanesi*), *Bolu ve Çevresi Halk Edebiyatı Sempozyumu*, *Bildiriler*, İzzet Baysal Abant Üniversitesi, Bolu 1997, s. 303-314

Ramazan Çiftlikçi, *YK ,Yazar-Eser-Üslup*, KB Yay., Ank. 1997, 560 s.

Ramazan Çiftlikçi, *Çukurova'nın İki Kemal'i*, Adana: Köprü Başı, YKY, İst. 2000,s.406-15; *Yaşar Kemal-Orhan Kemal Dostluğu* başlığı ile Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi'nin düzenlediği Uluslararası Yaşar Kemal Sempozyumu, Ankara, 16-18 Mayıs 2002'de bildiri olarak sunulmuştur.

Ramazan Çiftlikçi, *YK ve Evrensellik*, Bizim Külliye, S.64, Haziran-Temmuz- Ağustos 2015

Ramazan Çiftlikçi, *YK* mad., Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.44 Ek-2, İstanbul 2016

Ramazan Çiftlikçi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi ABD *Folklor ve Edebiyat* dersinin notları ve çeşitli seminerleri

Ramazan Çiftlikçi, Arapgirli Halk Şairi Fehmi Gür, 2 cilt, Malatya Belediyesi kültür Yay., Malatya 2000

Ayşe Dalyan, *YK'nın Destansı Romanları Üzerine Bir İnceleme (Yapı, Tema, Anlatım)*, Doğu Akdeniz Ün., Gazimagusa 2007, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi (Danışman: Prof. Dr. Şerif Aktaş)

Abidin Dino, *YK Bir uzun yürüyüşdür sevgi dolu*, Milliyet Sanat Dergisi, S.309, 5.2.1979

Ezeli Doğanay, Aşık Yaşar (Yaşar Kemal), Har, S. 11, Aralık-Ocak 2011, s.4-9

Musa Duman, *Ağrıdağı Efsanesi'nin Dili Üzerine Bazı Tesbitler*, İlmi Araştırmalar, S. 6, İst. 1998, s. 83-124

Edebiyat, A Journal of Middle Eastern Literatures, Vol. 5, Number:1 and 2, *Special Issue on YK*, University of Pannsylvania, 1980, Guest Editor: Ahmet Ö. Evin.

İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergah Yay., İst. 2001

İbrahim Temo Ergül, *YK'in Bir Denemeci Olarak Portresi*, Folklor / edebiyat, S. 80, Ank. 2014/4, s. 179-91

Konur Ertop, *YK ve Destan Geleneğimiz*, Hürriyet Gösteri, S. 151, Haziran 1993, s.18-19; *YK Günleri*, 1994, s.50-52

Gökçe Fırat, *Türk Yurdu Anadolu*, İleri Yay., İst. 2011

Memet Fuat, *İncelemeler*, Adam Yay., İst. 2002

Galina Gorbatkina, *YK ve Folklor*, Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemeleri, Cem Yay., İst. 1980, s.231-54

Altan Gökalp, *Türk Halkının Epopesi*, Le Mond, 4 Ekim 1981; MSD, 15 Ekim 1991; *YK, Binbir Çiçekli Bahçe*, Haz. Alpay Kabacalı, YKY, İst. 2009, s. 249-55

İsmail Görkem, *Türk Edebiyatında Ağutlar*, Akçağ Yay., Ank. 1999

Bilge Nur Doğan Güldenoğlu, *Bir Doktora Tez Çalışması: YK*, (Ramazan Çiftlikçi'nin kitabının tanıtımı), Çağdaş Türk Dili, *Türkçenin Evrensel Romancısı YK*, Özel Sayı, S. 329, Temmuz 2015, s.299-301

Osman Gündüz, 1960 Sonrası Türk Romanı, Türk Edebiyatı Tarihi, KBY, Ank. 2006, C.4, s. 309-22

Nedim Gürsel, *Bozkırdaki Yabancı*, YKY, İst. 1997, s.15-33

Nedim Gürsel, *Başkaldıran Edebiyat*, YKY, İst. 1997, s. 176-90

Nedim Gürsel, *Bir Geçiş Dönemi Romancısı*, Everest Yay., İst. 2000

Ahmet Özgür Güvenç, *YK'in İnce Memed Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısal Bir İnceleme*, Gece Kitaplığı Yay., İst. 2014

Doğan Hızlan, Zordur Yaşar Kemal'i Yazmak, Hürriyet gazetesi, 27 Ocak 2001

Doğan Hızlan, *Saklı Su*, YKY, İst. 1996, (YK Üzerine, 1995 tarihli bir yazı)

W. Hickmann, *YK'in İnce Memed'indeki Geleneksel Temalar*, Türk Dili, S.375, Mart 1983, s.154-66

Hürriyet, Thilda Kemal 78 Yaşında Öldü, Hürriyet, 18.01.2001

İhsan Işık, *Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Elvan Yay., Ank. 2012, YK mad.

İhsan Işık, *Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi*, C.4: *Ünlü Edebiyatçıları*, Elvan Yay., Ank. 2013, s.462-65, YK mad.

Gamze İyem, *Anadolu'yu Dünyaya Taşıyan Efsane*, Masal, S. 8, Temmuz-Ağustos 2017, s. 4-9

Alpay Kabacalı, *Çağımızın Büyük Romancısı YK*, TÜYAP, İst. 1992

Alpay Kabacalı, *Dünya Edebiyatının Devi YK*, Görsel Yay. İst. 1995

Alpay Kabacalı, *Bir Destan Rüzgarı*, Sel Yay., İst. 1998

Alpay Kabacalı, *İnsanın Bitmez Tükenmez Öyküsünü Anlatan Bir Büyük Destancı: YK*, Cumhuriyet Kitap, 30.05.2002 (Karıncanın Su İçtiği üzerine); YK, *Binbir Çiçekli Bahçe*, Haz. Alpay Kabacalı, YKY, İst. 2009, s. 256-65

Alpay Kabacalı, *A'dan Z'ye Yaşar Kemal*, YKY Kitap-lık dergisi eki, S. 61, Ocak 2004

Alpay Kabacalı, *Gül Yaprığın' Döktü Bugün, Ağıtlar*, YKY, İst. 1997

Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, YK bölümü: C.5, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İst. 1994

Ahmet Kabaklı, *Folkloru Kullanışta C. Aytmatoev ve YK*, Türk Edebiyatı, S.248, Haziran 1994, s. 3-6

Mehmet Kaplan, *Hikaye Tahlilleri*, Dergah Yay., İst. 1977

Arife Kalender, *Çukurova Edebiyatı ve Kadın*, Har, S. 10, Temmuz-Ağustos 2011

Ramazan Kaplan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, KB Yay., Ank. 1988

Muharrem Kaya, *Türk Romanında Destan Etkisi*, 2. Bas. Kesit Yay., İst. 2015

Selim Sevinç Koçak, *YK Nasıl Büyük İnsan Oldu?*, Kaynak Yay., İst. 2013

M. Sabri Koz, *Ağıtlar Üzerine YK'le Söyleşi*, Dünya Kitap, Aralık 1992; Yaşar Kemal, *Ustadır Arı*, Haz. Alpay Kabacalı, Can Yay., İst. 1995, s.242-47

- M. Sabri Koz, Kültür Bakanlığında Üç Kitap, (Çiftlikçi'nin Yaşar Kemal kitabının tanıtımı), Zaman kitap eki, 25.09.1998
- Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman 3*, İnkılapKit., 1999
- Zülfü Livaneli, *Gözüyle Kartal Avlayan Yazar YK*, Doğan Kitap, İst. 2016
- Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II*, İletişim Yay., İst. 1991
- Fethi Naci, *YK'in Romancılığı*, Adam Yay., İst. 2001
- Fethi Naci, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yay., İst. 1990
- Fethi Naci, *Yüzyılın 100 Türk Romanı*, Adam Yay., İst. 1999
- Süha Oğuzertem (Yayına Haz.), *Geçmişten Geleceğe YK*, Bilkent Ün. Türk Edebiyatı Merkezi Uluslararası YK Sempozyumu, Bildiriler, Adam Yay. İst. 2002
- M.Ş. Onaran, *YK'deki Gizli Ozan*, Cumhuriyet Kitap eki, S. 1084, 25.11.2010
- Veysel Öngören, *İnce Memed*, Yeni Düşün, Haziran 1987
- Agah Özgüç, *Türk Filmleri Sözlüğü (1917-2009)*, Kültür Bakanlığı Yay., İst. 2009
- Nedret Tanyolaç Öztokat, *Sarı Sıcak: Bir Sözleşme Öyküsü*, Adam Öykü, S. 33, Mart-Nisan 2001, s. 87-93
- Ali Püsküllüoğlu, *YK Sözlüğü*, Toros Yay., İst. 1987
- Rohat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Kürtler*, Fırat Yay., İst. 1991
- Rohat, *YK'in Yapıtlarında Kürt Gerçeği*, Fırat Yay., İst. 1992
- Rohat, *Ziya Gökalp'in Büyük Çilesi Kürtler*, Fırat Yay., İst. 1992
- Sennur Sezer, *YK'de Masal Motifleri ve YK Romanlarının Ortak Tiplerine Giriş*, Düşün, Şubat 1986, s. 75-76
- Osman Şahin, *YK ve Folklor*, İçel Kültürü, S.30, Kasım 1993, s.7-10 (Şahin:2013, 35-53)
- Osman Şahin, *YK, Geniş Bir Nehrin Akışı*, Can Yay., İst 2004; Kaynak Yay., İst. 2013
- Aziz Şeker, *Bir Anadolu Ozanı YK*, Eğiten Kitap Yay., Ank. 2011
- Aziz Şeker, *Homeros'tan Binboğalara YK*, Sabev Yay., İst. 2015
- İbrahim Tatarlı-Rıza Mollof, *Marksist Açıdan Türk Romanı*, Habora Yay., İst. 1969, s.160-80 (İnce Memed)
- TÖMER, *2000 Yılında Türk Öykü ve Romanı*, TÖMER Yay., Ank. 1999
- A. Ömer Türkeş, *Denizde Bir Babil Kulesi*, Virgül, S. 52, Haziran 2002
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi II*, YKY, İst. 2001, 1075-79
- Svetlana Uturgauri, (Çev. Müzehher Vanu), *YK'de Folklor ve Edebiyat*, Türk Edebiyatı Üzerine, Cem Yay., İst. 1989, s.120-41; *Edebiyat, Special Issue on YK*, s.135-50
- Muzaffer Uyguner, *YK, Yaşamı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, Bilgi Yay., Ank. 1993
- Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, Akçağ Yay., Ank. 2003.
- M. Helimoğlu Yavuz, *Epopeden Çağdaş Romana Neler Getirmiştir?*, YK Günleri, 21-22 Mayıs 1993, Edebiyatçılar Derneği Yay., Ank. 1993, s. 58-78

- Seza Yılandıoğlu, *Halk Masallarından Alınan Bazı Ögeler*, YK'i Okumak, Adam Yay., İst. 1998, s.128-33
- Ömer Yılar, *Halk Bilimi ve Eğitim*, Pegem Yay.,Ank. 2006
- Cezmi Yurtsever, *Çukurova Türkmenleri*, Çukurovalı Yay., Adana 2015
- Cezmi Yurtsever, *Eşkıya*, Ekrem Mat., Adana 2016
- YK'i Okumak, (Ortak Kitap), Çev. Nedret-Erdim Öztokat, Adam Yay.,İst 1998
- YK Günleri, 21-22 Mayıs 1993, Edebiyatçılar Derneği Yay., Ank. 1993
- YK Çukurovalı Bir Dünya Yazarı, Zaman Kitap,6 Nisan 2015
- YK Bir Yanardağ Söndü, Cumhuriyet gzt. Eki, Mart 2015
- YK Özel Sayısı, Kitap-lık dergisi, YKY,S. 1, Ocak 2007
50. Yılında İnce Memed Dosyası, Hürriyet Gösteri, S. 254, Aralık 2003

GÜRCİSTAN AZERBAYCANLILARININ KÜLTÜREL DEĞERLERİ

GÜRCÜSTAN AZƏRBAYCANLILARININ MƏDƏNİYYƏT ƏNƏNƏLƏRİ

CULTURAL VALUES OF AZERBAIJANIS IN GEORGIA

КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ ГРУЗИИ

Ehtiram EMİRHANLI ALİYEV*

Öz

Gürcistan'ın zengin kültürel değerleri en eski zamanlardan günümüze kadar süregelmektedir. Burada yaşayan halklardan Azerbaycanlıların da kadim kültürleri bölgeyi etkilemiştir. Birlikte yaşayan diğer halklara da etki eden, barışa ve huzura katkı veren Azerbaycan kültürü incelenmeye ve araştırmaya değerdir. Diyebiliriz ki Kafkas halklarının kültürlerinin önemli bir parçasını Azerbaycan kültürü oluşturur. Zengin bir Kafkas kültürünün varlığını kabul ediyorsak; bunda en büyük pay Azerbaycan kültürünün zenginliğidir.

Azerbaycan ve Gürcü halklarının binlerce yıllık tarihi dostluğuna karşılıklı kültürlerin etkisi çok büyük olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gürcü, Azerbaycan kültürü, dil, kültür, edebiyat.

Abstract

The rich cultural values of Georgia continue from the earliest times to today. The peoples of Azerbaijanis and the cultures of the people affected the region. The Azerbaijani culture that contributes to peace and harmony, which also affects other peoples living together, is worth investigating and exploring. We can say that an important part of the cultures of Caucasian peoples constitutes Azerbaijani culture. If we accept the existence of a rich Caucasian culture, the biggest share in this is the richness of Azerbaijani culture.

* Elmi Araşdırmalar Assosiasiyasının prezidenti. Tbilisi – Borçalı/ GÜRCİSTAN
(ehtiramemirxanli@mail.ru)

The influence of mutual cultures has been enormous for the historical friendship of Azerbaijan and Georgian people for thousands of years.

Keywords: Georgian, Azerbaijani culture, language, culture, literature.

Gürcüstanın zəngin mədəni irsi qədim zamanlardan bu günümüzədək şərəfli bir yol keçmişdir. Burada yaşayan xalqlar, xüsusən, gürcü və azərbaycan xalqları dost və mehriban vətəndaş olaraq dövlətçiliyimizin inkişafı naminə daima var gücü ilə çalışmışlar. Bu birgə yaşayış xalqlarımızın folkloru, adət-ənənələri, təsərrüfat mədəniyyəti, yaşam tərz, mənəvi baxışları bədii əsərlərdə, ozan-aşıq yaradıcılığında da geniş yer tutmuşdur. İllərin qatlarında yaranan bədii sözlər, düşündürücü təsvirlər mədəniyyətimizin mənəvi meyarlarını zənginləşdirmiş, düşüncədə mənəvi- psixoloji inkişafa dəstək verərək, dünyaya baxışı daha da mükəmməl etmişdir. Bu inkişaf min illərin süzgəcindən keçərək mənəvi – ruhi qida təsirindən sonra insanın yaşam tərzinə işıqlı yol tutmuşdur. Ali varlıq olan insanın mənəvi kamilliyə çatmasında rol oynayaraq, sabaha düşünən insan kimi baxmasına təkan vermişdir. Səs və sözün ritmik ahəngləri daha sonralar sadə duyumlardan düşündürücü əsərlərə, mədəni zənginliyədək gedib çıxmışdır. Burada zəngin dil və mənəvi dəyərlər birləşərək dərin məntiq yaratmışdır. Dil faktoru illərin tarixini cızmış, düşüncələr kağızlara, kitabələrə köçmüşdür. Türk araşdırmaçılarının təbirincə desək, - „ **Hər bir ulusun ayrı bir dili vardır və bu dil, o, ulusu meydana getirən ögələrin ən əhəmiyyətlisidir. Bu ulusun ruhu və yaşama biçimi dilində bəşirələnir. Dil uzun zaman içində tarix, coğrafiya, kəltür, uyqarlık ve çeşitli sosyal etkilerin altında bütün toplumun kollektiv biçimindən, heyecanından ve zekasından doğmuşdur, . (Bax: Prof.M.Özkan, Dr.H.Tören, Dr. O.Esin „Yüksek öyretimde Türk dili. Yazılı ve sözlü anlatım, səh-1. İstanbul-2006) .** Digər araşdırıcıların baxışlarında da dilin mühüm faktor olduğu aydınlığı ilə seçilir. V. Hüböldün prizmasında dil belə dəyərlənir: „**Dil milli ruhun ifadəsidir, . (Bax: Z.Verdiyeva, F.Ağayeva, M.Adilov. „Dilçilik problemləri, səh-10. Bakı-1982) .** Beləcə, zənginləşən dil minillər keçərək dəyərlərini qorumuş, sonrakı nəsillərə ötürmüşdür. Təsədüfi deyil ki, gürcü və azərbaycan, habelə dünya tədqiqatçıları xalqların zəngin mədəni irsini tədqiq edərkən bu məqamlardan, eyni zamanda mədəni, tarixi dostluq əlaqələrindən danışmışlar.

Müxtəlif illərin, əsrlərin qatlarında azərbaycanlıların etnik mədəniyyət ənənələri özünün kamillik zirvəsində ucalara Qafqaz xalqlarını mədəniyyətinin mühüm hissəsini tutmuşdur. Bu gün Qafqaz xalqlarının mədəniyyəti deyiləndə Azərbaycan mədəniyyəti özünün zənginliyi ilə seçilir. Ta qədim zamanlardan Şərqi Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar öz mədəni dəyərləri ilə seçilmişlər. Tarixi mənbələrdə, daha dəqiq desək, Katib və Övlia Çələbilərin, M.F. Kırzioğlunun əsərlərində „Tərəkmə Gürcüstanı, adı çəkilərək, burada yaşayan yerli Türk ailəsinə mənsub azərbaycanlılar (Qarapapaqlar) haqqında danışılır. (

Bax: M.F.Kırzioğlu, „ Qarapapaqlar, Kür –Araz boylarında yaşayan Qarapapaqların (Borçalı-Qazax) soyunun 1800 illiyinə bir baxış „ , „Sabah,, qəzeti N-1. səh-6. Bakı -1991.)

Bu onu göstərir ki, bu xalqın mədəniyyəti onun tarixi qədər qədimdir. Həm də zəngin mədəniyyəti çox əsrlik tarixi olan xalqların yaratdığını da təsdiq etməkdədir. Gürcüstan azərbaycanlılarının etnoqrafiyası , folkloru, tarixi yaşam tərz, təsərrüfat mədəniyyəti ,bütövlükdə, hər nəyi varsa, onun mənəviyyat irsinin tərkibidə yer almışdır . Burada heç şübhəsiz ki, minillərlə xalqlarımızın dostluğunu da qeyd etmək lazımdır . Gürcü və Azərbaycan xalqlarının minillərə söykənən tarixi dostluğu hər zaman dünyaya örnək olmuşdur . Tarixi mənbələrdə Gürcüstan dövlətçiliyinə hər zaman sadıq qalmış azərbaycanlılar hörmətlə yad edilir. Bütövlükdə, Qafqaz tarixində bu dostluğun əbədi və mökəm olduğu hər zaman vurğulanmışdır.

„Qədim Şərq ədəbiyyatı,,nda deyilir:

„ Bədii söz, bədii təsvir insanın psixoloji-emosional səviyyəsini, imkanlarını genişləndirməklə yanaşı ona yeni keyfiyyətlər bəxş etmişdir. İnsan toplumu formalaşdıqca kələnlər yaranaraq nəsil-dən-nəsilə ötürülməsi sayəsində mif, tarixi, estetik prinsiplər də təkmilləşərək insan həyatına və idrakına yeniliklər gətirmişdir,,. (Bax: „Qədim Şərq ədəbiyyatı,, səh-6. Bakı-1999).

Bu baxımdan xalqımızın mədəni dəyərləri tarixi dövrlər keçmişdir. Milli ədəbiyyatımız zaman –zaman durulaşmış , saflaşmış. Min illər tarix boyu qarşılaşdığı dövrlərin ağrı-acısını, sevincini –kədərini, mədəniyyətimiz, yazılı və sözlü ədəbiyyatımız bu günümüzdə çatdırmışdır . O, çağların mənəvi dəyərləri bu günümüzdə təkan olaraq, mənəvi düşüncələrimizdə yeni çalarlar , yeni baxışlar yaradaraq dünya ədəbi –mədəni- elmi mühitinə yeni töhvələr vermişdir.

Gürcüstanın Marneuli , Bolnisi ,Dmanisi, Qardabani, (Borçalı, Bolus, Başkeçid, Qarayazı), Tetriscəro (Ağbulaq), Kaspı, Loqadexi, Saqareco rayonları, (Qaraçöp mahalı), eləcə də Tbilisi və Rustavi şəhərlərində yaşayan azərbaycanlılar (Azərbaycan Türkləri) qədim mədəniyyətin ənənələrini hər zaman yaşatmışlar.

Qədim dövrlərin mənbələrində də Gürcüstanın azərbaycanlı əhalisi haqqında yetərincə məlumatlar verilməkdədir . „ Kartlis Tsoxreba,, , eləcə də M. Leontinin, S.E. Takayışvilinin , Y.N. Marrın , V.Z. Ançabadzenin, N.N. Şengelinin və digərlərini tədqiqat əsərlərində bu barədə yetərincə məlumat əldə etmək mümkündür. M.Cavaxaşvili Borçalını „Minatür Zaqafqaziya,, adlandırması soydaşlarımızın zəngin dəyərlərə sahib olmasından xəbər verməkdədir.

Orta əsrlərdə də Gürcüstanın ictimai–mədəni –elmi mühitində Gürcüstan azərbaycanlıları böyük uğurlara imza atmışlar. XI əsrdə dünya şöhrətli alim Hübeyş Tiflisi kimi elm xadiminin adını çəkmək yetərlidir ki , Gürcüstanda elmin inkişaf etdiyi ilə yanaşı, burada yaşayan azərbaycanlıların da bütün sahələrdə olduğu kimi, elm də öz töhfələrini verdiyi görünür. Bura təsəvvüçü müdrik Nəcməddin Tiflisini, Şərqin ilk elmi akademiyası- Marağa rəsədxanasının elmi əməkdaşı Fəhrəddin İhləti Tiflisini də əlavə etsək, Gürcüstan azərbaycanlılarının orta əsrlər elmi-mənəvi mühiti haqqında yetərincə məlumat əldə etmiş

olarıq.Qurucu Davidin , İraklinin sarayında Azərbaycanlıların yüksək vəzifə tutması Gürcü Azərbaycan dövlətinin bir daha bariz nümunəsi olmaqla yanaşı, həm də azərbaycanlıların Gürcüstan dövlərçiliyinə hər zaman sadıq qaldığının göstəricisidir.

Prof.Adil Mişiyev yazırdı: „ Vaqifin (Molla Pənah- E.Ə.) müasiri və dostu , Azərbaycan lirik şerinin görkəmli nümayəndələrindən olan Molla Vəli Vidadi də İraklinin sarayı və XVIII əsr Tiflis ədəbi –ictimai mühiti ilə bağlı Azərbaycan sənətkarlarından biri idi. Vidadinin bir müddət II İraklinin sarayında yaşaması Azərbaycan şairinini gürcü xalqının mədəni və mənəvi həyatına daha yaxından bələd olmasına imkan yaratmışdır,, . (**Bax. Adil Mişiyev. „Azərbaycan yazıçıları və Tiflis ədəbi–ictimai mühiti,, Tbilisi, „ Qanatleba,, nəşriyyatı – 1987. səh.20).**

M.V.Vidadi , eləcə də, digər soydaşlarımızın yüksək vəzifələrin etibar edilməsi azərbaycan türklərinə etimadın nəticəsi idi.Gürcüstan, onun paytaxtı Tiflis şəhəri Qafqazda öz ziyalı potensialı ilə öndə idi. Azərbaycan xalqının görkəmli şəxsiyyətləri bu mühitin münbit şəraiti nəticəsində inkişaf etmişdir.

„ Şərqi İlk dramaturqu M.F.Axundovun həyat və fəaliyyətini Tiflis ədəbi –ictimai mühitindən kənarda təsvir etmək mümkün deyildir . Əgər Gəncə mədrəsəsində müdrik Mirzə Şəfi onu ruhanilik - ,, fırladaçılıq və şarlatanlıq ,, yolundan uzaqlaşdırmışdırsa, XIX əsr Rusiyanın qabaqıl mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Tiflis azərbaycanlı gəncin istedadının çiçəklənməsində, onun ictimai-siyasi və fəlsəfi baxışlarının , ədəbi–bədi zövqünün inkişafına böyük təsir göstərmişdir,, (Bax. **Adil Mişiyev. „Azərbaycan yazıçıları və Tiflis ədəbi – ictimai mühiti,, Tbilisi, „ Qanatleba,, nəşriyyatı – 1987. səh.53).**

Azərbaycan ziyalılarının Tiflis mühitində daha çox inkişaf etməsi, heç şübhəsiz ki, burada , müxtəlif xalqların ədəbi–mədəni–elmi mühitinin qarşılıqlı əlaqələri ilə bağlı olmuşdur. M.F.Axundov, M.Ş.Vazeh, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, Ü.Hacıbəyov, H.Cavid, A.Şaiq, H.Ərəblinski, S.Ağamalıoğlu, F.Köçərli, S.Ruhulla, E.Sultanov, O.F.Nemanzadə, M.Şahtaxlı, M.Mərdanov, İ.İsfahanlı, Z.Hacıbəyov, N.Nərimanov, Ə.Şərif və neçə-neçə dərin zəka sahiblərinin yetişməsində bu mühitin böyük rolu olmuşdur.

Gürcüstanın həyatında azərbaycanlıların həyatı , fəaliyyəti ilə bağlı böyük gürcü mütəfəkkirləri M. Cavaxişvili, İ.Çavçavadze, N. Barataşvili, A.Tsereteli müxtəlif səpkili əsərlər yazmış azərbaycan xalqının mənəviyyatı , etnik mədəniyyəti, folkloru haqqında dəyərli fikirlər söyləmişlər.1846-cı ildə Tiflis şəhərində ilk Azərbaycan tamaşasının da göstərilməsi Azərbaycan teatr tarixinin ən yadda qalan günü kim tarixə düşmüşdür. 1898-ci il 31 yanvarında isə M.F. Axundovun „ Lənkəran Xanın Vəziri,, komediyası böyük gürcü yazarı–mütəfəkkiri Akaki Tseretelinin tərcüməsi ilə (gürcücə „Xanis Veziri,, -,„Xanın Vəziri,,) Tiflisdə göstərilmişdir.

M.F.Axundov, M.Ş.Vazeh, A.A.Bakıxanov və digər mənəviyyat sahibləri Tiflisdə dövlət idarələrində çalışmaqla yanaşı, azərbaycan mədəniyyətinin ənənələrini bədii düşüncələrində əsərə çevirmişlər. Aleksandr Çavçavadze, Qriqol Orbeliani, Qiorqi Tsereteli, Qiorqi Eristavi və digər düşüncə sahibləri

azərbaycanlılarla daimə dostluq etmişlər. Sovetlər dönəmində də bu dostluq ənənələri iki xalqı daha da yaxınlaşdırmışdır. Gürcü ədəbiyyatı azərbaycan dilinə, Azərbaycan ədəbiyyatın gürcü dilinə çevrilmiş, bu gün də bu əlaqələr yüksələn xətt üzrə davam etməkdədir.

Tiflis ədəbi-ictimai-elmi mühiti zaman-zaman Gürcüstandakı azərbaycanlıların mənəvi dünyasında tarixi əhəmiyyəti, mədəni zənginliyi, ictimai aliliyi, coğrafi mərkəz olması ilə yadda qalmışdır. Bu mühitin yetişdirdiyi ziyahılar xalqı sürətlə irəli aparmışdır.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində ziyahılarımızın dünyagörüşünün formalaşmasında Tiflis mühitinin böyük rolu olmuşdur. Əsrlərin yaddaşında qalacaq hadisələrlə zəngin olan bu mühitdə, öz mənəvi iştirakı ilə soydaşlarımıza yol açan, elmi mühitin formalaşmasında tarixi missiyanı üzərinə götürən anadilli mətbuat orqanlarımızın ölçüyəgəlməz dəyəri indimizdən daha aydın görünür. (**Bax: E.Əmirxanlı, „Mətbuatımızın müdriklik çağı,, „Meydan,, jurnalı, N-1(12), səh.6-7. Marneuli- fevral, 2011).**

XIX əsrin birinci yarsında Tiflisdə «Tiflis xəbəri», «Zaqafqazskiy vestnik»ə əlavələr, eləcə də 1879-cu ildə «Ziya», 1880-ci ildə «Ziyayi-Qafqaziyyə», 1883-cü ildə «Kəşkül», 1881-ci ildən nəşr olunan «SMOMPK»(rus dilində) məcmuəsindəki yazılar, 1903-cü ildə «Şərqi-rus», 1906-cı ildə „Molla-Nəsrəddin,, kimi anadilli mətbuat orqanlarının fəaliyyətə başlaması sonrakı dövrlərə təkan vermişdir. Tiflis ədəbi mühitini araşdıran professor Abbas Hacıyev yazırdı : „ 1905- ci ilə qədər Azərbaycan dilində çıxan mətbuat orqanları da Tiflisdə nəşr olunmuşdur. „ Kəşkül,, ün milli ədəbiyyatın nailiyyətləri barədəki ilk məlumatları, „ Şərqi- Rus,,un acı və kəsərlə tənqidi, bir qədər sonra isə barışdırıcı mövqe tutan çağırışları, „ Molla Nəsrəddin,, jurnal Şərq istibdadına , orta əsr zehniyyətinə, ictimai bərabərsizliyə, qadın hüquqsuzluğuna Tiflisdən atəş açırdı,,. (**Bax. Abbas Hacıyev, „Tiflis ədəbi mühiti,, Bakı, „Yazıçı,-1980, səh.5)**

Görünür bunun nəticəsidir ki, XX əsrin əvvəllərində kəskin senzuranın qoyduğu sədlər nəticəsində mətbuatımızda yaranan fasilə ziyahılarımızı narahat etmişdir.

Gürcüstanın müstəqillik dövrlərində «Qələbə», «Al bayraq» qəzetləri, «Gənclər yurdu» jurnalı çap edilmişdir. Daha sonrakı illərdə «İşıqlı yol» (1924) qəzeti, «Dan ulduzu» (1926-1931), «Şərq kolxozçusu» (1931), «Qızıl şəfəq» (1926-1930), «Yeni qüvvə» (1930-1939), «Gənc nəsil» (1939-1941) jurnalları işıq üzü görmüşdür.

1921-ci ilin mart ayından isə «Kommunist» (indiki „Gürcüstan,,) qəzetini nəşr etmək mümkün oldu. (**Bax:E. Əmirxanlı, „ Gürcüstan ictimai mühitində mətbuat tariximizin izləri,, „Meydan,, jurnalı N-3 (08), səh.66-67, Marneuli - may, 2010).**

Hazırda isə Gürcüstanda 30-dək qəzet („ Gürcüstan,, „ Regionpress,, „ Ozan,, „ Sözü işığı,, „ Varlıq,, „ Konqres,, „ Yeni Yol,, „ Yenilənmiş Məktəb,, „ Təhsil,, „ Müvəkkil,, „ Qeyrət,, və.d.) , dərgi („Meydan,, „ Qarapapaqlar,, „ Əhli-beyt,, „ Uğur,, və.d.) elektron qəzet və portallar,

Gürcüstanın İctimai Televiziyasında Azərbaycan dilində xəbər xülasəsi, radiolarda verişlər yayımlanır.

Gürcüstan azərbaycanlılarının mədəniyyətinin tərkibində ozan-aşıq məktəbi xüsusi yer tutur.

Gürcüstan azərbaycanlılarının ozan –aşıq məktəbinin tarixi çox qədimdir. Xalqımızın ulu ağsaqqalı Dədə Qorqudun zamanında qopuz, sonralar isə saz ifaçılığı mənəvi-ruhi qida verərək, yaxın və uzaq Şərq ölkələrində geniş yayılmışdır. Bu gün dünyada bir çox ozan –aşıq məktəbləri- Dərbənd , Cənubi Azərbaycan , Göyçə, Şirvan və digərləri içərisində daha çox şöhrət tapan Gürcüstanın Borçalı ozan –aşıq məktəbidir. Borçalı ədəbi mühiti , eləcə də ozan-aşıq məktəbi öz sanballı xəzinəsi ilə Azərbaycan , habelə ümumtürk mədəni arealında xüsusi yer tutmaqdadır. Bu məktəbin dünyaşöhrətli ustad sənətkarlarından Aşıq Sadıq, Dost Pirməmməd, Aşıq İbrahim , Şair Nəbi, Şair Ağacan, Dədə Əmrəh , Ustad Hüseyn Saracılı, Xan Kamandar kimi şəxsiyyətlərin adını çəkmək yetərlidir ki, bu sənətin nə qədər zirvədə dayandığını görmək olar. Bu sənətkarların , saz-söz vurğunlarının Borçalı ozan məktəbinin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olmuşdur.

Bu gün sənətinin zirvəsinə hörmət bəslədiyimiz Aşıq Hüseyn Saracılı ozan –aşıq məktəbində öz dəsti xətti , ifa mədəniyyəti ilə xalqımızın sevimlisinə çevrilmişdir. Sakit, təvazökar, oturuşu-duruşu ilə seçilən Aşıq Hüseyn Saracılı saz sənətinin kamil bilicisi olmaqla yanaşı, həm də məclisi idarə etmək qabiliyyəti ilə də onu tanıyanların qəlbində yaşamaqdadır. A.H.Saracılının poetik düşüncələrini hörmətli ziyalımız Süleyman Əfəndi ilk dəfə olaraq , „Seirlər, söyləmələr,, kitabında toplayaraq ustada dərin sevgisini ifadə etmişdir. A.H.Saracılının yaradıcılığında Borçalı ağsaqqallarına məxsus ağsaqqal öyüd-nəsiyyəti, müdrikliyi daha qabarıq görünür. İfade etdiyi fikirlərdə ağsaqqal tənbehi elə təqdim olunur ki, bu tənbehdən heç kəs incimir. A.H.Saracılı zarafatıyana, şirin ləhcəli, xoş təbəssümlü idi. Görünür bunun nəticəsidir ki, dastanlar A.H.Saracılının dilində daha dadlı-düzümlü səslənir, dinləyiciləri saatlarla onu dinləməyə məcbur edir. **(Bax: E.Əmirxanlı, „Bir ozanımız var idi,, „Regionpress,, qəzeti,, N-04, səh-7. Marneuli- 24.04.2009).**

Hələ XVII-XIX əsrlərdə Gürcüstanda azərbaycan aşığı ilə yanaşı gürcü ,yunan, aysoru aşığı da geniş şöhrət tapmışdır. Bu barədə tanınmış alimlər G.Şağulaşvili, L.Çilaidze, İ.Qrişaşvili, D.Əliyeva, M.Seyidov, X.Koroğlu və digərləri bir sıra tədqiqatlar apararaq, xalqların mədəni arealda yaratdığı ortaq etnik-mənəvi dəyərlərin əhəmiyyətindən danışmışlar.

Mədəniyyətlərarası dialoq cəmiyyəti inkişafa aparan yoldur. Görünür bunun nəticəsidir ki , ulu babalarımız qədimlərdən bizə miras qalan dostluq adət-ənənələrini bu günki nəslə ötürərək, gələcəyin inkişafını hələ həmin dövrlərdən görə bilmişlər.

Ozan-aşıq məktəbi Qafqazda , eyni zamanda Gürcüstanda XVIII-XIX əsrlərdə böyük inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur . Artıq şifahi şəkildə yayılan aşığı ədəbi nümunələri yazılı ədəbiyyatın tamhüquqlu üzvünə çevrilir. Azərbaycanlılarla birgə Gürcü, Yunan, Aysoru aşığı-şairləri Gürcüstanın aşığı məktəbində öz sözünü

deyirlər. Ruhani adı ilə tanınan İoseb Beridze (XIX) , Coğabi təxəllüslü Səfil Maqdalənov(XIX) , Sandro Zedginidze(XIX), Aşıq Şivğa təxəllüslü Luka Beridze (XIX), Mixail Zazadze (XIX), Pə kai təxəllüslü Aqop Zazadze (XIX-XX), Aşıq Zeyni təxəllüslü Topo Beridze (XIX-XX), Kə mali təxəllüslü Niko Davlaşeridze (XIX-XX), Səfil Lado təxəllüslü Vladimir Beruaşvili (XIX-XX) və digərləri saz çalmaqla yanaşı, həm də aşıq ədəbiyyatının bədii nümunələrini yaratmışlar. Budur mədəniyyətlərin qovuşduğu ali məqamlar. Mədəniyyətlər xalqları yalnız yaxınlaşdırır bilər. Musiqinin dili yoxdur. Lakin onu hamı dinləyib, başa düşərək zövq ala bilər.

Saz –söz sənəti insanları mənəvi kamilliyə , bəşəriyyətin şüurlu varlığı olan insanı ruhən təmizliyə çağırır.

Bəli, ozan –aşiq məktəbi hər zaman xalqlar arasında dosluğa, əmin- amanlığa, inteqrasiyaya xidmət etmişdir. Hələ keçmiş sovetlər dönməndə (1959) Moskvada keçirilən Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti ongunluyunda Gürcüstan aşıqlarından Dədə Əmrah, Hüseyn Saracılı, Aşıq Kamandar iştirak etmişdir. 1987-ci ildə Tbilisidə keçirilən Beynəlxalq Xalq yaradıcılığı festivalında Gürcüstan aşıqları laureat adını qazanmışlar.

Ozan –aşiq sənəti məhz Gürcüstanda yaranması ilə bağlı bir çox tədqiqatçılar fikir söyləyiblər. Qeyd olunub ki, bu qədim sənət Gürcüstandan dünyaya yayılmışdır. Artıq aşiq sənəti YUNESCO-nun qeyri- maddi mədəni irs üzrə representativ siyahısına da daxil edilmişdir..

Göründüyü kimi : a) Gürcüstan azərbaycanlılarının mənəvi dəyərlərinin tarixi qədim və zəngindir.

b) Bu mədəni areal dünya və ümumtürk mədəni arealıda öz dəsti-xətti ilə seçilərək, dünya mədəniyyətinə töhvələrini vermişdir.

c) Gürcüstan Azərbaycanlılarının mədəniyyət ənənələri dünya mənəvi dəyərlərinin inkişafına dəstək olmaqla yanaşı , cəhanda süurlu və ali varlıq olan insanın sülh və barış içində yaşamasına bir örnəkdir.

d) Bu mənəviyyat tarixi həm də xalqımızı dünyabaxışının tərcümanıdır .

İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR (QAYNAQLAR)

1.Prof.M.Özkan, Dr.H.Tören, Dr. O.Esin. „Yuksek öyretimde Türk dili. Yazılı ve sözlü anlatım,, səh-1. İstanbul-2006.

2.Z.Verdiyeva, F.Ağayeva, M.Adilov. „Dilçilik problemləri,, səh-10 .Bakı-1982 .

3.M.F.Kırzioğlu, „Qarapapaqlar, Kür –Araz boylarında yaşayan Qarapapaqların (Borçalı-Qazax) soyunun 1800 illiyinə bir baxış,, „Sabah,, qəzeti , N-1. səh-6. Bakı - 1991.

4.,,Qədim Şərq ədəbiyyatı,, səh-6. Bakı-1999.

5. Adil Mişiyev. „Azərbaycan yazıçıları və Tiflis ədəbi –ictimai mühiti,, Tbilisi, „ Qanatleba,, nəşriyyatı – 1987. səh.20

6. E.Əmirxanlı, „Mətbuatımızın müdriklik çağı,, „ Meydan,, jurnalı, N-1(12) səh.6-7 Marneuli -fevral, 2011.
- 7 . Prof. Abbas Hacıyev, „ Tiflis ədəbi mühiti,, Bakı ,, Yazıçı,-1980, səh.5
8. E. Əmirxanlı, „ Gürcüstan ictimai mühitində mətbuat tariximizin izləri,, „Meydan,, jurnalı N-3 (08) , səh-66-67, Marneuli - may, 2010.
9. E. Əmirxanlı, „Bir ozanımız var idi, „Regionpress,, qəzeti- səh-7. Marneuli 24.04.2009.

MASALLARIN EĞİTİMDEKİ YERİ

FAIRY TALES' ROLE IN EDUCATION

МЕСТО СКАСКИ В ОБРАЗОВАНИИ

Yrd. Doç. Dr. Ümit KAPTİ*

Öz

Masallar ilk karşılaştığımız ve eğitim veren ilk edebiyat türü olduğundan eğitime ne denli katkı sağladığı irdelenmelidir. Çocuklar masal konusunda çok ciddidirler, oysa yetişkinler çocuklara kulağa hoş geldiğinden ve çocukların dikkatli dinlediklerinden masal okurlar veya masal uydururlar. Masal nedir? Masal nasıl algılanır ve masalın eğitimdeki yeri nedir?

Anahtar Kelimeler: Masal, eğitim, çocuk, edebiyat.

Abstract

Because tales being the first genre of literature we encounter and being the first genre of educational literature, it should be examined what kind of contribution is made to the education.

Tales are taken very seriously by children, whereas adults' reason to fabricate tales are due to the fact that children pay much more attention and listen carefully to the tales, which sound great to them.

What is a tale? How is a tale perceived and what is the role of a tale in education?

Keywords: Tale's, education, children, literature.

Masalın eğitime katkısı veya zararı ile ilgili bir tespitte bulunmadan önce çocuklarımızın ilk karşılaştıkları edebiyat türü olduğu konusunda hemfikir olmalıyız. Ayrıca masallarımızı dinleyiciye göre daha yalın ve anlaşılır kılmamızda bir sakınca yok gibi gözükmemektedir. Masallarımız zaten sözlü bir biçimde günümüze kadar geldiğinden bazen bir şeyler eklenmiş veya çıkartılmıştır. Hatta bazı masallarımız kültürel farklılıkları da anlatıldığı ülkeye göre değiştirilmiştir. Fakat masal dinlemeyi alışkanlık haline getirmiş bir çocuk ilk zamanlarda yeni yeni farklı şeyler öğrenmeye başladığından çok kez aynı masalın tekrar tekrar anlatılmasını isterler. Ve bu bahsini ettiğim masal anlatımı çocukların ilk yaşlarında başladığından çok

* Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Öğretim Üyesi. Eskişehir/TÜRKİYE
(ukapti7@gmail.com)

önem arz etmektedir. Bu konunun önemini şu tespitten anlamak çok zor olmayacaktır.

Bauhaus Psikolojik Okulu' na göre bugün çocuğun zihinsel gelişimin % 50' si 0-4 yaş arasında, % 30' u ise 4-8 yaş arasında geliştiği kabul edilmiştir **(AYDIN Mehmet, s. 426)**

Bu tespitten sonra bu dönemde çocuğun zihinsel gelişimine ne kadar önem verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu gerçek ışığı altında konuya daha farklı ve dikkatli bir mercek ile yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü çocukları nasıl yetiştirseniz o şekilde insanlar yetiştirilebileceğinize inanan bir kişi olarak bu konuya büyük önem göstermekteyim.

Çocukların masallar ile karşılaşmaları şu şekilde açıklanabilir:

Anneler, henüz bebek iken söyledikleri ninniler, tekerlemeler, daha sonra da anlattıkları masallar ile çocuklarına sözlü halk kültürünü aktara gelmişlerdir. Anne, çocuğun ilk öğretmeni olarak ona dili öğrettiği gibi, milli, beşeri değerleri içinde bulunduran Halk edebiyatı mahsulleri vasıtası ile çocuğunu eğitir de.

Masallar, çocuk edebiyatının en eski ve en sevilen kısmıdır. Günümüzde de bütün aksi iddialara rağmen masal sevmeyen çocuk azdır. Masallar vasıtasıyla eğitim, öteden beri eğitimcileri düşündürmüştür. **(Ayfer Kaplan, s. 719-720)**

Buradan da anlaşılabileceği gibi masal ile aktarılan kültürümüzü çocuk küçük yaştan itibaren algılayabilir ve öğrenmeyi sağlama fırsatını bulur. Yani kendi kültürü ile bağdaşık olması sağlanabilir. Tabi bu öğrenme özellikle o dönemlerde gelişen ve ileriki hayatını da etkileyecek olan anadilini de öğrenme ile yakından ilgilidir.

Anadili insanın içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplumsal çevresinde ilk öğrendiği dildir (Vardar, 1980, s. 20 (Ayfer Kaplan, s. 721)).

Ve tam bu noktadan yola çıkarak masalın fonksiyonunu ve işlevini algılamamız mümkündür.

“Çocuğa ana dilinin, bir işçi elindeki alet gibi, nasıl kullanıldığını ilk öğreten, ona bu dilin hünerlerini, kıvraklığını, zenginliğini, inceliğini ilk gösteren, geniş ölçüde ilk aşlayan masallardır **(Boratav , 1958: 15 (AKKAYA Nevin, s. 602))**.

Masalların bu işlevi üstlendiklerini görmek suretiyle masalların ne kadar önemli ve bilgi, hatta enformasyon dolu, fakat arı ve çok kolay anlaşılabilir olmasına ne kadar önem verilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Ve bu da artık küçük bireyin çevresi ile etkileşiminin de bir göstergesi olmaktadır.

Anadili çocuğun yaşadığı çevrenin ve bağlı olduğu toplumsal ortamın ürünüdür. Çocuk çevresini, toplumunu ve bu toplumun koyduğu ve geliştirdiği kültürel birikimini ana diliyle algılayıp kavrar. Dil yetişkinleştikçe bilgi ve kültür evrenini de geliştirir. Kişiliği oluşturan etkenlerin başında anadil gelir **(Sever, 1995, s. 9 (Ayfer Kaplan, s. 721))** .

Buradan da anlaşıldığı gibi kişiliğin oluşumunda anadilin ne denli önemli olduğu görülmektedir. Ve bireyin kişiliğini geliştirirken masaldan çok yönlü olarak yararlanabilir. Masalların çocuğun ana dilini kavramasına, geliştirmesine, hayal gücünü zenginleştirmesine büyük ölçüde yardımcı olmaktadır.

Çocuk edebiyatının en önemli kaynağı masaldır. Çocuk masalda kendini bulur, çocuğun imge dünyasındaki imajlar, semboller, tiplerle masal dünyasındaki tipler benzerlik gösterir. Büyüme, gelişme çağındaki çocuğun özlemleri, kurmak istediği dünya masallarda yer alır, bu nedenle çocuk masalı kendine yakın bulur **(AKKAYA Nevin, s. 602)**

Öyle ki birçok yazar ve araştırmacı, çocukların masal duymasalar bile masallar üretebilecek olduklarından bahsetmişlerdir. Ve olağanüstülüğü olumsuzluk olarak değil tam tersine bir ihtiyaç olarak algılamaktadır. Öyle ki çocuklar kendi oyuncaklarına bebeklerine isimler verirler onlarla konuşurlar ve onları konuştururlar, yani bir şekilde olağanüstü hayali davranışlar gösterirler.

Kendilerini ifade etmek için çok iyi bir kelime dağarcığına ihtiyaç duydıkları inkar edilemez bir gerçektir. Bu konu ile ilgili olarak Gülten Dayıoğlu ‘da şunları belirtmektedir:

Sözcük dağarcığı zengin olan insan, öncelikle kendini çok iyi ifade edebiliyor **(DAYIOĞLU Gülten, s. 528)**

Dil, insanın kendini ifade etme aracıdır **(DAYIOĞLU Gülten, s. 527)**

Masalların çocukların ana dillerini öğrenmelerindeki katkıları yok sayılmaz ve bununla birlikte eğitimin temel öğelerini oluşturan **dinleme, anlama, dinleyerek anlama, anlatma** yeteneğini kazandırır ve gelişimine katkıda bulunur. Yani çocuk önce dinlemeyi öğrenir ve bundan sonra da anlatmayı öğrenecektir.

Masallar, özellikle çocuğun anadilini öğrenmesinde önemli bir rol oynarlar. Çünkü dil öğretiminin dört temel ögesi olan dinleme, konuşma, okuma, yazma evrelerine ayrı ayrı işlevsellik kazandıracak yazın türlerinin başında gelirler **(HELİMOĞLU YAVUZ Muhsine, s. 285))**

Dinleme-öğrenme-öğretme olguları birbiriyle bağıntılıdır ve bu bağlamda masallar çocuk eğitimine hizmet etmektedir. Hatta hep dinlemek suretiyle yeni masallar öğrendiği için okumaya daha çok merak edip erkenden okumaya çalışma isteği doğacaktır.

Buarada yeri geldiğinden Türkan Tayyar’ ın yüksekisans tezindeki masalların faydalarını vermek istiyorum:

a- Masal, çocuğa dinleme, anlama, dinleyerek anlama, anlatma yeteneğini Kazandırır – Ayrıca telaffuz’un da önemi vurgulanmış olur.

.Bu olguları kazanmak için çocuk masal dinlerken gürültü ederse masalı duyup anlayamaz ve bu nedenle öncelikle dinlemeyi öğrenir. Dinlemeden sonra ise anlama gelir. Bunun ardından çocuk öğrendiklerini başkalarına aktarır ve bu aktarma ile de anlatma yeteneğini geliştirir. Yani telaffuzuna da dikkat eder. Çocuk anlatım esnasında telaffuzun ne denli önemli olduğunu kavramasında masal çok önemlidir.

Buradan da Eğitim için önemli olan “Dinleme-Öğrenme-Öğretme” olguların pekiştiğini görürüz. Ve buradan da masalın çocuk eğitimine katkısı ve hizmet etmesi inkar edilemez.

b- Masal, çocuğa tarih bilinci aşılar. Tarihi bilgiler verir. Çocuk çoğu şeyleri masallardaki tarih açıklamalarından öğrenir.

Masallarda geçen “İmparator-Prens-Hakan-Kızılderililer...” gibi tarihi bilgilerden çocuklarda bir tarih bilinci oluşur. Ayrıca bu masallarda bu toplulukların örf adet ve yaşam tarzları da konu edildiğinden çocuklar bir sonraki noktadaki yararları da algılamış olur. Kültür bilgisi de verir.

c- Masal çocuğa eski zamanlardaki halkın sosyal yaşam düzeyini ve eğitim düzeyini öğretir. Aynı zamanda kendi kültürünü ve farklı kültürleri de öğrenir. Hem de kıyaslama fırsatı bulmuş olur.

Bu masallarda anlatılanlardan Türklerin kıl çadırlarda yaşadıklarını, at sırtında olduklarını, asker olduklarını, kımız içtiklerini, kazanlarda yemek pişirdiklerini vs. öğrenir. Yani çocuklar bu şekilde eğitim ve öğretimden haberdar olur, o zamanlarda okul eğitimi yoktu fakat yine de ata binmek, kılıç kullanmak ve savaşçılık da bir eğitimidir. Bunları da çocuklar masal aracılığıyla öğrenirler.

d- Masallar çocuğa kıyaslama yeteneğini geliştirme yolunu sağlar. İyi-Kötü ayırımını yapmaya başlar.

Çocuk bu masalda duyduklarını yaşadığı zamanla kıyaslar ve bunlara istinaden daha iyi veya kötü diye bir yoruma gidebilir. Yani çocuk kıyaslayarak yorum yapar

e-Masallar eğlendiricidir.

Burada çocukların masalları dinleyerek eğlendikleri açıktır. Gülerler, kahkaha atarlar, alay ederler, taklit ederler ve bu şekilde eğlenmeleri sağlanmış olur. Hem düşünür, hem öğrenir hem de eğlenmiş olur çocuklarımız. Eğlenmek te masalın ve eğitimin bir bölümünü oluşturmaktadır.

f- Masalda ahlaki eğitim vardır. Kişiliği geliştirir.

Masallarda anlatılan ve gösterilen ahlak kuralları çocuklar tarafından hemen algılanır ve yapılan bu telkinler çocuklarda kalıcı olur, hatta kişilikleri bile bu zamanlarda geliştirilir. Örneğin bazı masalda bir ağaç yakılmak istenir ancak bütün orman yanabileceğinden, ağaç yakmanın tehlikeli ve iyi bir şey olmadığı iletilmiş olur.

Veya “Kırmızı Başlıklı Kız” masasında anne ve babanın sözünden çıkılmaması gerektiği vurgulanır, sözünden çıkılırsa kötülükler insanların başına gelebilir. Veya diğer masalarda yalan söyleyenlerin başlarına gelen kötülükler de yalan söylemenin yanlış ve kötü sonuçlar doğuracağını göstermiş olur **(Tayyar, Türkan. S.46-53)**

Masalların eğitime bu kadar katkısından bahsettikten sonra masalları eğitimde hiç de küçümsememek gerekmektedir. Hatta önemine önem katmak gerekmektedir. Masallar çocukların gelişiminde doğal bir gereksinimdir. Bizlere düşen görev ise çocuklara gelişim düzeylerine uygun olarak masalları seçip onlara sunmaktır.

Ayrıca daha sağlıklı bir neslin ve geleceğimiz için çocuklarımızın bu tür eserlerle daha bilinçli karşılaşmaları için her türlü etkinliklere destek vermektir. Bu konu hakkındaki tespit ve düşüncelerimi bu son satır ile tamamlamak istiyorum.

“Masallar kadar insanı hayata hazırlayan, duygularını besleyen bir başka tür yoktur. Bu bereketli kaynak, geleceğin insanını şekillendirir “(**Kantarcioğlu Selçuk, s. 5 (KOCADORU, s. 480)**)

KAYNAKÇA

AKKAYA, Nevin. “Tekerlemelerin Çocuk Eğitimindeki Yeri” , I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2000.

AYDIN, Mehmet. “Çocuk Kitaplarında Bulunması Gereken Eğitsel Özellikler”, I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2000.

BORATAV, 1958: 15. AKKAYA, Nevin. “Tekerlemelerin Çocuk Eğitimindeki Yeri” , I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2000.

DAYIOĞLU, Gülten. “Çocuk Kitaplarında Eğitsellik” , I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2000.

HELİMOĞLU YAVUZ, Muhsine. “Çocuklar İçin Hazırlanacak Masal Kitaplarının İçerik, Dil-Anlatım ve Eğitsel Özelliklerine Genel Bir Bakış” , I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2000.

KANTARCIOĞLU, Selçuk, s. 5 KOCADORU, Yüksel. “Günümüzde Yazılan Türk Sanat Masallarında Eksik Öğreticilik Boyutu” , I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2000.

KAPLAN, Ayfer. “Masallarda Dil ve Üslup” , I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2000.

SEVER, 1995, s. 9 KAPLAN, Ayfer. “Masallarda Dil ve Üslup” , I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2000.

Vardar, 1980, s. 20 KAPLAN, Ayfer. “Masallarda Dil ve Üslup” , I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu (Sorunlar ve Çözüm Yolları), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2000.

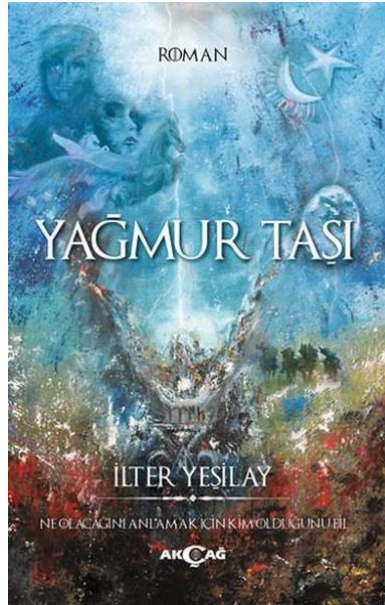
KİTAP TANITIMI/ BOOK LAUNCHES/ ЗНАКОМСТВО КНИГИ

BİR ŞÂİRDEN BİR ROMAN

A NOVEL FROM A POET

ОДИН РОМАН ОДНОГО ПОЭТА

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*

İlter YEŞİLAY, *YAĞMUR TAŞI*, -Roman-, Ankara 2017, 519 S., Akçağ yayınları: No.1422.

YADA TAŞI (Kırgız: *cada*, Kazak: *jada*, Altay: *cata*, Yakut: *sata*, Kıpçak: *cay*), Türk ve Altay kavimleri mitolojilerinde tılsımlı efsanevî bir taş olarak anılır.

* Em. Öğretim Üyesi. Ankara/TÜRKİYE
(t.gulensoy@gmail.com)

Hun Türkleri tarafından bütün Türk kavimlerine, boylarına verilmiş olup, “**Göç Destanı**” ile “**Oğuz Kağan Destanı**”nda geçer.

YADA TAŞİna Araplar: **Hacerü’l-metar**; Farslar: **seng-i metar** ve **seng-i ceda** adını verirler.

M.Fuat Köprülü “Eski Taşı Eski Türklerde Yağmur” adlı makalesinde, Ziya Gökalp da “Türklerde Din” adlı yazısında YADA TAŞİ hakkında bilgi verirler.

Sihirli, mistik bir taş olduğu belirtilen YADA TAŞİ’nin üzeri genellikle *damarlı ve yeşil renkli olduğu, içinden hayvanımsı sesler geldiği* rivayet edilir. Çin kaynaklarına göre “*İran’da bir ördekten veya kırmızı renkte BİR (Sürhab) KUŞUndan*”; Türk kaynaklarında da “*DİŞİ BİR KURDUN KARNINDAN çıkarıldığı*” rivayet edilir. Ayrıca, geyiklerin “baş”larında; su kuşlarının “kursak”larında; yılanların-öküzlerin-koyunların “karın”larında; Altay dağlarında “buzların arasında” bulunmuş. Bu sihirli taş, “**Yadacı**” adı verilen KAMlar ve kâhinler tarafından *yağmur, dolu ve kar yağdırmak, fırtına çıkarmak ve yıldırımı yok etmek* için kullanılmış.

Eski Türklerde, saf ve “ak” renkteki bu taş KAS da denirmiş. KAS taşıyan kişiye yıldırım düşmez; susadığı zaman ağzına alırsa, susuzluğu geçermiş. KAS, bir beze sarılıp ateşe atıldığı zaman, bez de kaş da yanmazmış....

Tanınmış kadın şâir ve şarkı sözü yazarı, şiirlerinin pek çoğu bestekârlarımız tarafından bestelenerek TRT repertuvarına girmiş İlter Yeşilay’ın tarihî romanı olan “YAĞMUR TAŞİ”, “*Romanda Geçen olaylar tarihten ve mitolojik efsanelerden ilham alınarak kurgulanmıştır.*” (s.5) diye başlıyor.

“Ben YAFES!.. Kutlu Nuh Peygamberin üçüncü oğlu... Topraklarında, bereketli bağları, bahçeleri, meyveli ağaçları, temiz ve berrak suları olan; ineklerin memelerinden yağlı sütlerin aktığı, yağız atların ovalarda dörtnele koştuğu, semiz koyunların geniş otlaklarda otladığı, yiğit oğlanların ve al yanaklı kızların diyarı;

Türkistan illerinin büyük hükümdarıyım!

Ey Oğul

Gökte su, yerde toprak helak olmadıkça verdiğim bu kutsal emanetle seni bütün güçlerin üstündeki güçle ödüllendirdim..

Ummanları, selleri, fırtınaları aşarak dünyanın tohumunu toprağa ulaştıran şefaati babama, Melek Cebraîl tarafından verilen ve soyumuzda kalması gereken bu kutlu taşın adı YADA TAŞİdir. Elinde olanın hakim güç kılan ve Tanrı’nın adıyla şereflendirilmiş emaneti, âdil, âkil ve gücünü merhaöetli yüreğinden alan oğlum TÜRK’e kendi isteğimle emanet ediyorum.

Ey TÜRK!

Bundan böyle Tanrı’nın sana verdiği hükümdarlık kutuyla;

Yıldırımlara ve dahi yağmurlara, sellere ve dahi fırtınalara ve sınırlarını genişleteceğin bereketli topraklara sen ve senden sonra gelen soyun hükmedecek!

Bu emaneti iyi koru ve bil ki sen devletler kurup ülkeler fethederken, gücünü yok etmeye kalkışanlar, seni çaresiz bırakıp topraklarına göz dikenler ve kutsal taşını elinden almak isteyenler olacak.

Açların, yoksulların, ezilenlerin, hakça yaşaması için,

Kötülüklerin ve kötülerin yerle bir olması için,

Şeytanın dünyada egemen olmaması için,

Güç artık senin elindedir.

Âdil ol ve hâkim ol,

Tanrı seninle beraberdir!” (s. 7-8)

diyen Türk’ün atası, NUH Peygamberin 3. Oğlu, YAFES’in yukarıdaki öğüdü ile başlıyor eser.

YADA TAŞI, 32 bölümden oluşuyor. 1. Bölüm (Ankara 2020) tarihini taşıyor... Eserin ilk kahramanlarından birisinin adı Aykut Abay; ikincisi de Amerikalı Türkolog ve Tarih Profesörü Paul Vandries. Aslı Aydın, Dr. Ali Salihoğlu, Tarih Profesörü Cengiz Baydar, Profesör Dr. Nihat Ersayın, Volkan Mesutay, Rahip Samuel, Prof. Dr. Hikmet Arın, Meriç Ayrıl, Sembol bilimci Luc Aslan Emre, Azerbaycanlı Müh. Daşcan Bacalan... bunlardan bazıları.

Eser, tarihî, efsanevî, mitolojik bilgilerle kurgulanmış; Türk tarihinin önemli devirlerinden, kişilerinden (**Alpkan, Hatun Sultan, Taşmir, Baybars, Akın, Çirzat, Eksük Bey, Rükneddin Kılıçarslan, Gıyaseddin Mesud, Yaman Candar Bey,vb**) bahsediyor..

YAĞMUR TAŞI’nın dili de akıcı... İkilemeler,[belki de ilk kez bu eserde geçen “bardaktan boşalırcasına konuşmaya başlamak” (s.29); “inci taneleri gibi iki damlanın pırıldadığı mahzun gözler” (s. 35); “filizlenen derin aşk” (s. 39); “kalbi göğsünü delercesine çarpmak” (s. 41); “gözlerinden ışıldayan damlalar” (s. 41); “bölük pörçük sözcükler” (s.43); “yüzü, kurumuş bir ağaç kabuğu gibi” (s. 44); “akşam güneşi yavaş yavaş ufku kızıla boyamak” (s. 64); ölürcesine sevmek” (s. 65); “dudaklarının arasından pembe güller dökülmek” (s. 67); “...’un yorgun göz altları ve solgun yüzü” (s. 69)] gibi onlarca şiir gibi sözleri, deyimler var...

Çok güzel şiirleri, şarkı sözleriyle dinleyenlerini mest eden İlter Yeşilay, YAĞMUR TAŞI adlı bu güzel romanıyla da okuyucusunu sıkmıyor; tarihî bilgiler ve efsaneler içinde bir yerden bir yere götürüyor.

Eser, pek çok tarihî eser araştırılarak ilgi çekici bilgiler toplanmış. Güzel şeyler anlatılıyor. Yazar güçlü bir şâir olunca da kelimeler, cümleler süslenmiş olarak karşınıza çıkıyor.

Her yaştan gencin okuması gereken bu tarihî romanı tavsiye ediyorum.

KAYBETTİKLERİMİZ/ OUR DECEASED ONES/ НАШИ УТРАТЫ

PROF. DR. H. ÖRCÜN BARIŞTA’NIN ARDINDAN

AFTER PROF. DR. ÖRCÜN BARIŞTA

ПОСВЯЩЕНИЕ ПРОФ. ДР. Х. ОРГЮНУ

Nail TAN*

Sanat tarihçisi, halk bilimci ve Marmara Ü (E) Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hatice Örcün Barışta 16 Ağustos 2017 Çarşamba günü Ankara’da hayata veda etti. Cenazesi 17 Ağustos 2017 Perşembe günü Ankara Cebeci Asrî Mezarlığı içindeki İsmet Oğultürk Camisi’nde kılınan öğle ve cenaze namazlarının ardından Cebeci Asrî Mezarlığı’nda toprağa verildi.

* Kültür ve Turizm Bakanlığı HAGEM Em. Genel Müdürü, Halk Bilimci.
Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

1942 yılında Adana’da doğdu. Balkan, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı kahramanlarından, 6-10. Dönem Seyhan/Adana Milletvekili Ali Sinan Tekelioğlu’nun kızıdır. Biyografisinde anne adını vermemiştir.

İlkokul, ortaokul ve liseyi TED Ankara Kolejinde okudu. Yüksek öğrenimini Ankara Ü DTCF Sanat Tarihi Bölümünde tamamladı (1969). Ertesi yıl Ankara Özel Tevfik Fikret Lisesi ile Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulunda Sanat Tarihi dersleri vermeye başladı. DTCF Sanat Tarihi Bölümünde “İstanbul Topkapı Sarayı Müzesinden 16. Yüzyıla Ait Bitkisel Bezemeli Bohçalar” konulu yüksek lisans teziyle Bilim Uzmanı (1976), yine aynı bölümde “16. Yüzyıldan Bu Yana Türk Saray ve Saray Dışı İşlemeleri Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar” konulu teziyle de Dr. unvanını (1980) aldı.

Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu, 1982 yılında yeni YÖK Kanunu ile fakülteye dönüştü. Barışta, Gazi Ü Öğretim Üyesi oldu. 1983’te Doçent, 1988’de de Profesör unvanını aldı. Bu üniversitenin Eğitim Fakültesi, Mesleki Yaygın Eğitim Fakültesi ve Selçuk Ü Fen Edebiyat Fakültesi ile Marmara Ü Fen Edebiyat Fakültesinde öğretim üyeliği yapıp 2006’da atandığı Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünden 2009 yılında emekliye ayrıldı.

Akademik hayatında yürüttüğü idari görevlerden en önemlileri şunlardır:

Gazi Ü Gazi Eğitim Fakültesi Resim Bölümü Başkanı : 1982-83, 1987-88.

Gazi Ü Güzel Sanatlar Bölümü Başkanı : 1986-88.

Selçuk Ü Fen Edebiyat Fak. Arkeoloji Sanat Tarihi Böl. Başkanı: 1988-89.

Selçuk Ü Türk El Sanatlarını Uygulama ve Araştırma Merkezi Başkanı : 1989-92.

Gazi Ü Fen Edebiyat Fak. Arkeoloji Sanat Tarihi Böl. Başkanı: 1992-2001.

Gazi Ü Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Başkanı: 1992-2003.

Gazi Ü Mesleki Yaygın Eğitim Fak. Dekanı: 1992-99.

KTB Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanı : 1997-2000.

KTB Trabzon ve Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Kurulları Üye ve Başkanı : 1987-1990.

Aldığı ödüller içinde, en önemlileri şöyle sıralanabilir:

1996 Gazi Ü Teşvik Ödülü

2001 FAK Türk Halk Bilimine Hizmet Ödülü

2003 Motif Vakfı Halk Bilimine Hizmet Ödülü

2009 Selçuk Ü Bilim ve Sanata Katkı Hizmet Ödülü

2011 KTB Türk Halk Bilimine Hizmet Ödülü

Yayımladığı başlıca kitap ve broşürler şunlardır:

Türk İşlemelerinden Motifler (1977), *Designs From Turkish Embroidery* (1977), *Türk İşlemelerinden Çizgiler* (1978), *Illustrations From Turkish Embroidery* (1978), *Türk İşlemelerinden Teknikler* (1978), *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemelerinden Örnekler* (1981), *Türk İşleme Sanatı Tarihi* (1984),

Cumhuriyet Dönemi Türk İşlemeleri Desen ve Terminolojisinden Örnekler (1984), *Turkish Handicrafts* (1985), *Türk El Sanatları* (1988, Gen. 2. bs. 1998), *İstanbul Çeşmeleri/Bereketzade Çeşmesi* (1989), *İstanbul Çeşmeleri/Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi*, *Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi*, *Kamankeş Çeşmesi* (1991), *İstanbul Çeşmeleri/Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi*, *Şişhane Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi*, *I. Mahmut Çeşmesi* (1992), *İstanbul Çeşmeleri/Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi* (1993), *İstanbul Çeşmeleri/Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi* (1995), *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri* (1999), *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul'undan Kuşevleri* (2000), *T. C. Dönemi Halk Plastik Sanatları* (2005), *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinden Ağa İşleri* (2009).

Makalelerinin yayımlandığı başlıca bilim ve sanat dergileri arasında; *Millî Kültür*, *Vakıflar Dergisi*, *Sanat Dünyamız*, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *Erdem*, *Kültür ve Sanat*, *Sanat*, *Sanatsal Mozaik*, *Art Dekor*, *Yeni Türkiye*, *Arış*, *Gazi Sanat ve El Sanatları* en önemlileridir. Selçuk Ü Selçuklu Araştırmaları Merkezi Uzmanı Ahmet Aytaç'ın 2011 yılında yaptığı döküme göre; beşi İngilizceye çevrilmiş 22 kitap, ikisi yabancı dilde 72 makale, on biri yabancı dilde 111 bildiri, 41 ansiklopedi maddesi, kitap bölümü üretti. Bildirilerinin 43'ü henüz yayımlanmamıştır. Muhtemelen 2011 yılından sonra bunların bir bölümü mutlaka basılmıştır. Bir bilim insanı için bu yayın birikimi övünülecek bir husustur.

Onun akademik hayatında öğrenci yetiştirmenin yanı sıra yaptığı değerli hizmetlerden biri de öğretim elemanı yetiştirmesidir. İhsan Terzi, Mehmet İbrahimi ve Recai Karahan'ın doktora; Gülhan Kuşhan, M. Fatih Togay, Hakan Tezcan, Ergül Önge, Saim Çitil, Şengül Küçükaytan, Hafize Pektaş, N. Ayşe Özkan, Saadet Bedük, Firdevs Tırman, Yeldan Dönmezoğlu, H. Kâmil Biçici, Ö. Hakan Çetin, Gündegül Parlar, Muzaffer Doğanbaş, Nesrin Aydoğan, Zeynep Hatice Kurtbil ve Selma Gül'ün yüksek lisans tezlerine danışmanlık yaptı.

Gazi Ü Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünce 4-6 Mayıs 2006 tarihleri arasında Prof. Dr. H. Örcün Barışta'ya armağan olarak "X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu" düzenlendi. Sempozyumun kitabı 2009 yılında Gazi Üniversitesince yayımlandı. Kitapta hayatı ve eserleriyle ilgili iki bildiri bulunmaktadır.

1960 yılında Orhan Barışta ile evlenen H. Örcün Hanım'ın bu evlilikten İbrahim adlı bir oğulları dünyaya geldi. Sinan ve Yeşim adlarında iki torunu vardır.

Örcün Barışta ile 1977 yılında tanıştık. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi'nden (Bursa 1981) itibaren neredeyse bütün kongrelerin tamamına katıldı. 1984 yılında bir kitabını, MİFAD Yayınları arasında bastırmak bize nasip oldu. Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulunda 1981 yılından itibaren halk bilimi derslerine girdim. Mesleki Yaygın Eğitim Fakültesine Dekan olunca (1992) fakültesinde derslerime devam etmemi istedi. Hatta, el sanatları bitirme tezi danışmanlığı gibi zor bir görevi, baskı yapıp kabul ettirdi: "Senin birikimine inanıyorum. Güvenmesem teklif etmem" dedi. Oysa, bazı sempozyumlarda el sanatları alanında bildiri vermemi eleştirmiş; "Siz edebiyatçısınız, kendi alanınız dışına niçin çıkıyorsunuz?" demişti. KTB MİFAD Başkanı olarak halk kültürünün bütün dallarını bilmek, ilgi-

lenmek mecburiyetinde olduğumu söyleyince eleştirisine son verme olgunluğunu göstermişti.

En son 2011 yılında Konya ve İzmir'deki halk kültürüyle ilgili kongrelerde birlikte olduk. Sempozyum ve kongrelerde tenkit dozunu zaman zaman artırıp bildiri sunucuyu ağılattığı anlar olmuştur. Ancak, bu husus birçok el sanatları bilim insanının lehine olmuş, sempozyumlara çok hazırlıklı, prova yaparak gelmelerini sağlamıştır. Araştırmaları gibi özel bir öğretim üyesiydi. Mükemmeliyetçiydi. Ruh şad olsun!

BİLİMSEL EKSEN DERGİSİ

ISSN: 1309-5811

Yayın İlkeleri

1) Bilimsel Eksen Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

2) Bilimsel Eksen Dergisinde *[iletişim, arkeoloji, sosyoloji, felsefe, tarih, antropoloji, etnoloji, psikoloji, onomastik (ad bilimi), sanat tarihi, hukuk]* alanında makalelerin yanı sıra bu konularda; söyleşi (sohbet, röportaj), eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.

3) Bilimsel Eksen Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayının organında, sosyal medyada (internette) yayımlanmamış olacaktır.

4) Bilimsel Eksen Dergisinin dili; Türkiye Türkçesi, Türk dilinin diğer lehçeleri (Azeri Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kırım Türkçesi vb.), İngilizce ve Rusça'dır.

5) Bilimsel Eksen Dergisinde, 4. maddede belirtilen dil ve lehçelerde yayımlanacak yazı ve makaleler; Lâtin, Kril ve Arap elifbası ile kaleme alınabilir. Ancak, makalede (yazıda); Türkçe öz ve anahtar kelimeler, İngilizce öz (abstract) ve anahtar kelimeler (Keywords) ile genel kaynakça Lâtin harfleri ile yer alır.

6) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılara, Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler ile İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

7) Türkiye Türkçesi dışında; Türk dilinin diğer lehçelerinde kaleme alınmış yazılara, Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile o lehçeyle öz ve o lehçeyle anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

8) İngilizce kaleme alınmış yazılara, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

9) Rusça kaleme alınmış yazılara, Rusça öz ve Rusça anahtar kelimeler, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

10) Özler, hangi dilde ve hangi lehçede olursa olsun; 100-250 kelime arası ve tek paragraf olmalıdır. Tek cümlelik özler kesinlikle kabul edilmeyecektir. 100 kelimenin altında veya 250 kelimenin üstündeki özler de kabul edilmeyecektir.

11) Özler; hangi dil ve hangi lehçede olursa olsun, makaledeki bilginin kısaca bir tanımıdır. Makalenin ana kısımlarının (giriş, bulgular ve yöntem, sonuçlar, tartışma ve öneriler) her birinin kısa bir özünü içermelidir. Okuyucunun makalenin içeriğini; kısa zamanda ve hassasiyetle belirlemesine, kendi ilgi alanlarıyla ilişkisini saptamasına ve böylece makaleyi bütünüyle okumaya ihtiyaç duyup duymayacağına karar vermesine imkân vermelidir.

12) Özlerde; araştırmayı yapılmaya değer kılan neden ve çözülmeye çalışılan problem belirtilir. Araştırma sürecinde kullanılan yöntem, kapsam, zaman, yer ve verilen özellikler belirtilir. Kapsama alınan ve kapsam dışı bırakılan değişkenler açıklanır. Elde edilen en önemli sonuçlar sunulur. Bulgular rakamsal olarak ortaya konulur. “Çok, az, büyük, biraz” vb. gibi belirsiz ifadeler kullanılmaz. Elde edilen sonuçların önemi ve araştırma alanına kattığı bilginin önemi belirtilir. Sonuçların potansiyel olarak genellenebilir olup olmadığı ya da belirli bir duruma bağlı olarak ortaya konulup konulmayacağı belirtilir. Bilgiler genellikle birer cümle olarak verilir, bulgu ve sonuç kısmı birkaç cümleden oluşabilir. Uygun bağlaçlar kullanılarak bütünlük sağlayacak şekilde düzenlenir. Cümleler açık ve anlaşılır olmalıdır. Cümlelerde geçmiş zaman kipi kullanılır. Özte; tablo, şekil, atıf ve referans kullanılmaz.

13) Anahtar kelimeler (Keywords), yayının elektronik ortamda taranmasına, dizinlenmesine yardımcı olduğu gibi yayına hazırlama süreçlerinde hakem ve editörlere katkı sağlamaktadır. Anahtar kelimeler, ilişkili terimler dizini (gömmü=thesaurus), dizin (index) vb. araçlardan seçilmeli, rastgele verilmemelidir. Bilgiye erişimde anlamlı olabilecek darlık ya da genişlikte seçilmelidir. Terimlerin ve kavramların seçimi mümkün olduğunca erişimi anlamlı kılacak biçimde yapılmalıdır. Anahtar kelime sayısı makalenin erişimine imkân verecek alanları içerecek sayıda (en fazla 5) olmalıdır. Özellikle edebiyat alanında makalede incelenen yazar ve eser adlarının erişim ögesi olduğu unutulmamalıdır.

14) Yazıların (makalelerin) başlıkları 12 kelimeyi aşmamalıdır. Başlık, makaleyi betimleyici olmalı, makalenin temel kavramlarını, tartışmalarını ve savını (tezini, iddiasını) yansıtmalıdır.

15) Bir makale hangi dilde ve lehçede kaleme alınmış olursa olsun; Türkçe başlık, İngilizce başlık, Rusça başlık mutlaka olmalıdır.

16) Makalelerin (yazıların) yazım sırası şöyle olmalıdır:

a)Yazının Başlığı

-Türkçe başlık

-İngilizce başlık

-Rusça başlık

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o başlık önce yazılmalıdır.

b) Özler

-Türkçe öz ve anahtar kelimeler

-İngilizce öz (abstract) ve anahtar kelimeler (Keywords)

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o dildeki öz ve anahtar kelimeler önce yazılmalıdır.

a) Makale Metni

b) Kaynakça

c) Ekler (varsa)

d)Geniş öz (summary) (isteniyorsa)

17) Yazılar, (Microsoft Word) programıyla gönderilecektir. Yazı, Türkçe veya İngilizce ise, Times New Roman; Azeri lehçesinde ise, Times Roman Azlat (veya benzeri); Rusça ise Times Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları mutlaka olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb. var ise baskıya uygun yüksek çözünürlükte gönderilmelidir.

18)Yazılar (makaleler), başlıklar, özler, metin, dipnotlar, kaynakça vb. dahil minumum 2000 kelimedenden az olmamalıdır. Yani, Bilimsel Eksen dergisinin sayfa standardına göre 5 sayfadan daha az olmamalıdır.

19) Makale metninin içindeki alıntılar ve göndermeler; yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içeride belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987:9)

20) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle daha küçük punto ile yazılacaktır.

21) Metin içinde belirtilen alıntılar ve göndermelerin yeri; “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre sıralanacaktır. “KAYNAKÇA” yazının (makalenin) en sonunda ve eklerden önce verilecektir.

a) Kitaplar için;

[KÖPRÜLÜ,M.Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

b) Makale ve bildiriler için;

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Yazılar dergiye ait olan e-posta (e-mail) ile dergiye ulaştırılacaktır. Yazılar; derginin www.bilimseleksen.com sitesinde “makale gönder” tıklanarak mevcut “Makale Gönder Formu” doldurulacak bu formla birlikte iletilecektir. İleti e-posta (e-mail) olarak mutlaka (bilimseleksendergisi@gmail.com) aracılığıyla gönderilecektir.

23)Dergi Temsilcileri aracılığıyla gönderilen makaleler, yine mutlaka (bilimseleksendergisi@gmail.com) e-postası kanalıyla iletilecektir.

24) Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya yayımlanmayacaktır. Düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla geri gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları, uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Çift taraflı körleme ilkesi (double blind referee) bozulmayacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı

veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

25) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılar, TDK imlâ kurallarına uygun yazılacaktır.

26) Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

SICIENTIFIC AXIS JOURNAL

ISSN: 1309-5811

Publication Principles

1) *Scientific Axis* published four times a year is an international peer reviewed journal.

2) *Scientific Axis* journal includes scientific articles about folklore, linguistics, music, literature, Turcology and mythology. In addition, interview (chatting, conversations), critique, book-review and news are available for publishing in this journal.

3) Previously unpublished articles should be submitted to the *Scientific Axis* journal: at the any printed, net and magnetic facilities.

4) The languages of the *Scientific Axis* journal are Turkey Turkish, the other dialects of Turkish (dialects of Azerbaijani, Kazakh, Uzbek, Kyrgyz, Crimean Tatars etc.), English and Russian.

5) Writings and articles which will be published (with 4th article will be mentioned in the specified languages and dialects) is to be written in Latin, Cyrillic and Arabic alphabet. The article (writing) should be include abstract, and Keywords Turkish and English and also general bibliography in Latin letters.

6) The article in Turkey Turkish should be include Turkish and English abstract and Keywords.

7) The article in other dialects of Turkic language should be include abstract and Keywords in Turkish, English and language of main text abstract and Keywords.

8) The article in English should be include English and Turkish abstract and Keywords.

9) The article in Russian should be include Russian, English and Turkish abstract and Keywords.

10) Abstract should include at least 100 upmost 250 words and in form of one paragraph in any language. Abstracts as only one sentence not be accepted. Abstract, the top of less than 100 words or 250 words will not be accepted.

11) Abstract, no matter in which language and dialect; is a brief description of knowledge in the article. Abstracts should also include a brief abstract of each main part in the article (introduction, findings and methods, results, discussion and proposals). Therefore abstracts should be comprehensible enough for the readers to have an idea about the article with precision in a short time and to determine the relationship between their own interests. So that, the abstract should enable the readers to decide about the necessity to read the entire text.

12) In abstracts; reason that is worth investigating and the problem to be solved are indicated. In the research process; method, scope, time, place and the specified properties are also indicated. Included and excluded variables are explained. The most significant results are presented. Results can be demonstrated numerically. Non-specific statements such as “So, little, big, little” etc. are not used. The importance of the results and their contribution to the research area are indicated. There are also indications about whether these results can be generalizable or potentially generalizable or whether to be put forward due to a particular situation. Information is usually given in one sentence. Some of the findings and conclusions may consist of a few sentences. Sentences are arranged so as to ensure integrity using appropriate connectors. Sentences should be clear and understandable. Past tense is used in sentences. In abstract; tables, figures, cited and references are not used.

13) Keywords also make contributions to the referees and editors in publication process as well as to the publications scanned in electronic media and indexing process. Keywords should be chosen from associated terms index (burial = thesaurus), index and so on but not chosen randomly. For accessing to information they should also be selected having significantly stenosis or sizes. The choice of the term and concept of access as possible should be done in a way that makes sense. The number of Keywords that will allow the article to include access to a number of areas (up to 5) should be. Especially in the field of literature, the names of authors and works analyzed in the article should be noted as an item for the access to the work.

14) The titles of articles (writings) should not exceed 12 words. The title should be descriptive for the article and should reflect the article's basic concepts, discussions and arguments (thesis, the claim).

15) Regardless in which language and dialect the article is written; there must be Turkish, English and Russian title located.

16) Title of article must be in order as follow:

a) Writings the title

- Turkish title
- English title
- Russian title

Note: The text should be written in which language and dialect is written before that title.

b) Abstracts

- Turkish abstracts and Keywords
- English abstracts (summary) and Keywords

Note: The text must be written in languages and dialects, which was written in the abstract and Keywords in that language before.

c) Article Text

d) Bibliography

e) Appendices (if applicable)

f) Large abstract (summary) (if required)

17) Articles will be sent to the MS Word program. Text, in Turkish or English should be in Times New Roman; In the Azerbaijani dialect, in Times Roman Azlat (or similar); in Russian in Times Cyr (or similar). Besides the type sent, type of fonts should also be included. In the article if there are pictures, musical notes etc. they should be submitted with high resolution in accordance with printing.

18) Writings (articles), titles, abstracts, text, footnotes, bibliography etc. including not less than a minimum of 2000 words. So, according to the standards of *Scientific Axis* journal, writings (articles) should not be less than 5 pages.

19) Citations and references in the article text; author's name, year of publication, page number format will be indicated in parentheses. For example; (Boratav 1987: 9)

20) Footnotes will be used for illustration only and will be written with the same font and smaller font size.

21) Location of quotations is specified in the text under the title of **"Bibliography"**. Those are listed in alphabetical order in that the surname of the author mainly located. **"Bibliography"** will be given at the end of the text (article), before appendices.

a) For the books;

In the bibliography: [KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009).. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay., vs. 209-210.]

b) For the articles and proceedings;

In the bibliography: [ASAN, Veli: (1995). "Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik", *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Articles will be delivered to the e-mail of journal through the journal's website of www.bilimselxendergisi.com by clicking "article Send" in which "Submission Form" is available to be filled. So the articles attached with this form will be sent to the journal through e-mail (bilimselxendergisi@gmail.com) to the absolute way.

23) However articles submitted to the Journal of Representatives, will also be sent to the current e-mail channel. (bilimselxendergisi@gmail.com.)

24) Articles submitted for publication to the Journal will be delivered by at least two referee experts related to the subject penned in the texts thus according

to the reports of these experts articles will be published or not. In case of corrections articles will be returned to the owners in order to make those corrections. The name of experts and the name of authors will not be divulged each other and will be kept confidential. Double-sided blinding principle (double-blind referee) will be kept. Decisions of the arbitrators over the articles shall be assessed on the Editorial Board. The Editorial Board will decide whether these articles will be published or what changes should be made.

25) Writtings (articles) sent to our journal, will not be paid any royalties when published.

ЖУРНАЛ “НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Научный Меридиан”

ISSN: 1308-5811

Требования по изданию

1) Журнал “Научный Меридиан” является реферированным журналом и выходит в год четыре раза.

В журнале “Научный Меридиан”, наряду со статьями из области [Социальные науки, Археология, Социология, Философия, История, Антропология, Этнология, Этнография, Ономастика, Искусствоведение, Юриспуденция] будут издаваться статьи из сферы (разговорной речи, репортажей), критики, презентации и информирования.

2) Статьи, которые будут печататься в журнале “Научный Меридиан”, не должны быть изданы в других органах печати и социальной сети (интернет).

3) Статьи, в журнале “Научный Меридиан”, будут печататься на современном турецком языке, английском, русском языках и на разных диалектах турецкого языка (Азербайджанский, Казахский, Узбекский, Киргизский, Крымский и т.п).

4) Во всех статьях, издаваемых в журнале “Научный Меридиан” в указанном в 4-ой статье языках, можно использовать латинский, арабский шрифт письменности и кириллицу. Однако, аннотации (abstract) и ключевые слова (Keywords) должны быть латинскими буквами.

5) Статьи, издаваемые на современном турецком языке, с аннотацией и ключевыми словами, обязательно должны иметь аннотацию и ключевые слова на английском языке.

6) Кроме статей на современном турецком языке, все статьи издаваемые на диалектах турецкого языка, должны иметь аннотацию и ключевые слова на современном турецком , английском языках и на указанных диалектах.

7) Статьи, издаваемые на английском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на английском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова и на турецком языке.

8) Статьи, издаваемые на русском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на русском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова на турецком и английском языках.

9) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны состояться из 100-250 слов без абзаца. Категорически не будут приниматься аннотации с одним предложением и менее 100 или более 250 слов.

10) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны содержать краткий смысл самой статьи. В нём должны быть выделены основные черты введения, новинки, методов исследования, диспута, предложений и результатов. Аннотация должна заинтересовать читателя. По нему читатель должен определить, стоит ли ему дочитывать до конца всю статью и связана ли она с его специальностью.

11) В аннотациях правильно должна быть поставлена проблема и указана путь его решения, чётко должны быть определены методы, сфера, время, место и данные исследования, уточнены разницы между выдвинутой проблемой и похожими ему, указаны самые значительные итоги, открытия должны быть определены в цифрах, неопределённые выражения, подобные как “много, мало, большой, немножко” не должны приниматься, отчётливо должны определены значительные итоги и их вклад в науку. Информация должна быть уложена в одном предложении, а новинка и итог можно сформулировать в нескольких предложениях. Предложения должны быть чёткими и ясными. В них должна приниматься форма прошедшего времени. В аннотациях не принимаются картины, рисунки, ссылки и рекомендации.

12) Ключевые слова помогают членам редколлегии и научному совету в процессе издания, в поисках по интернету и индексации. Ключевые слова должны определены строго из числа применяемых терминов (thesaurus), (index) и т. п. Принципом их отбора должна быть упрочение доступности главного смысла статьи. Количество ключевых слов должно быть не более пяти. В статьях из сферы литературы следует соблюдать доступность к заглавию и автору произведения.

13) Заглавие статьи не должна превышать 12 слов. Оно должно включать в себя основные понятия, идеи и обсуждение статьи.

14) Все статьи, без исключения, должны иметь заглавия на турецком, английском и русском языках.

15) Правила писания статьи

а) Заглавие статьи

-Заглавие на турецком языке

-Заглавие на английском языке

-Заглавие на русском языке

Примечание: сначала пишется заглавие на том языке, на котором написана статья

б) Аннотации

-Аннотация на турецком языке и ключевые слова

-Аннотация на английском языке и ключевые слова

Примечание: сначала пишется аннотация и ключевые слова на том языке, на котором написана статья

с)Текст статьи

д) Источники

е)Приложения (если имеются)

ф)Обширная аннотация (по требованию)

16) Статья должна высылаться по программе (Microsoft Word). Статьи на турецком и английском – по программе Times New Roman, на азербайджанском диалекте - Times Roman Azlat (или т.п.), на русском - Times Сут (или т.п.). Вместе со статьёй должны высылаться фонты. Рисунки, ноты и т.п. из статьи должны высылаться соответственно с высокой растворимостью.

18)Статья, включая заглавие, аннотация, текст, сноски, источники и т.п. должна состояться не менее из 2000 слов, т.е. по стандартам журнала “Научный Меридиан” не менее 5 страниц.

17) Заимствования в тексте пишутся в скобках следующим образом (фамилия автора, год издания, номер страницы. К примеру (Boratav 1987:9)

18) Сноски должны приниматься только для разъяснений. Они пишутся малым шрифтом, а основной текст крупным шрифтом.

19) Место заимствований и препровождений в тексте; В “источниках” сначала указывается фамилия автора и список определяется по алфавиту. “Источники” пишутся в конце статьи, перед примечаниями.

а) для монографий

[KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

б) Для статей и докладов

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılarda Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

20) Статьи должны отправляться по **e-posta (e-mail)**. На электронной странице www.bilimselksen.com кликая над “makale gönder” надписью и заполняя форму “Makale Gönder Formu”. Готовая статья, вместе с заполненной формой исключительно должна отправляться по адресу (bilimselksendergisi@gmail.com)

21) Представителям журнала статьи должны отправляться тоже исключительно по адресу (bilimselksendergisi@gmail.com)

22) Каждая статья, принятая для публикации, будут отправляться двум специалистам, членам совета редколегий для рассмотрения и она будет печататься на основе заключения указанных специалистов. В случае отрицательного заключения статья не будет опубликована. Для исправления ошибок статьи будут отсылаться к авторам. Члены совета редколегий не будут осведомлены по именам и фамилиям авторов статей, информация будет конфиденциальным. Принцип двусторонней конфиденциальности

(double blind referee) будет сохранён. Заключение специалистов будут переданы членам редколлегии. Окончательное решение о публикации статьи будет приниматься редколлегией.

23) Авторы статей не будут вознаграждаться